

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**CEMİL [TOPUZLU] PAŞA’NIN BELEDİYE BAŞKANLIKLARI VE
İSTANBUL’DAKİ İMAR FAALİYETLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HATİCE KARA

İSTANBUL 2015

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**CEMİL [TOPUZLU] PAŞA’NIN BELEDİYE BAŞKANLIKLARI VE
İSTANBUL’DAKİ İMAR FAALİYETLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HATİCE KARA

TEZ DANIŞMANI:
DOÇ.DR. YÜKSEL ÇELİK

İSTANBUL 2015

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Hatice KARA'nın "Cemil [Topuzlu] Paşa'nın Belediye Başkanlıkları ve İstanbul'daki İmar Faaliyetleri" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Yüksel ÇELİK
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Doç. Dr. Davut HUT
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Yrd. Doç. Dr. Muharrem VAROL
Üniversitesi İstanbul Üniversitesi

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 07./...12./ 2015 tarih ve 2015/2-4... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Gülşen SEYHAN ALIŞIK
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	V
ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOCUKLUĞU AİLESİ VE GENÇLİK YILLARI

1.1. AİLESİ, ÇOCUKLUĞU VE İLK TAHSİLİ	6
1.2. ASKERİ TIBBİYE'DEKİ EĞİTİMİ VE HEKİM OLMASI	8
1.3. AYŞE ALİYE HANIM İLE EVLENMESİ	12

İKİNCİ BÖLÜM

HEKİMLİK YILLARI VE MODERN TIBBA KATKILARI

2.1. CEMİL PAŞA'NIN HEKİMLİĞİ VE TIBBÎ FAALİYETLERİ	14
2.2. ZEYNEP KÂMİL HASTANESİ'NİN TEKRAR AÇILMASI	19
2.3. TIP FAKÜLTESİ'NİN KURULMASI	22
2.4. DIŞÇI MEKTEBİ'NİN KURULMASI	25
2.5. ECZACILIK MEKTEBİ'NİN KURULMASI	28
2.6. CEMİL PAŞA'NIN TIP ALANINDAKİ BAŞARILARI	29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEHREMİNLİĞİ VE FAALİYETLERİ

3.1. İLK ŞEHREMİNLİĞİ DÖNEMİ	34
3.2. BELEDİYE KANUNUNDA YAPILAN DÜZENLEME	35
3.3. ZÂBITA-İ BELEDİYEDE YAPILAN DEĞİŞİKLİK	38
3.4. İTFAİYE BÖLÜĞÜNÜN KURULMASI ÇALIŞMALARI	39
3.5. SAĞLIK ALANINDAKİ ÇALIŞMALAR	41
3.5.1. Kolera Salgını İle Mücadele	42
3.5.2. Mehmed Hân-ı Hâmis Hastanesi	43
3.5.3. Müessesât-ı Hayriye-i Sıhhiye İdaresi	44
3.6. BELEDİYECİLİK ALANINDA İNCELEMELER İÇİN AVRUPA'YA SEYAHATI	45

3.7. TANZİFÂT MESELESİ.....	47
3.8. İSTİKRÂZ MESELESİ	48
3.9. MECELLE-İ UMÛR-I BELEDİYYENİN YAZIMI.....	50
3.10. YİYECEK-İÇECEK ALANINDAKİ DÜZENLEMELER.....	51
3.11. İLK ŞEHREMİNLİĞİ DÖNEMİNDEKİ DİĞER FAALİYETLERİ	52
3.12. CEMİL PAŞA’NIN İLK ŞEHREMİNLİĞİ GÖREVİNDEN İSTİFA ETMESİ ..	54
3.13. CEMİL PAŞA’NIN İKİNCİ ŞEHREMİNLİĞİ DÖNEMİ	57
3.14. SANDAL BEDESTENİ YAHUT MEZÂD İDARESİ’NİN KURULMASI	58
3.15. HARİKZEDEGÂN APARTMANLARI’NIN İNŞASI.....	60
3.16. İKİNCİ ŞEHREMİNLİĞİ GÖREVİNDEN İSTİFA ETMESİ	61

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HALK SAĞLIĞI SOSYAL HAYAT VE İMAR ALANINDAKİ FAALİYETLERİ

4.1. ÇİFTEHAVUZLAR’DA İNŞA ETTİRDİĞİ KÖŞK	63
4.2. PAPAZIN ÇAYIRINDAN FENERBAHÇE STADYUMUNA.....	64
4.3. TRAMVAY YOLU YAPIMI	65
4.3.1. Borsa (Havyar) Hanı’nın İstimlakı	67
4.3.2. Ebu’l-Fazl Mahmud Efendi Medresesi Meselesi.....	67
4.4. GÜLHANE PARKININ DÜZENLENMESİ	70
4.4.1. Gülhane Bahçesi’nin Tanzimi ve Halka Açılması.....	70
4.5. ŞEHRE NEFES ALDIRMA ÇABALARI	77
4.5.1. Sultanahmet Meydanı’nın Yeniden Düzenlenmesi	77
4.5.2. Doğancılar Parkı ve Fatih Parkı’nın Yapımı	78
4.5.3. Çamlıca Kısıklı Bahçesi’nin Yeniden Tanzimi	79
4.6. SALHÂNENİN KURULMASI VE HAYVAN PAZARI TEŞEKKÜLÜ	80
4.7. BAŞKENTTE BİR SEBZE MEYVE HALİ İMARİ.....	82
4.8. DÂRÜ’L BEDÂYİ-İ OSMÂNÎ’NİN KURULMASINDAKİ KATKILARI.....	83
4.9. İDARE-İ BEYTİYYE MEKTEBİ’NİN KURULMASI.....	86
4.10. ŞEHREMANETİ BİNASININ İNŞASI.....	86
4.11. KALDIRIM, YOL YAPIMI VE GENİŞLETME FAALİYETLERİ	87
4.12. HALK SAĞLIĞI VE UMUMÎ HELÂLARIN YAPILMASI	89
4.13. "YARIN KI İSTANBUL" ADLI ESERİ.....	86

BEŞİNCİ BÖLÜM

NAFİA NAZIRLIĞI SİYASİ REKABET VE ESERLERİ

5.1. NAFİA NAZIRLIĞI DÖNEMİ	94
5.2. ŞEHİR MECLİSİ AZALIĞI VE SON DÖNEMLERİ	97
5.3. ESERLERİ	99
SONUÇ	100
KAYNAKÇA	102
EKLER	115
EK 1: Cemil Paşa'nın Torunu Prof. Dr. Cemalettin Topuzlu İle 08.07.2015 Çarşamba Günü Başkent Üniversitesi Hastanesi'nde Yapılan Röportaj	115
Ek 2: Zeynep Kâmil Hastanesi'nin açılmasına izin verildiğini gösteren belge	128
Ek 3: Cemil Paşa'nın şehremini olduğunu gösteren belge	129
Ek 4: Gülhane Parkı'na hanımların girmesi için izin istenen belge	130
Ek 5: Mehmed Hân-ı Hâmis Hastanesi'nin yapımına izin verilen belge	131
Ek 6: Cemil Paşa'nın ikinci defa şehremini ve vali vekili olduğunu gösteren belge	132
Ek 7: Cemil Paşa'nın Nafia Nazırı olduğunu gösteren belge	133
Ek 8: Cemil Paşa ve arkadaşlarının Avrupa'ya yaptığı gezi neticesinde Avrupa'daki belediyeçilik gözlemleri hakkında oluşturulan raporun kapak resmi	134
Ek 9: Cemil Paşa ve arkadaşlarının Avrupa'ya yaptığı gezi neticesinde Avrupa'daki belediyeçilik gözlemleri hakkında oluşturulan raporun içindekiler kısmı ve ilk sayfası	135
Ek 10: Cemil Paşa'nın modern tıp tekniklerini, yaptığı ameliyatlara ve icat ettiği cerrahi aletleri anlatan <i>Mémoires et Observations Médicales</i> adlı kitabının kapak resmi	136
Ek 11: <i>Mémoires et Observations Médicales</i> adlı eserin iç kapak sayfası	137
Ek 12: <i>Mémoires et Observations Médicales</i> kitabın içindekiler kısmı	138
Ek 13: <i>Mémoires et Observations Médicales</i> kitabın teşekkür kısmı	139
Ek 14: <i>Mémoires et Observations Médicales</i> adlı kitaptan bir sayfa	140
Ek 15: Cemil Paşa'nın 1937 yılında yayınladığı <i>Yarın ki İstanbul</i> adlı eseri	141
Ek 16: <i>Yarın ki İstanbul</i> adlı eserin içindekiler kısmı	142
Ek 17: Cemil Paşa'nın İstanbul'a dair imar plânı	143
Ek 18: Cemil Paşa ekibiyle birlikte ameliyathanede	144
Ek 19: Haydarpaşa Numune Hastanesi'nde yaptırdığı amfili ameliyathanede	145

Ek 20: Cemil Paşa ve Hocası Pean'ın Hamidiye Etfal Hastanesi Önünde Çektirdikleri Fotoğraf	146
Ek 21: Cemil Paşa'nın Çiftelhavuzlar'da bulunan köşkü.....	149
Ek 22: Cemil Paşa'nın Çocukluk Fotoğrafı (Sağ Tarafta)	150
Ek 23: Cemil Paşa'nın Yüzbaşı Rütbesiyle Hekim Olduğu Yıllarda Çekilmiş Bir Fotoğraf.....	151
Ek 24: Cemil Paşa 1897 Yılında Düzenlenen Moskova Tıp Kongresi'nde	152
Ek 25: 1905 Yılında Müşir Rütbesiyle Cemil Paşa.....	153
Ek 26: Cemil Paşa'nın İlk Şehreminliği Dönemi	154
Ek 27: Cemil Paşa'ya Ait Bir Fotoğraf	155
Ek 28: Cemil Paşa'ya 1953 Yılında İstanbul Üniversitesi Rektörü Tarafından Fahri Ord. Profesörlük Payesinin Takdim Edilmesi.	156
Ek 29: Ömrünün Son Yıllarında Cemil Paşa.....	157
Ek 30: Cemil Paşa ve Eşi Ayşe Aliye Hanım.....	158
Ek 31: Cemil Paşa'nın Eşi Ayşe Aliye Hanım.....	157
Ek 32: Cemil Paşa'nın, Cemil Topuzlu Paşa Parkı'nda Bulunan Heykeli.....	158

ÖNSÖZ

Osmanlı tarih yazıcılığında biyografi çalışmaları diğer çalışmalara nispeten biraz geri kalmış ve dolayısıyla geliştirilmesi gereken bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihi olayları ve önemli şahısları merkez alarak tetkik etme imkânı sağlayan biyografi çalışmalarının bir takım zorlukları bulunmaktadır. Örneğin; hayatı araştırılan şahsın özel hayatına dair arşiv vesikaları ve literatürde bulunan bilgilerin sınırlı olması yahut hiç olmaması biyografi çalışmalarının zorluk derecesini arttıran etkenlerdendir. Arşiv vesikaları ve literatürde bulunan kaynaklarda isim benzerliği sebebiyle karışıklıklar yaşanmasının temel sebeplerinden birisi bahsolunan hususla ilgilidir.

Hemen hepsi kararları ve faaliyetleri ile yaşadıkları dönemlerde etkili olan şahısların hayatlarının araştırılması okuyucuya, tarihi farklı bir açıdan okuyabilme imkânını sunmaktadır. Bu düşünceyle yüksek lisans tez çalışması olarak, Osmanlı'nın son dönemlerinde etkili olan isimlerden Cemil Paşa'nın hayatının çalışılması kararlaştırılmıştır. Cemil Paşa XIX. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'da günümüzde dahi kullanılan hastanelerin ve fakültelerin kurulmasını sağlamıştır. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde ise; iki dönem şehreminliği yaparak Osmanlı payitahtını modern bir hâle getirmeye çalışmıştır. Cumhuriyet devrinde de hekimliğe devam eden ve bir dönem İstanbul'da şehir meclisi üyeliği yapan Cemil Paşa kararları ve faaliyetleriyle yaşadığı döneme damga vurmuş isimlerdendir.

Cemil Paşa'nın hayatının araştırıldığı bu çalışma; giriş ve beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş kısmında; biyografi tarihinin kısa bir özeti verilmiş ve ardından Cemil Paşa'nın karakter analizi yapılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde; Cemil Paşa'nın çocukluğu, eğitimi, hekimlik diplomasını alması ve eğitim için Avrupa'ya gitmesi izah edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu bölümde evliliğinden ve çocuklarından da bahsedilmiştir. İkinci bölümde hekimlik yılları ve modern tıba katkıları ile İstanbul'daki hastane ve fakülte açma çabaları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde şehreminlikleri dönemleri incelenmiştir. Belediye kanununda yapılan değişiklikler, şehrin temizliği alanında alınan önlemler, gıda maddelerinin güvenliği ve tüm bu faaliyetleri gerçekleştirebilmek için yapılan borçlanma bahsolunan bölümdeki alt başlıklardadır. Başkentteki imar faaliyetleri dördüncü bölümde incelenmiştir. Bu bölümde park ve bahçe düzenlemelerinden yol genişletme çalışmalarına, mezbaha binası inşasından Dârü'l-Bedâyi'nin kurulması da dâhil pek çok faaliyeti ele alınmıştır. Çalışmanın son bölümü olan beşinci bölümde ise; Cemil Paşa'nın Nafia Nazırlığı

dönemi ile hakkında verilmiş ve daha sonra kaldırılmış idam kararı incelenerek, şehir meclisi azalığı ve hayatının son dönemlerinden bahsedilmiştir.

Tez konusunun belirlenmesinden, çalışmanın bitimine kadar, her aşamasında beni iyiye ve doğruya yönlendiren, hiçbir zaman desteğini esirgemeyen ve çalışmaya büyük katkıları olan kıymetli hocam Doç. Dr. Yüksel Çelik'e sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Lisans dönemimden beri teşvik edici tavırlarıyla yönlendiren ve her zaman yanımda olduğunu hissettiren değerli hocam Prof. Dr. Ali Akyıldız'a da teşekkür ederim. Çalışma kapsamında irtibata geçilen Cemil Paşa'nın torunu Prof. Dr. Cemalettin Topuzlu'ya hassasiyeti, samimiyeti ve katkılarından dolayı müteşekkirim. Bu bağlamda Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve İslam Araştırmaları Merkezi'ndeki çalışanlara teşekkür ederim. Ve nihayet çalışma süresince bana destek olan, ömrümün her aşamasında minnetle anacağım sevgili aileme ve arkadaşlarıma sonsuz sevgi ve şükranlarımı sunarım.

Son tahlilde tüm gayret ve dikkatime rağmen çalışmada karşılaşılabilecek eksik ve hatalarımın mazur görüleceğini umarım.

Hatice KARA

İstanbul 2015

ÖZET

Bu çalışmada XIX. yüzyılın son çeyreğinden XX. yüzyılın ilk yarısına kadar şehircilik, kültür, sanat, tıp gibi alanlarda önemli faaliyetlerde bulunmuş, başarılarıyla ülkemizi dünya çapında temsil etmiş, İstanbul'da iki dönem belediye başkanlığı yaparak, Osmanlı başkentinin imarında önemli rol oynamış olan Cemil Paşa'nın hayatı ele alınmıştır. Cemil Paşa gerek Avrupa'da eğitim alması ve gerek hanedan ailesine yakınlığı ile siyasi bağlantıları sayesinde pek çok radikal kararlar almıştır. Başarılı bir hekim olan Cemil Paşa, başkent İstanbul'u Avrupa'daki diğer başkentler gibi modern bir hâle getirmeye çalışmıştır. İyi bir belediyece ve tıp doktoru olan Cemil Paşa idari, kültürel ve bilimsel hayatımızın önemli isimleri arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cemil Paşa, Cemil Topuzlu, Şehremini, İstanbul, Nafia Nazırlığı, Tıp Tarihi.

ABSTRACT

This study focuses on the life of Cemil Pasha, who, as an important Ottoman figure from the last quarter of 19th century to the first half of the 20th century, had important achievements in city planning, culture, arts and medicine, represented our country successfully in international arena, served as the mayor of Istanbul for two terms and played a significant role in the development of the Ottoman capital during his terms. Cemil Pasha made many radical decisions due to both his European education and his close relationship with the Ottoman dynasty that allowed him to develop important political connections. Cemil Pasha played a significant role in transforming Istanbul into a modern capital city comparable to European capitals. As a successful medical doctor and mayor Cemil Pasha is one of the most pioneering actor in the administrative, cultural and scientific history of the Ottoman Empire.

Key Words: Cemil Pasha, Cemil Topuzlu, Mayor, İstanbul, Ministry of Public Works, Medical History.

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
a.g.md	: Adı geçen madde
a.g.t	: Adı geçen tez
bk.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
der.	: Derleyen
hızl.	: Hazırlayan
c.	: Cilt
S.	: Dergi/Gazete Sayısı
s.	: Sayfa

GİRİŞ

Tarih disiplini kapsamında biyografi çalışmaları yakın dönemin siyasi, idari, sosyal ve iktisadi hadiselerini analiz etmek bakımından oldukça önem arz eden bir husustur. Tarihi olayların öznesi olan kişilerin hayatlarının araştırılması ve bilinmesi geçmişin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Tarihi olaylara yön veren şahısların karakteri, yaşantısı, eğitimi ve faaliyetleri bilindiği takdirde olaylara farklı ve daha geniş bir açıdan bakma imkânı bulunabilir. Biyografi çalışmalarının, tarihin farklı bir perspektifte değerlendirilmesine fayda sağlamalarının yanı sıra araştırmacılara yardımcı olduğu da görülmektedir. Tarihi olayın öznesi olan bir şahsın hayatının araştırılması esnasında araştırmacı, birinci el kaynaklara müracaat eder ve literatürde yine pek çok farklı alanda çalışmalar inceleyebilir. Bu farklılığın getireceği bilgi birikimi, akademik çalışmaların seyri kapsamında araştırmacılarda olması gereken önemli bir etkidir. Biyografi çalışmalarının zorlukları da bulunmaktadır. Örneğin; “*Şahsı, devrin siyasi ve sosyal atmosferinde kaybetme ya da aşırı derecede ön plana çıkarmak suretiyle devrin ihmali ve sonuçta yaşadığı dönemden soyutlanmış bir figür takdimi, biyografi çalışmalarındaki zorlukların başında gelir.*”¹ Çalışmanın fazlaca sahiplenilerek duygusal bağ kurulması sonucunda objektif bakış açısından uzaklaşılması ve yazım aşamasında mükerrer ifadelerle düşülmesi ihtimali de oldukça ciddi bir sorundur. Zira bahsolunan durum akademik çalışmaların güvenilirlik grafiklerini aşağıya çekmektedir.

Biyografik eserlerin Osmanlı Devleti’ndeki tarihçesine bakıldığında ilk örneklerin XV. yüzyılda verilmeye başlandığını görmekteyiz. Osmanlı tarihçiliğinin etkilendiği İslam tarihçiliğinde ise biyografi tarzı özellikle ulemanın dikkatini çekmiş ve ulemanın bu ilgisi vekayinâme türünün çeşitlenmesini sağlamıştır. Bu çeşitlilik ise zaman içinde grup biyografileri ve biyografi lügatleri şeklinde eserler verilmesiyle erişilebilir hâle gelmiş ve hâl tercümelerinin vekayinâmelere eklenmesi sonucu biyografi vekayinâmeleri adıyla yeni bir ekol ortaya çıkmasını da sağlamıştır.²

Yahşi Fakih’in tarih yazıcılığında az miktarda kullandığı biyografi bilgileri XVI. yüzyılın sonlarında Gelibolulu Âli’nin *Künhü’l-Ahbâr* ve Hoca Sa’deddin Efendi’nin *Tâcü’t-Tevârih* isimli eserlerinde daha sistematik hâlde kullanılmıştır. XVII. yüzyıla gelindiğinde Mehmed b. Mehmed’in *Nuhbetü’t-Tevârih* isimli eserinin zeyli ve Kâtip

¹ Yüksel Çelik, *Şeyhü’l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s.1.

² Çelik, a.g.e, s.1,2. Bu ekolün en önemli yapıtları arasında Sehî Bey’in *Heşt Bihişt* ve Taşköprülü-zâde’nin *Şekâiku’n-Numaniyye* isimli eserleri bulunmaktadır.

Çelebi'nin *Fezleke* isimli eserinde olayların belli bir kronoloji dâhilinde anlatıldığı, her yılın sonuna vefeyât bentlerinin konulduğu ve ayrıca önemli şahısların biyografilerinin daha ayrıntılı bir biçimde verildiği görülmüştür. Ayrıca bu sistemin vakanüvisler³ tarafından benimsendiği ve Cevdet Paşa ile Lütfi Efendi'nin eserlerinde daha net bir biçimde ortaya çıktığı görülmüştür.⁴

Osmanlı tarihi çalışmalarında devletin resmî tarih yazıcıları olan vakanüvislerin önemi büyüktür. Yazmakla mükellef kılındıkları dönemin olaylarını kronolojik bir biçimde kaleme alan vakanüvisler, eserlerinde daha çok siyasi olaylardan bahsetmişlerdir. Bu sebeple kroniklerde olayların öznesi olan şahısların hayatlarıyla ilgili yeterli malûmât bulunmamaktadır. Bu duruma vakanüvislerin vezaret rütbesini aldıktan sonra olayları kaydetmeye başlamaları ve haklarında malûmât verdikleri şahıslarla aynı devirde yaşamaları gibi hususlar da sebep olmuştur. Ayrıca *“vakanüvisler tarih yazıcılığından, daha ziyade siyasi olayları gün be gün kaydetmeyi anladıklarından ya da anlamak zorunda olduklarından, elimizdeki resmi tarih külliyyatında insan ögesinin/shahısların adeta kaybolduğu görülür.”*⁵

Tarihi süreçte Batı'daki biyografi eserlerinin bize nispetle daha fazla olmasının sebebi Batı'daki burjuvallaşma sürecidir. Bahsolunan burjuvallaşma sürecinin biyografi tarihine katkısı şu şekilde açıklanabilir: *“Burjuvazide soy ve onun devamlılığı önemlidir. Fert, sahip olduğu ne varsa bunları ailesinden tevarüs ettiğinin bilincindedir ve bu bilinçle atalarını hatırlar ve anılarını yaşatır. Ayrıca devraldığı mirası bir sonraki nesle intikal ettirme sorumluluğu da vardır. Bu bilinç ve sorumluluk, doğal olarak Batı'da aileye ait bilgi ve belgelerin korunmasını beraberinde getirmiş, bizdekinin aksine biyografik çalışmalara ve daha sonra da otobiyografi türünün doğmasına ve yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır.”*⁶

Osmanlı payitahtı İstanbul'un imarı, belediyeçilik, kültür tarihi mirasımız ve nihayet tıp tarihimiz açısından önemli bir isim olan Cemil Paşa'nın biyografisi olan bu çalışma hem dönemi aydınlatmak hem de biyografi literatürüne mütevazı bir katkı sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Dönemin arşiv belgeleri yanında Cemil Paşa'nın kendi yazdığı *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım* adındaki eseri pek çok konuda yönlendirici olmuştur. Burada tarih çalışmaları

³ Vakanüvisler hakkında detaylı bilgi için bk.: Bekir Kütükoğlu, “Vak'anüvis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, c.XXXII, s.457-461.

⁴ Çelik, a.g.e, s.2.

⁵ Çelik, a.g.e, s.3.

⁶ Çelik, a.g.e, s.4.

kapsamında hâtîrât türünün avantaj ve dez avantajlarından bahsetmek de yerinde olacaktır. Özellikle biyografi çalışmaları kapsamında çalışılan şahsın hâtîrâtının olması büyük ölçüde yönlendirici etkiye sahip olmaktadır. Fakat hâtîrât sahibinin bazı durumlarda objektif bakış açısından gayr-i ihtiyari uzaklaşması araştırmacıları, elde edilen bilgilerin güvenilirliklerinin sorgulanmasına ve dolayısıyla teyit edilmesine yönlendirmektedir. Bu durumun gözden kaçırılması araştırmacının ve pek tabi araştırmacının aleyhine sonuçlanmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple hâtîrât türü eserlerden faydalandığı zaman beşer-i acziyenin bir sonucu olan objektif bakış açısından subjektif bakış açısına doğru bir eğilimin olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalı ve söz konusu eserlere ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Bu kapsamda Cemil Paşa'nın da hâtîrâtını kaleme alırken zaman zaman subjektif ifadelerle düşebileceği göz önünde bulundurularak, hâtîrâtta elde edinilen bilgilerin elden geldiğince teyit edilmeye çalışıldığını belirtmekte fayda var.

Yapılan araştırmalar neticesinde Cemil Paşa'nın çocukluk ve yaşlılık dönemlerine dair detaylı bilgiye ulaşamadığı için bu dönemlere dair detay verilememiş, mevcut bilgiler ışığında genel bir anlatım yapılmıştır. Bu minvalde karakter analizi hususunda da aynı durum söz konusu olmuştur.

Çalışma kapsamında Cemil Paşa'nın oğlu Mehmet Ziya Bey'in oğlu olan Prof. Dr. Cemalettin Topuzlu Beyefendi ile irtibata geçilmiş ve kendisiyle bir röportaj yapılmıştır. Sözlü tarih açısından önem arz eden bu röportaj ekler kısmında yer almaktadır.

Bu çalışmaya başlanıldığı esnada Cemil Paşa ile ilgili literatürde mevcut olan eserler şunlardır:

- 1- Cemil Topuzlu'nun *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım* ismiyle yayınladığı bir eseri
- 2- Sabih Alaçam'ın *Eski Şehremini Cemil Topuzlu Paşa'nın Başından Geçenler* isimli eseri
- 3- Osman Nuri Ergin'in *İstanbul Şehreminleri* kitabında "Cemil Paşa" adıyla, Cemil Paşa'nın faaliyetleri ve eğitim hayatı hakkında bilgi verilen bir kısım
- 4- Kâzım İsmail Gürkan'ın "Cemil Topuzlu" adıyla *Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası*'nda yayınlanmış bir makalesi

- 5- Bedi N. Şehsuvaroğlu'nun "Ord. Prof. Cemil Topuzlu (1868-1958)" adıyla *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*'nda ayrı baskı olarak yayınlanan bir makalesi
- 6- Mehmed Zeki Pakalın'ın *Sicil-i Osmanî Zeyli Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi* adlı eserinde "Cemil Paşa (Cemil Topuzlu)" adıyla oluşturduğu bir kısım
- 7- Nuran Yıldırım'ın, İlhan Tekeli'nin derlemesini yaptığı *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* adlı eserinde bulunan "Topuzlu, Cemil" adında yazdığı bir madde ve Zafer Toprak'ın yine aynı eserde "Şehreminliği" başlığında yazdığı bir madde
- 8- İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Birge Yıldırım'ın Prof. Dr. Turgut Saner'in danışmanlığında hazırladığı *Belediye Başkanı Cemil Topuzlu'nun İstanbul'u Dönüştürme Çalışmaları* adıyla Mimarlık Tarihi dâhilinde hazırladığı bir yüksek lisans tez çalışması bulunmaktadır.

Avrupa'da eğitim gören, saray hekimliği yapan ve aynı zamanda II. Abdülhamid'in şeyhülislamlarından Cemaleddin Efendi'nin damadı olan Cemil Paşa iki dönem İstanbul şehreminliği yaptıktan sonra kısa bir süre Damat Ferid Paşa kabinesinde Nafia Nazırlığı görevini üstlenmiştir. Kararlı tutumu ve istifalarıyla da meşhur olan Cemil Paşa idari ve mesleki alanda son derece disiplinli, tavizsiz bir tutum sergilemiştir. Şehreminliği esnasında memurların giriş çıkışlarında imza atmaları için bir defter oluşturmuş ve bu işi takip etmesi için ayrıca bir memur görevlendirmiştir. Ayrıca Şehremaneti'ne alınacak olan memurların siyasi yönlerine bakmaz, suistimal suçundan dolayı azlettiği bir memuru Şehremaneti bünyesinde tekrar görevlendirmezdi. Her gün vazifesine gelip giderken farklı yolları kullanır ve böylece şehrin farklı bölgelerini teftiş etmiş olur, gördüğü bir aksaklığın derhâl düzeltilmesi için talimat verirdi. Şehremaneti'ne sıkıntısını anlatmak isteyen vatandaşlar için de ziyaretçi kabul günleri düzenlemiştir. Haftada bir kez diğer daire müdürleriyle beraber bir toplantı yapar ve ayrıntılar alırdı.⁷ Estetik ve sanatsal bakış açısına da sahip olan Cemil Paşa radikal kararlar almış ve bu kararları hayata geçirmiştir. Bunlar arasında devletin en sıkıntılı dönemlerinde başkentteki park ve bahçe düzenlemeleri ile Dârü'l-Bedâyi adıyla bir tiyatro kurulması çalışmaları da bulunmaktadır.

⁷ Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, hzl.: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996, s.341-343.

Siyasete pek rağbet göstermeyen fakat Jön Türklük faaliyetlerinde bulunan Cemil Paşa'nın saray hekimliğine tayini ve Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin damadı olması kendisine pek çok alanda imtiyaz sağlamış ve bu sayede özellikle şehreminliği döneminde radikal kararlar alarak, hayata geçirme imkânı bulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOCUKLUĞU AİLESİ VE GENÇLİK YILLARI

1.1. AİLESİ, ÇOCUKLUĞU VE İLK TAHSİLİ

Osmanlı Devleti'nde modern cerrahinin kurucuları arasında yer alan, devletin sıkıntılı dönemlerinde şehreminliği yapan ve İstanbul'un imarına büyük katkıları olan Cemil Bey⁸, 6 Mart 1866'da dedesi Sirozî-zâde Tahir Efendi'nin⁹ Salacak'taki yalısında doğmuştur. Çocukluk dönemine dair herhangi bir malûmâta rastlanılamayan Cemil Bey'in babası, Şûrâ-yı Devlet Bidâyet Mahkemesi Reisi Yusuf Ziya Paşa'dır. Annesi, Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin kızı Nafia Hanım'dır.¹⁰ Cemil Bey henüz on bir yaşında iken annesi genç yaşta verem hastalığından dolayı vefat etmiştir.

Cemil Bey'in aynı anne babadan Nebil adında bir erkek kardeşi ve Mukbile¹¹ adında bir kız kardeşi bulunmaktadır. Annesi genç yaşta vefat edince babası Yusuf Ziya Paşa tekrar evlenmiştir, ancak ikinci eşinin adı da bilinmemektedir. Fakat Cemil Bey'in anne ayrı, baba bir olmak üzere Kemal adında bir erkek kardeşi, Seniye, Refia, Naile adlarında da üç kız kardeşi vardır. Bu durumda Cemil Bey'in toplam altı kardeşi bulunmaktadır.¹²

Cemil Bey'in babası Yusuf Ziya Paşa asker değildir. Genç yaşta memur olan ve önemli görevleri îfâ eden pederi memuriyetinin yanı sıra ticarî faaliyetlerde de bulunmuştur. En önemli icraatlarından biri Mescid-i Aksâ'nın çinilerinin tamiridir. Yusuf Ziya Paşa, Paşabahçe'de çini üretimi için bir fabrika kurmuştur. Bu fabrikada, Kütahya ve diğer şehirlerden ustalar getirtilerek çok sayıda ve türde çini üretilmiştir. Üretilen bu çinileri de yanına alarak ailesiyle beraber Kudüs yakınlarındaki bir limana doğru gemiyle yola çıkmış, eşyalar Kudüs'e taşınmış, Mescid-i Aksâ'da gerekli tamirat

⁸ Cemil Paşa'ya, Sultan V. Mehmed Reşad'ı tedavi etmesinin ardından verilen paşalık payesini aldığı döneme kadar Cemil Bey denilecektir.

⁹ Sirozî-zâde Tahir Efendi, Cemil Paşa'nın annesinin babasıdır. Cemil Paşa'nın babası Yusuf Ziya Paşa'nın babası ise İslimiye mutasarrıfı Raif Bey'dir. Yusuf Ziya Paşa'nın dedesi İskeçeli Topuzluoğullarından Hacı Mustafa Ağa'dır. Osman Nuri Ergin'in *İstanbul Şehreminleri* adlı eserinde Hacı Mustafa Ağa'nın mezar taşındaki kitabede 93 tane çocuğunun olduğu ve kendisi vefat ettiğinde 20 tane çocuğunun hayatta olduğunun yazıldığı belirtilmektedir. (bk.: Ergin, a.g.e, s.343).

¹⁰ Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Ord. Prof. Cemil Topuzlu (1868-1958)", *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası (Ayrı Baskı)*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1958, S.1, s.183.

¹¹ Cemil Paşa'nın kardeşi Mukbile Hanım'a II. Abdülhamid döneminde, ikinci rütbeden şefkat nişanı verilmiştir. (bk.: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Taltifat (İ.TAL.), 381-7). (Mukbile Hanım'a şefkat nişanının neden verildiği tespit edilememiştir.)

¹² Cemil Paşa'nın torunu Prof. Dr. Cemalettin Topuzlu ile 08.07.2015 tarihinde yapılan röportaj. (bk.: Ek 1).

yapılmıştır. Görevin tamamlanmasının ardından tüm aile İstanbul'a dönmüştür. Yusuf Ziya Paşa bu önemli görevden dolayı rütbe, nişan ve ikramiye ile ödüllendirilmiştir.¹³

Yusuf Ziya Paşa İstanbul'a döndükten sonra çini üretmek için kurduğu fabrikada "ispermeçet" adı verilen beyaz mum üretimine başlar. Ürettiği mumların ortasındaki fitilin Avrupa'dan gelen mumların fitili gibi erimemesine çözüm arayan Yusuf Ziya Paşa Avrupa'da eğitim görmüş kimyager Alfred Zani ile çalışmaya başlar ve neticede amacına ulaşır. Avrupa'dan gelen mumlarla boy ölçüşecek kalitedeki bu mumlar rağbet görür ve bu sayede satışlar artar. Fakat bu duruma tepki olarak Avrupa'daki fabrikaların mum fiyatlarını %40 düşürmesi sonucunda Yusuf Ziya Paşa iflas eder. İflasın ardından tekrar memuriyete dönen Yusuf Ziya Paşa Kafkasya'dan göç eden Çerkez göçmenleri iskân etmek için kurulan Suriye ve Halep vilayetleri İskân-ı Muhacirin Müfettiş-i Umumiliği'ne tayin edilir.¹⁴ Bunun üzerine yine tüm aile, annesi hariç, Şiar-ı Nusret adlı bir vapurla Şam'a giderler. Yusuf Ziya Paşa Şam'daki görevini tamamlayınca İstanbul'a döner ve burada bir çiftlik kiralar. Fakat çiftlikteki hayvanlara hastalık bulaşması ve bu hastalığın üstesinden gelinememesi üzerine çiftçiliği bırakır,¹⁵ 4 Şubat 1901 (14 Şevval 1318)'de vefat eder.¹⁶

Cemil Bey ailesiyle beraber Kudüs'ten döndükten sonra Paşakapısı Askeri Rüşdiyesi'nde eğitime başlamış ardından Mekteb-i Sultani'ye devam etmiştir. Fakat Yusuf Ziya Paşa'nın Şam'da göreve başlayacak olması sebebiyle Cemil Bey ve kardeşi Nebil Bey'in kaydı Mekteb-i Sultani'den, Beyrut Fransız Mektebi'ne alınmıştır. Cemil Bey'in eniştesi Halit Bey'in yabancı okullara aleyhtarlığı sebebiyle Yusuf Ziya Paşa'yı sıkıştırması sonucu Cemil Bey ve Nebil Bey'in kaydı Beyrut Fransız Mektebi'nden alınmış ve Şam Askeri Rüşdiyesi'nin son sınıfına nakledilmişlerdir. Cemil Bey bir yıl sonra sınıf birincisi olarak rüşdiyeden mezun olmuş ve mezuniyet töreninde vatan ve hürriyet konulu Fransızca bir şiir okumuştur. Şiiri beğenen vali Mithat Paşa kendisine İstanbul'a döndüğünde hangi mesleği seçeceğini sormuş, O da cevaben; *"Efendim, annemi pek küçük yaşta kaybettim. O acı günden beri zavallı annemin pek genç yaşta kurban gittiği verem hastalığına çare bulmak için hekim olmaya kendi kendime karar verdim; İstanbul'a dönünce tıbbiye mektebine yazılmak istiyorum."*¹⁷ demiştir. Bu

¹³ Cemil Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, hzl.: Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil, Arma Yayınları, İstanbul 1994, s.12.

¹⁴ Topuzlu, a.g.e, s.13.

¹⁵ Topuzlu, a.g.e, s.15.

¹⁶ BOA, Yıldız Parakende Evrakı Başkıtabet Dairesi Meşihat Dairesi Maruzatı (Y.PRK.MŞ.), 7-33.

¹⁷ Topuzlu, a.g.e, s.15.

cevap üzerine Mithat Paşa, Cemil Bey'e altın saat hediye etmiştir. Yusuf Ziya Paşa'nın Şam'daki görevinin tamamlanmasının ardından aile İstanbul'a dönmüş ve Cemil Bey Kuleli'deki Askeri Tıbbiye İdadisi'ne başlamıştır.

1.2. ASKERİ TIBBİYE'DEKİ EĞİTİMİ VE HEKİM OLMASI

Cemil Bey'in Kuleli'deki Askeri Tıbbiye İdadisi'ne başlaması kolay olmamıştır. Çünkü kayıt yaptırmak için gittiği Harbiye Mektebi'nin nazırı Ethem Paşa, Cemil Bey'in hekim değil de asker olmasını istiyordu. Bu konuda ikili arasında kısa bir konuşma geçmiş¹⁸ ve bu konuşmanın ardından Cemil Bey tezkeresini alıp Kuleli Askeri Tıbbiye Mektebi'ne gitmiştir. Fakat buraya kayıt yaptıramamıştır, çünkü tezkeresinde Askeri İdadi'ye kaydedilmesi gerektiği yazmaktaydı. Bunun üzerine Cemil Bey tekrar Ethem Paşa'nın yanına gitmiş ve hekim olmak istediğini belirterek, durumun düzeltilmesini rica etmiştir. Ve nihayet bu ısrarı neticesinde Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi'ne kaydolduktan sonra iki yıl burada eğitim görmüş ve 1881'de mezun olmuştur.¹⁹

Cemil Bey buradan mezun olduktan sonra eğitimine Gülhane'deki Tıbbiye-i Askeriye'de devam ederek eğitimi süresince Mazhar Paşa, Şakir Paşa²⁰ ve Hayreddin Paşa'ların yanında asistanlık yapmıştır. Cemil Bey'in cerrahlığı tercih etmesinde Mazhar Paşa ve Şakir Paşa'nın tesirleri olmuştur. Cemil Bey'in cerrah olmak istediğini bilen Mazhar Paşa, derslerde kendisine daha fazla kadavra parçaları vermiş ve onu bu yönde teşvik etmiştir. Şakir Paşa ise bir gün fizyoloji dersindeyken gösterdiği bir uygulamayı Cemil Bey'in de yapmasını istemiştir. Cemil Bey bu uygulamayı başarıyla

¹⁸ İkili arasında geçen konuşma şu şekildedir:

“- Lisan biliyor musun?

- Fransızca

- Öyleyse, hekim olma! Seni erkân-ı harp zâbiti yaptırırım. Kuleli Askeri İdadisi'ne gir. Ben ezilip büzüldüm. Nihayet:

-Doktorluğa hevesim var. Müsaade buyurunuz da Tıbbiye-i Askeriye'ye kaydımı yapsınlar, cevabını verdim.” Topuzlu, a.g.e, s.16.

¹⁹ Cemil Bey mezun olacağı sırada sınıf zabiti Hüseyin Efendi'den, resim dersinden zayıf not aldığını ve mezun olamayacağını haberini almıştır. Bunun üzerine Cemil Bey, Hüseyin Efendi'nin de tavsiyesiyle Sahaflar Çarşısı'ndan Ayasofya Cami'sinin sulu boya olarak yapılmış bir resmini almıştır. Cemil Bey resmi çerçevesinden çıkarmış, altına kendi imzasını atmış ve Hüseyin Efendi'ye teslim etmiştir. Ve böylece Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi'nden mezun olabilmıştır. (bk.: Topuzlu, a.g.e, s.17).

²⁰ İsmail Ali, Cemil Topuzlu, Kemal Cenap gibi Şakir Paşa'yı tanıyan şahıslar tarafından meydana getirilen “Muallim Doktor Şakir Paşa 1848-1909” isimli eserde Şakir Paşa ile olan ortak anılar anlatılmıştır. Cemil Paşa da “Şakir Paşa'ya Ait Hatırat” başlığıyla bir yazı yazmış ve bu yazıda Şakir Paşa'dan mütevazı, çalışkan, kıymetli bir fen adamı olarak bahsetmiştir. (Detaylı bilgi için bk.: İsmail Ali vd., Muallim Doktor Şakir Paşa 1848-1909, Kemal Matbaası, İstanbul 1949).

yapınca ona teşrihe çalışıp çalışmadığını sormuş ve teşrihe de meraklı olduğunu öğrenince, Şakir Paşa da kendisine cerrah olmasını tavsiye etmiştir.²¹

Cemil Bey ilk ameliyatını 1885'te Tıbbiye-i Askeri'deki eğitimi devam ederken yapmıştır. Karnına su toplanmış bir hastayı muayene eden Seriri-yât-ı Dâhiliye Profesörü Zoiros Paşa, hastayı muayene etmesi için Cemil Bey'i çağırmıştır. Cemil Bey hastanın karnında su toplandığını ve ayrıca hastanın karaciğerinde siroz olduğunu belirtmiştir. Zoiros Paşa'nın hastanın karnındaki suyu almasını teklif etmesi üzerine gerekli müdahaleyi başarıyla yapmıştır.²²

Cemil Bey Tıbbiye-i Askeriye'deki eğitimi sırasında Jön Türklük faaliyetlerinde de bulunmuştur. Hâtîrâtında bu hususa şöyle değinir: "*Geceleri bir araya gelince padişah aleyhinde ihtilâle davet eden bir takım yazılar yazar, şapirografla basar, bunları gizlice diğer sınıftaki arkadaşlara ve hatta harice bile dağıtırdık. Ben sınıfın en küçüğü olduğum için, az ceza göreceğim düşüncesiyle, bu dağıtmak işini ben yapardım.*"²³ Hatta Cemil Bey bir gün bahsolunan yazıları dağıtmak için üzerinde askeri üniformayla Düyûn-ı Umûmiye binasının önüne gitmiştir. Bastırılan kâğıdı posta kutusuna atmasının ardından binanın önünde bulunan dilenci kılığındaki hafiye Cemil Bey'in peşine düşmüş, O da esnaftan bir fes kalıpcısının dükkânına gizlenerek izini kaybettirmeyi başarmıştır. Bu durum mektep nâzırı Marko Paşa'ya bildirilmişse de, nâzır olayın üzerinde durmamıştır.

Cemil Bey 3 Eylül 1886'da yüzbaşı rütbesiyle doktorluk diplomasını alarak tıp eğitimini tamamlamış ve Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nde staj görmeden Humbarahane Askeri Hastanesi'ne tayin edilmiştir.²⁴

XX. yüzyıl başlarında İstanbul'daki hastanelerde henüz modern yöntemler kullanılmıyordu. Mikroskop yetersizdi ve antisepsi²⁵, asepsi²⁶ yöntemleri henüz bilinmiyordu. Hastalar göbek taşında ameliyat edilir, riskli ameliyatlara izin verilmezdi.

²¹ Topuzlu, a.g.e, s.21. Şakir Paşa'nın fizyoloji dersinde gösterdiği uygulama; bir iğne ile tavşanı tek seferde öldürmekti. Tavşanın ölümü, iğnenin, ukde-i hayatına batırılması sonucu olmaktadır.

²² Topuzlu, a.g.e, s.22,23.

²³ Topuzlu, a.g.e, s.23,24.

²⁴ Topuzlu, a.g.e, s.30.

²⁵ Antisepsi; enfeksiyonun önlenmesi amacıyla vücut yüzeyinde ve yaralarda bulunan patojen mikroorganizmaların kimyasal maddelerle temizlenmesi işlemidir.

²⁶ Asepsi; patojen mikroorganizmaların bir kimseden diğerine yahut bulunulan ortamdan diğer bir ortama geçmesini engellemek için yapılan işlemidir. Tıbbi ve cerrahi asepsi olmak üzere ikiye ayrılır. Bir hastada kullanılan ameliyat aletlerinin dezenfekte edilerek diğer hastada kullanıma hazır hâle getirilmesi bu kapsamdadır. Aynı şekilde eldiven ve önlük giymek de bu kapsamdadır. (Bu minvalde Cemil Bey ameliyata girerken eldiven ve maske kullandığında "*Cemil kuklaya çıkıyor!*" diyenler dahi olmuştur. Bk.: Mehmet Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*, Yayına hzl.: Özen Tok, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c.V, s.7.)

Hâl böyleyken bir gün Humbarahane Askeri Hastanesi'ne sağ kasığına iltihap toplanmış olan bir hasta getirildi. Hastanın ameliyat edilmesi gerekiyordu. Fakat “*Askeri hastanelerde bir hastaya cerrahi müdahale yapılabilmesi için önce başhekimden izin alınır, ardından Seraskerlik Sıhhiye Dairesi konsültasyon yapılmasını emreder, konsültasyonda fikir birliği olursa hasta ameliyat edilirdi. Aksi halde ameliyat yapılmazdı.*”²⁷ Cemil Bey de durumu başhekime intikal ettirmiştir. Başhekim hastayı gördükten sonra riskli gördüğü için ameliyata izin vermemiştir. Bunun üzerine Seraskerlik Sıhhiye Dairesi'nden izin istenmiştir. Dairenden gelen Macridy Paşa ameliyat esnasında damarın kesilme riski gerekçesiyle izin vermemiş ve keten tohumu lapasıyla tedavi edilmesi gerektiğini söylemiştir.²⁸ Çaresiz kalan Cemil Bey söylenileni yapmış, fakat hasta septisemiden²⁹ dolayı vefat etmiştir. Bu olay üzerine Cemil Bey modern cerrahiye öğrenmek amacıyla Paris'e gitmek istemiş,³⁰ bu amaçla Meşihat Mektupçusu Cemaleddin Efendi'den³¹ yardım istemiştir. İlmiye mensupları Avrupa'ya modern eğitim almak için gitmek isteyen öğrencileri destekler ve kendilerine yardım ederlerdi. Bu minvalde Cemaleddin Efendi ve Cemil Bey, Şeyhülislam Üryanizâde Efendi'nin yanına gitmişler, Şeyhülislam Efendi, Cemil Bey'in Avrupa'ya eğitime gitmesine dair bir tezkere kaleme almış,³² böylece Cemil Bey 1887 yılında modern cerrahi eğitimi almak için Fransa'nın Paris kentine gitmiştir.³³ Cemil Bey 1887'den 1890'a kadar “*ünlü Fransız cerrah Jules Péan ile çalışmıştır.*”³⁴ Péan'ın asistanlığını yaptığı sürede kendisinden pek çok şey öğrenmiştir. Pean yaptığı her ameliyatta Cemil Bey'i yanında bulundurmuş ve hatta kendisine ameliyat da yaptırmıştır.

²⁷ Nuran Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı İstanbul Üniversitesi Projesi No:55-10, Düzey Matbaacılık, İstanbul 2010, s.172.

²⁸ Topuzlu, a.g.e, s.31,32.

²⁹ Septisemi, kana bakteri ya da toksin karışması sonucunda oluşan kan zehirlenmesi anlamına gelmektedir.

³⁰ Bk.: Topuzlu, a.g.e, s.32.; Yıldırım, a.g.e, s.172.

³¹ Cemaleddin Efendi “*Osmanlı uleması içinde bilhassa kibarlığı, nezaketi, zerafeti ve zekasıyla temayüz etmesinden dolayı Meşihat mektupçuluğundan şeyhülislamlığa kadar yükselmiştir.*” (Zeynep Altuntaş, “Kevâkibizâdeler: Osmanlılarda Bir Ulema Ailesi”, Bilim Sanat Vakfı (BİSAV) XIX. Öğrenci Sempozyumu, 8-9 Şubat 2008, s.96). İlk kez 43 yaşında göreve gelen ve toplam 17 yıla yakın şeyhülislamlık yapan Cemaleddin Efendi II. Abdülhamid'in güvendiği insanlardandı. Cemaleddin Efendi'nin daha sonra damadı olan Cemil Bey'e birçok konuda yardımları olmuştur. Cemaleddin Efendi; “*Rumeli Kazaskeri Ahmet Halit Efendi'nin ve Kevakibi ailesinden Hz. Ebu Talib ve Hz. Ali'nin 51 kuşaktan torunu Said İbni Abdülbaki'nin kızı Seyyide Mevhibe Hanım'ın oğludur. Büyük babası Anadolu payeli Şeyh Yusuf Efendi ve büyük annesi büyük Türk matematikçisi Gelenbevîzade İsmail Efendi'nin kızı Naile hanımdır. Cemaleddin Efendi'nin tek eşi Fatma Zehra Hanım Cebel Attar Sadık Paşa'nın ailesindendir.*” (Topuzlu, a.g.e, hzl.: Cemalettin Topuzlu, Topuzlu Yayınları., İstanbul 2002, s.61). 1848'de doğan Cemaleddin Efendi, Remle kasabasında 4 Nisan 1919'da vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine cenazesi Fatih Otlukçu yokuşundaki aile mezarlığına defnedilmiştir. Cemaleddin Efendi'nin mezarı daha sonra Edirnekapi Şehitliği Mezarlığı'na taşınmıştır. (bk.: Mehmet İpşirli, “Cemâleddin Efendi, Hâlidefendizâde”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, c.VII, s.310).

³² Topuzlu, a.g.e, s.33.

³³ Yıldırım, “Topuzlu, Cemil”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (D.B.İ.A.)*, Prof. Dr. İlhan Tekeli, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak yayınları, İstanbul 1994, c.VII, s.296.

³⁴ Hasan F. Batirel, Mustafa Yüksel, “Cemil Topuzlu Paşa ve Arteriyel Suture Tekniği”, *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, İşaret Yayınları, İstanbul 2014, S.18, s.260.

Bu dönemde Cemil Bey ile beraber 11 öğrenci de Paris’e eğitim için gönderilmişlerdir. Hükümet tarafından desteklenen öğrencilere geçimlerini sağlayabilmeleri için maaş bağlanmıştı.³⁵ Cemil Bey “*İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*” adlı eserinde vaat edilen maaşların yatmaması üzerine diğer öğrencilerle toplanıp Sultan II. Abdülhamid’e bir telgraf çektiklerini ve bu telgrafın hemen ertesi günü 1 aylık maaşlarının hesaplarına yatırılmış olduğunu iddia etmektedir.³⁶ Ayşe Osmanoglu ise; “*Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)*” adlı eserinde böyle bir telgrafın bir nâzıra dahi çekilemeyeceğini söyleyerek bu iddiayı reddetmiştir.³⁷

Cemil Bey Paris’te yaşadığı sürede Jön Türklük faaliyetlerinde de bulunmuştur. Bir gün Ali Ferruh Bey’in daveti üzerine Saint-Cloud’a gitmiştir. Paris’teki tüm Müslüman talebeler de bu davete gelmişlerdi. Ali Ferruh Bey’in yaptığı konuşmayı II. Abdülhamid’e duayla neticelendirmesi üzerine söz alan Cemil Paşa bunun tam aksi yönde sözler söylemiştir. Cemil Bey II. Abdülhamid ve istibdat devri aleyhinde sözler söylemiş, ardından da memleketin parçalanmak üzere olduğunu eklemiştir.³⁸ Cemil Bey’in muhalif sözleri üzerine ortalık karışmış ve hatta bir el silah patlamıştır. Olayın üzerinden kısa bir süre geçmesinin ardından sefir Esad Paşa, Cemil Bey’i yanına çağırılmış ve kendisine İstanbul’a dönmesini emreden bir telgraf geldiğini söylemiştir. Cemil Bey vaziyeti hocası Pean’a anlatmıştır. Pean, Cemil Bey’e Fransız diploması verebileceğini ve hatta evindeki bir odaya yerleşebileceğini söylemiştir. Bir süre sonra Cemil Bey tekrar sefarete çağırılmıştır. Sefir Esad Paşa Cemil Bey’e, yapılan araştırmalar sonucunda notlarının iyi olduğunun öğrenildiği ve bu yüzden affedildiğini, fakat bir daha böyle işlere karışmaması gerektiğini söylemiş, böylece Paris’teki eğitimine devam etmiştir.

Cemil Bey’in Paris’teki Jön Türklük faaliyetleri sadece bu olayla sınırlı kalmamıştır. Bu olaydan sonra Cemil Bey, Ubeydullah Efendi³⁹, Doktor Besim Ömer Bey⁴⁰, Esat Cemal Bey, Ahmet Bey, Cenap Şahabeddin Bey⁴¹ ve Neşet Beyler Cafe

³⁵ Topuzlu, a.g.e, s.34.

³⁶ Telgraf metni şu şekildedir: “Üç buçuk aydan beri maaş alamıyoruz! Fevkalâde zarurettedir. Saye-i şahanenizde açız!” Topuzlu, a.g.e, s.37.

³⁷ Ayşe Osmanoglu, *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1984, s.280.

³⁸ Topuzlu, a.g.e, s.40.

³⁹ Ubeydullah Efendi hakkında detaylı bilgi için bk.: Ahmet Turan Alkan, *Sıra Dışı Bir Jön Türk Ubeydullah Efendi’nin Amerika Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1989.

⁴⁰ Besim Ömer Bey hakkında detaylı bilgi için bk.: Sabahattin Ödemiş, *Besim Ömer Paşa (1862-1940)*, (Yüksek Lisans Tezi), Tez Danışmanı: Doç. Dr. Bülent Bakar, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2013.

Sufflot'un üst katında toplanarak II. Abdülhamid aleyhinde faaliyetlerde bulunmuşlardır.⁴²

Cemil Bey 27 Mayıs 1890'da İstanbul'a dönmüş ve Haydarpaşa Hastanesi baş cerrahlığına tayin edilmiştir. Paris'te eğitim gördüğü sürede antisepsi yöntemi ile beraber pek çok modern cerrahi yöntemi öğrenmiş, bu sayede Osmanlı Devleti hastanelerinde modern cerrahi usullerini uygulamaya başlamıştır.

1.3. AYŞE ALİYE HANIM İLE EVLENMESİ

Cemil Bey İstanbul'a dönünce Avrupa'ya gitmesine yardımcı olan Cemaleddin Efendi'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyarette Cemaleddin Efendi kendisini son derece iyi bir şekilde karşılamıştır. Bu ziyaretin ardından Cemil Bey Cemaleddin Efendi'nin eşini tedavi etmek için konağa çağırılmıştır. Tedavinin üzerinden birkaç gün geçmesinin ardından Cemil Bey'in eniştesi Bağdat Kadısı Kevâkibizâde Necmeddin Molla Bey Cemil Bey'e Cemaleddin Efendi'nin kızını kendisiyle evlendirmek istediğini söylemiştir. Cemil Bey her ne kadar "*Cemaleddin Efendi'nin yeryüzünde bir kızı olduğundan haberim bile yok!*"⁴³ dese de kardeşini görücü olarak göndermiştir. Neticede evlilik kararı verilmiş ve 16 Mart 1891'de Ayşe Aliye Hanım⁴⁴ ile Cemil Bey Cemaleddin Efendi'nin konağında evlenmişler ve bir süre de bu konakta yaşamışlardır.

Cemil Bey ile Ayşe Aliye Hanım'ın Muhiddin, Mehmet Ziya⁴⁵ ve Selma⁴⁶ adlarında 3 tane çocukları olmuştur. Muhiddin Bey henüz 11 yaşındayken menenjit hastalığından dolayı vefat etmiştir. Muhiddin Bey vefat ettiği dönemde ailenin tek çocuğu idi. Cemil Bey ve Ayşe Aliye Hanım çocuklarının ölümü üzerine uzun bir süre olayı atlatamamışlar, hatta Cemil Bey intihar etmeye kalkmıştır. Cemil Bey Çiftelhavuzlar'daki köşkünün sahil tarafında kendisini silahla vurmak üzereyken, yakın arkadaşı ve meslektaşı Besim Ömer Paşa intihar etmesine engel olmuştur.⁴⁷

⁴¹ Cenab Şehabeddin Bey hakkında detaylı bilgi için bk.: Sadedin Nuzhet Ergun, *Cenab Şehabeddin Hayatı ve Seçme Şiirleri*, Güneş Matbaası, 1934; Hasan Akay, *Yeni Türk Şiirinin Kurucularından Cenab Şehabeddin*, 3 F Yayınevi, İstanbul 2007.

⁴² Topuzlu, *a.g.e*, s.42.

⁴³ Topuzlu, *a.g.e*, s.54.

⁴⁴ Ayşe Aliye Hanım 1873'te doğmuştur. Özel bir eğitim gören ve biraz Fransızcası olan Ayşe Aliye Hanım 1965'te vefat etmiştir. (Topuzlu, *a.g.e*, hzl.: Cemalettin Topuzlu, Topuzlu Yayınları., İstanbul 2002, s.63).

⁴⁵ Mehmet Ziya Bey, Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra Gent'te yüksek ticari hukuk bitirmiştir. Fransızca ve Yunanca bilmekteydi. Bk.: Cemil Paşa'nın torunu Prof. Dr. Cemalettin Topuzlu ile 08.07.2015 tarihinde yapılan röportaj. Ek 1.

⁴⁶ Selma Hanım, evde özel eğitim görmüştür. İyi derecede Fransızca bilmekteydi. Bk.: Cemil Paşa'nın torunu Prof. Dr. Cemalettin Topuzlu ile 08.07.2015 tarihinde yapılan röportaj. Ek 1.

⁴⁷ Cemil Paşa'nın torunu Prof. Dr. Cemalettin Topuzlu ile 08.07.2015 tarihinde yapılan röportaj. (bk.:Ek 1).

Burada irdelenmesi gereken hususlardan birisi de modernleşme süreci ile geleneğin kesin ve köşeli ayrımlardan ziyade iç içe geçen ve birbirini kapsayan süreçler olduğudur. Öyle ki bu dönemde modern eğitim almış Cemil Bey'in, geleneğin temsilcisi konumundaki ulema sınıfından Cemaleddin Efendi'nin kızıyla üstelik Cemaleddin Efendi'nin isteğiyle evlenmesi ve kendisinin sevgili damadı olması o dönemde gelenek ve modernizmin keskin hatlarla birbirinden ayrılmadığının göstergesidir.

İKİNCİ BÖLÜM

HEKİMLİK YILLARI VE MODERN TIBBA KATKILARI

2.1. CEMİL PAŞA’NIN HEKİMLİĞİ VE TIBBÎ FAALİYETLERİ

Modern tıbbın Osmanlı topraklarındaki gelişiminde pay sahibi olan Cemil Bey’in hekimlik hayatına daha yakından bakmak faydalı olacaktır. Cemil Bey’in hekimlik kariyeri şu şekilde ilerlemiştir: 1887’de eğitim için Paris’e gönderilen Cemil Bey Avrupa’dayken sol kolağalığına terfi etmiş ve 1890’da İstanbul’a dönmüştür. Yine aynı sene sağ kolağalığına terfi etmiş ve Haydarpaşa Askeri Hastanesi operatörlüğüne tayin edilmiştir. 1891’de Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye serîriyyât-ı hariciye⁴⁸ muallim muavinliğine atanan Cemil Bey, hocası Aristidi Paşa’nın gözlerinden rahatsız olması sebebiyle 1894’te yerine serîriyyât-ı hariciye muallimi olarak atanmıştır. Cemil Bey elde ettiği başarılar neticesinde 20 Şubat 1891’de binbaşılığa, 7 Teşrinisani 1893’de kaymakamlığa terfi etmiş ve bu görevi sırasında kendisine altın liyakat madalyası verilmiştir.⁴⁹ Cemil Bey, 16 Mart 1896’da miralaylığa ve 16 Haziran 1896’da da mirlivalığa terfi etmiştir. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında Yıldız Hastanesi başhekimliğine ve operatörlüğüne tayin edilen Cemil Bey 6 ay gibi bir sürede söz konusu hastaneye getirilenleri tedavi etmiş ve 2000’in üzerinde yaralı askeri başarılı bir şekilde ameliyat etmiştir.⁵⁰ Bunun üzerine II. Abdülhamid, Cemil Bey’i önce ferikliğe⁵¹ daha sonra birinci ferikliğe⁵² tayin etmiştir.

Aynı zamanda saray doktoru olan Cemil Bey’in II. Abdülhamid’in oğlu Şehzade Ahmed Efendi’yi ameliyat etmesi şöhretinin daha da artmasını sağlamıştı, bu ameliyat sonrasında Cemil Bey’e iftihar madalyası⁵³ ve müşirlik rütbesi⁵⁴ verilmiştir. Cemil Bey mesleğinde elde ettiği başarılar sayesinde murassa Osmanî⁵⁵ ve Mecidi⁵⁶ nişanlarla taltif olunmuştur.

Cemil Bey, hatıratında, II. Abdülhamid’in çok sevdiği gözdelelerinden birini de şarbon hastalığından dolayı ameliyat ettiğini belirttikten sonra, padişahın evhâmını göz

⁴⁸ Dış hastalıkları kliniği.

⁴⁹ BOA, İ.TAL., 40-46.

⁵⁰ BOA, Yıldız Parakende Evrakı Başkıtabet Dairesi Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.), 128-148 ; BOA, Y.PRK.ASK., 129-43 ; BOA, Y.PRK.SGE., 7-64.

⁵¹ BOA, İ.TAL., 109-16.

⁵² BOA, İ.TAL., 341-18.

⁵³ BOA, İ.TAL., 365-6.

⁵⁴ BOA, İrade Askeri (İ.AS.), 58-19 ; BOA, İ.TAL., 361-23.

⁵⁵ BOA, İ.TAL., 93-9 ; BOA, Babîâli Evrak Odası (BEO), 1145-85841 ; BOA, İ.TAL., 139-42.

⁵⁶ BOA, İ.TAL., 83-18 ; BOA, İ.TAL., 182-13 ; BOA, BEO., 1360-101947.

önünde bulundurarak gözdeye şarbon mikrobunu hamamdaki bir sineğin bulaştırdığını ve II. Abdülhamid'in hamamdaki sineğin ölmesi için 24 saat yerine 72 saat kükürt yaktırdığını iddia etmiştir.⁵⁷ Ayşe Osmanoğlu, “*Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)*” adlı eserde bu iddiayı reddetmiştir. Osmanoğlu bahsolunan eserinde, Cemil Bey'in ameliyat ettiği kişinin Abdülmecid'in son dönemlerinde saraya gelen, II. Abdülaziz devrini gören, Yusuf İzzeddin Efendi'nin kız kardeşi Saliha Sultan ve annesi Dürnev Başkadin'ın hizmetlerinde bulunmuş olan Dilesrâr Kalfa olduğunu, Cemil Bey'in iddia ettiği gibi II. Abdülhamid'in gözdesi olmadığını belirtmiştir. Osmanoğlu, Cemil Bey'in bu hadiseyi hayal ürünü düşüncelerle farklı bir boyuta taşıdığı ve nitekim fıkralaştırarak anlattığını ifade etmektedir.⁵⁸

Cemil Bey, Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi'yi de tedavi etmiştir. Yusuf İzzeddin Efendi kendisinde seratan (kanser) hastalığı olduğundan şüphelendiğinden dolayı yerli ve yabancı doktorlar tarafından muayene ediliyordu. Ancak veliahdın muayene raporlarına inanmaması doktorları yeminler edilen raporlar yazmaya sevk ettirmiştir.⁵⁹

Hekimlikte parlak başarılar elde eden Cemil Bey'in rütbesi II. Meşrutiyet'ten sonra iktidarın ve siyasi tercihlerin değişmesiyle çıkarılan Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Kanunu ile miralaylığa düşürülmüş, O da tepki olarak askerlikten istifa etmiştir.⁶⁰ Cemil Bey'e paşalık rütbesinin verilmesi V. Mehmed Reşad'ı tedavi etmesinin ardından gerçekleşmiştir.

Hekimlik kariyeri boyunca geleneksel tıp yöntemlerinin yerine modern tıp tekniklerini öğrenmeye ve öğretmeye çalışan Cemil Paşa, saray tarafından yurt dışında düzenlenen tıp kongrelerine de gönderilmekteydi. Bu bağlamda; Moskova Tıp Kongresi⁶¹, Paris Tıp Kongresi⁶² ve Amsterdam Tıp kongrelerine⁶³ gönderilmiştir. Keza İtalya'da meydana gelen Messina depreminde zarar gören depremzedeleri tedavi etmek amacıyla Osmanlı Devleti tarafından gönderilen heyette de yer almıştır.⁶⁴ Bunların yanı

⁵⁷ Topuzlu, *a.g.e.*, s.63-67.

⁵⁸ Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.277-280.

⁵⁹ BOA, İ.DUİT., 189-105 ; BOA, İ.DUİT., 190-1 ; BOA, İ.DUİT., 190-4.

⁶⁰ BOA, BEO., 3644-273248 ; BOA, BEO., 3766-282393.

⁶¹ BOA, BEO., 982-73635 ; BOA, İrade Hususi (İ.HUS.), 54-95 ; BOA, BEO., 965-72307.

⁶² BOA, BEO., 1465-109844 ; BOA, BEO., 1520-113992.

⁶³ BOA, Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES.), 99-53.

⁶⁴ BOA, Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı (Y.EE.KP.), 33-3300 ; BOA, BEO., 3468-260031.

sıra Cemil Paşa'nın, Beyrut Fransız Mekteb-i Tıbbiyesi'nde yapılacak imtihanlarda jüri üyesi olarak yer alması kararlaştırılmış,⁶⁵ fakat son anda bu gerçekleşmemiştir.⁶⁶

Yukarıda işaret edildiği üzere yüzbaşı rütbesiyle doktor olan ve 1890'da Paris'ten İstanbul'a döndükten sonra mesleki başarıları sayesinde rütbe terfileri ve hatta iftihar madalyaları alan Cemil Paşa genel cerrahiye geliştirebilmek amacıyla modern pavyonlar (ameliyathaneler) açmaya ya da var olan pavyonları yenilemeye çalışmıştır. Örneğin pavyon yenileme çalışmalarından birini Haydarpaşa Hastanesi operatörlüğüne atandığında başhekim Mehmet Paşa'nın da desteğiyle gerçekleştirmiştir. Hastanenin kötü durumda olan hasta bakım odası süratle yenilenmiş, duvarlar ve karyolalar boyanmış, yerlere muşamba serilmiş, çarşafklar temizlenmiştir. Yenilenen bu odanın karşısındaki oda ise yağlı boya ile boyanarak daha hijyenik hâle getirilmeye çalışılmıştır.

Cemil Paşa'nın Haydarpaşa Hastanesi'ndeki çalışmalarından biri de Küçük Cerrah Mektebi'ni açmak olmuştur. Cemil Paşa ameliyatlarda yaraların lapa basma, merhem sürme, süngerle temizleme gibi yöntemlerle tedavi edildiğini görmüş, ardından asepsi ve antisepsi gibi modern cerrahi tekniklerini öğretmek ve uygulamak amacıyla bir askeri cerrah okulu açmak istemiştir. Nitekim Cemil Paşa, Binbaşı Emcet ve Kaymakam Şekip Beylerle beraber Küçük Cerrah Okulu'nu kurmuştur. Kurulan okulun eğitim süresi üç yıl olup okula okuma-yazma bilen, hevesli olan askerler talebe olarak kabul edilmiştir. Başlangıçta otuz talebesi bulunan okulun talebe sayısı günden güne artmıştır. Cemil Paşa'nın 1891'de Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye muallim muavini olarak atanmasının ardından da okul eğitime devam etmiştir. Cemil Paşa'nın sadece birinci sınıf imtihanlarında yer alabildiği bu okuldan yetişen cerrahlar sadece ordunun değil halkın da sağlık sorunlarıyla ilgilenmiş hatta buradan yetişen cerrahlar Anadolu'ya görev yapmaya da gitmişlerdir.

Tıbbiye-i Şahane günlerine gelirsek; 1891'de Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane muallimlerinden Miralay Naim Bey vefat etmiş ve yerine aynı okulun seririyât-ı hariciye muallim muavini Hayreddin Paşa tayin edilmiştir. Cemil Paşa da 1891'de Hayreddin Paşa'dan boşalan seririyât-ı hariciye muallim muavinliğine tayin edilmiştir. Paşa Tıbbiye-i Şahane'yi görmeye gittiğinde ameliyathanenin bulunmadığını, ameliyatların eski cerrahi yöntemlerle yapıldığını ve modern cerrahi yöntemi olan

⁶⁵ BOA, İ.AS., 34-23 ; BOA, BEO., 1570-117693 ; BOA, Yıldız Parakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK.), 63-26.

⁶⁶ BOA, BEO., 1580-118446.

antisepsinin kullanılmadığını gözlemlemiştir. Cemil Paşa ilk iş olarak öğrencilere antisepsi yöntemini öğretmiş ve odalardan birini ameliyathane hâline dönüştürerek steril bir ortam sağlamaya çalışmıştır. Hastanedeki düzen bu şekilde devam ederken bir gün arabadan düşerek köprücük kemiğini kıran Sıhhiye Reisi Hasip Paşa'nın ailesi tedavi için Cemil Paşa'yı davet etmiştir. Cemil Paşa, Hasip Paşa için doğru tedavi yöntemlerini uygulamış ve hastanın ağrılarının son bulmasını sağlamıştır. Fakat Cemil Paşa tedavi esnasında Hasip Paşa'ya ameliyathane eksikliğinden bahsetmiştir. Kısa süre sonra Hasip Paşa Harbiye Nazırı Ali Saip Paşa'dan Cemil Paşa'nın sağ kolağalığından binbaşılığa terfi ettirilmesini istemiştir. Bu suretle binbaşı olan Cemil Paşa yine Hasip Paşa'nın sayesinde Harbiye Nazırı Ali Saip Paşa ile görüşmüş ve kendisine ameliyathane yaptırmak istediğinden bahsetmiştir. Ali Saip Paşa da süratle gereğinin yapılacağı ve gerekli cerrahi malzemelerin Avrupa'dan getirileceği yönünde söz vermiştir. Böylelikle kısa bir sürede elli yataklı ve amfili büyük bir ameliyathane yapılmıştır. Cemil Paşa'ya, yeni açılan bu ameliyathanede yaptığı kafatası kemiği açma ameliyatı ile üçüncü rütbeden Osmanî nişanı itasında bulunulmuştur. Bu ameliyatın ardından Cemil Paşa Rusya, Mısır, Afganistan, Buhara, Beyrut, Şam, Bağdat, Romanya, Bulgaristan gibi yerlerden ameliyatlara davet edilmiştir.

Cemil Paşa'nın emrâz-ı hariciye pavyonu olarak kullandığı bu ameliyathane 1324/1908'e gelindiğinde bir süreliğine Polis Mektebi olarak kullanılmak istenmiştir. Zabtiye nezaretinden dâhiliye nezaretine bir yazı gönderilerek mesele hakkında malumat verilmiştir.⁶⁷ Yapılan araştırmalar neticesinde pavyonun akıbeti hakkında bilgi edinilememiştir.

Bu dönemde muayenehane açma usulü pek yaygın olmadığından, hekimler hastalarını eczanelerde muayene etmekteydiler. Başlarda Cemil Paşa da bu usulü uygulamıştır. Fakat daha sonra Çemberlitaş'ta Sultan Mahmud Türbesi karşısında bulunan kâgir konağı kiralayarak burada bir muayenehane açmıştır. Daha sonra Besim Ömer Paşa, Kadri Raşit Paşa ve Ziya Bey'in de Cağaloğlu'nda muayenehane açmaları

⁶⁷ İlgili yazı şu şekildedir: "Soğukçeşme rüşdiye-i askeriyesi olub posta ve telgrafhane nezareti dairesi ittihaz edilmiş olan bina polis mektebine pek elverişli ise de inşa edilmekte olan posta ve telgraf nezareti binasının itmâm-ı inşaatıyla nezaret-i müşâruinileyhânın oraya nakli üç dört aya mütevakkıf olduğu anlaşıldığından polis mektebinin bir an evvel küşadı derece-i vücûbda bulunub eski Mekteb-i Tıbbiye müstemilatından Operatör Cemil Paşa hazretlerinin icra-yı ameliyat eylediği emrâz-ı hariciye pavyonunun elverişli olduğu tahkik kılındığından mezkûr pavyonun polis mektebi için Soğukçeşme'deki Telgrafhane Nezareti binasına tahliyesine kadar mekteb ittihazına müsaade-i âliye-i nezaret-penahileri şayan buyrulmak beyanında emr u ferman hazreti men-lehü'l-emrindir." BOA, Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB.), 326-108. Ayrıca bk.: BOA, BEO., 3413-255921 ; BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Evrakı (DH.MKT.), 2673-34 ; BOA, DH.MKT., 2624-77 ; BOA, DH.MKT., 2663-83.

üzerine Cemil Paşa; “Cağaloğlu’nun bugün gördüğümüz gibi, yüzlerce doktorların toplandığı bir semt olmasına çığır açtım.”⁶⁸ sözünü söylemiştir.

Cemil Paşa’nın sağlık alanındaki faaliyetlerinden biri de açılması için gayret gösterdiği Hamidiye Etfal Hastanesi’dir. Cemil Paşa bir gün II. Abdülhamid’in çocuklarından birini tedavi için saraya gittiğinde padişaha, çocuklar için bir hastane yapılması isteğini söylemiştir.⁶⁹ II. Abdülhamid’in özel doktoru İbrahim Paşa’nın da padişah’tan aynı istekte bulunması üzerine padişah şu sözleri söylemiştir: “*Pekâlâ, (İbrahim Paşa’ya hitapla) Paşa, bu işle sen meşgul ol. Hastane yapılıncaya, sen sertabibi olursun; Cemil Paşa da operatörü! Şimdi, Hazine-i Hassa’dan lâzım gelen paranın verilmesini irade edeceğim. Ancak hastanenin benim adıma taşınmasını istemem! Burası, makam-ı saltana gelmeden mukaddem, yanarak ölen kızımın (Hatice Sultan) ismini alsın!*”⁷⁰ Cemil Paşa’nın *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım* adlı eserinde zikrolunduğu gibi aktarılan bu hadise Nadir Özbek’in *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet 1876-1914* adlı eserinde farklı bir şekilde aktarılmıştır. Nadir Özbek, Sultan II. Abdülhamid’in difteri hastalığından dolayı vefat eden kızı Ayşe Sultan’ın anısına bir çocuk hastanesi kurmak istediğini ve hastane için gerekli olan planların hazırlanması amacıyla özel doktorlarından İbrahim Paşa’ya talimat verdiğini belirtmiştir.⁷¹

Böylece Almanya’da *Kaiser Und Kaiserin Friedrich Kinderkrankenhaus* adlı çocuk hastanesinde görev yapan İbrahim Paşa hastanenin kuruluş sürecini yönetmekle görevlendirilmiştir. Mimarlığını Frans Niebermann’ın yaptığı hastane 5 Haziran 1899’da Şehzade Abdürrahim Efendi’nin sünnet töreniyle açılmıştır. Kütüphanesi, laboratuvarları, 300 yataklık kapasitesiyle en modern ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak düzenlenmiştir. “*Cerrahi pavyonunun ameliyathanesindeki ameliyat masası, cerrahi aletler ile etüv, otoklav ve sterilizatör gibi cihazlar dünyanın en mükemmel hastanelerinde bulunanlarda aynı kalitedeydi. Önemli ameliyatlar Cemil*

⁶⁸ Topuzlu, a.g.e, s.51.

⁶⁹ Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet 1876-1914* adlı eserinde Cemil Paşa’nın bu fikrinin doğru olmadığını ve literatürde her hangi bir kaynaktan bu fikri doğrulayacak bir bilginin yer almadığını belirtmiştir. (Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet 1876-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.218,219).

⁷⁰ Topuzlu, a.g.e, s.58. (Nuran Yıldırım, *İstanbul’un Sağlık Tarihi* isimli çalışmasında Hatice Sultan’ın 8 aylıkken kuşpalazından, Ulviye Sultan’ın ise yanarak öldüğünü ifade etmektedir. Yıldırım, a.g.e, s.205.)

⁷¹ Özbek, a.g.e, s.218,219.

Paşa ile Aleksandr Kamburoğlu, Kolağası Halit İzzet ve Yzb. Salih Efendiler tarafından yapılırdı.”⁷²

II. Meşrutiyet’e kadar, içinde Cemil Paşa’nın da olduğu bazı hekimlerin fahri hekimlik yaptığı ilk modern çocuk hastanesi olan Hamidiye Etfal Hastanesi, II. Meşrutiyet’ten sonra önce Maliye Nezareti’ne daha sonra Şehremaneti’ne devredilmiştir. Cumhuriyet devrinde adı *Osmanlı Şişli Etfal Hastanesi* olarak değiştirilen hastane günümüzde *Şişli Etfal Eğitim ve Araştırma Hastanesi* olarak hizmet vermektedir.

Cemil Paşa’nın sağlık alanındaki çalışmalarından biri Darülaceze’de olmuştur. Cemil Paşa burada bizzat görev yapmamış, fakat Darülaceze fahri operatörlüğüne cerrahide ihtisas görmüş Haydarpaşa Hastanesi operatörlerinden Halid İzzet Beğ Efendi’yi tayin etmiştir.⁷³ Ayrıca içinde kendisinin de bulunduğu bir komisyonda Darülaceze ile ilgili kararlar alınmış ve bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda Darülaceze’ye kimlerin alınacağından, kurumun idare tarzına kadar tüm detaylara yer verilmiştir. Cemil Paşa şehreminliği döneminde de Darülaceze ile ilgilenmiş ve özellikle kumpanyalardan kesilen Darülaceze payına özen göstermiştir. Keza, Darülaceze ile ilgili komisyonda bulunmasının yanı sıra Bezmiâlem Valide Sultan tarafından 1845’de kurdurulan Gureba Hastanesi’yle ilgili bir komisyonda da görev yapmıştır.

2.2. ZEYNEP KÂMİL HASTANESİ’NİN TEKRAR AÇILMASI

Osmanlı Devleti’nin önemli sağlık kuruluşlarından biri olan Zeynep Kâmil Hastanesi Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın kızı Zeynep Hanım ve eşi Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa tarafından yaptırılmıştır. Yapımına 24 Haziran 1875 günü başlanan hastane yedi yılda tamamlanmıştır. Hastane inşâsının uzun sürmesinin sebebi; büyük kayıplara sebep olan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’dır. Gayrimüslim cemaat hastaneleri dışında payitahtın ilk özel hastanesi olan Zeynep Kâmil Hastanesi’nin “faaliyete geçtiği yıllarda Haseki Nisa Hastanesi’nden sonra kadın hastaları kabul eden ikinci hastane olması bakımından ayrı bir önemi vardır.”⁷⁴ Zeynep Hanım ve Yusuf Kâmil Paşa’nın vefatlarından sonra hastane varislerine kalmıştır. Belirli bir vakfiyesi olmayan hastanenin masrafları için vârislerden Said Halim Paşa, Abbas Halim

⁷² Yıldırım, a.g.e, s.206.

⁷³ BOA, DH.MKT., 920-20.

⁷⁴ Yıldırım, a.g.e, s.204.

Paşa ve Mehmet Ali Paşa maliyeye ayda 100 lira ödemişlerse de bir süre sonra hastane kapatılmış ve kaderine terk edilmiştir.

Başkentte bir tarafta hastaların tedavilerine yer sıkıntısından dolayı cevap veremeyen Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, diğer tarafta ise bakımsızlıktan kapatılan Zeynep Kâmil Hastanesi vardı. Pek çok hastanın parasıyla bile tedavi olamadığı bu kurumlarda Cemil Paşa hastaların daha iyi şartlarda tedavi edilebilmesi için bir hususi hastane açmak istemekteydi. Cemil Paşa'nın özel hastane açmak istemesinin sebeplerinden bir diğeri de seneler evvel yaşadığı trajikomik hikâyeydi. Cemil Paşa, Besim Ömer Paşa ve Süleyman Numan Paşa ile beraber bir Arnavut hastayı Şehzadebaşı'ndaki evinde ameliyat ediyordu. O dönemde hastanede yer sıkıntısı olduğundan ve bazı hasta yakınlarının hastanedeki hijyen şartlarına güvenmediklerinden dolayı ameliyatlara evde de yapılabiliyordu. Cemil Paşa, Besim Ömer Paşa ve Süleyman Numan Paşaların yanında hastanın yakınlarından biri de bulunmaktaydı. Ameliyatın sonlarına doğru hastanın nabızı durunca Besim Ömer Paşa hasta yakınının anlamaması için Fransızca 'hastayı kaybettik' demiştir. Fakat Paşa, o anki panikle hasta yakınının Fransızca bildiğini tahmin edememişti. Hasta yakınının durumu fark etmesiyle diğer hasta yakınlarının ameliyat odasının önünde birikmesi çok zaman almamıştır. Paşalar içeride hastanın nabzını geri getirmeye çalışırken dışarıdan *"hastamızın kılına halel gelirse, alimallah hiç birinizi sağ bırakmayız"*⁷⁵ şeklinde tehditler geliyordu. Nihayet hasta iyileşmiş ve tehlike de ortadan kalkmıştır. Cemil Paşa bu olaydan sonra ev, otel ya da hanlarda ameliyat yapmamış ve özel hastane açmaya karar vermiştir.

Tam da bu dönemde Said Halim Paşa çocuklarından birinin tedavisi için Cemil Paşa'yı evine davet etmişti. Konuşma esnasında Cemil Paşa, Said Halim Paşa'ya memlekette hastane sıkıntısı çekildiğinden ve İstanbul'da özel hastane bulunmamasından bahsetmiştir. Said Halim Paşa ise Cemil Paşa'ya bir süre önce kapatılan Zeynep Kâmil Hastanesi'nden bahsetmiş ve şunları söylemiştir: *"Şimdi size bir şey teklif edeceğim, yüz lira vermek şartıyla size bu hastahaneyi terk edelim; bir kısmını, para vermeye muktedir olmayanlara, diğer kısmını da zenginlere tahsis ediniz, böylece, zengin hastalardan alacağınız ücrete her ay vereceğimiz yüz lirayı da ilâve ederek bu hayırlı müessesenin idaresini üzerinize alınız."*⁷⁶ Böyle bir hastanenin

⁷⁵ Topuzlu, a.g.e, s.80.

⁷⁶ Topuzlu, a.g.e, s.52.

varlığından habersiz olan Cemil Paşa hastaneyi inceledikten sonra Said Halim Paşa'nın teklifini kabul etmiştir.

Cemil Paşa kendi adına özel hastane açmak isteğini ve bunun sebeplerini anlattığı şu belge ile sadarettten izin istemiştir: *“Mekteb-i tıbbiyye-i şahane seririyat-ı hariciye hastahanesine müracaat eden hastagânın alâmât-ı kısm-ı azamı talebinin icrayı ameliyatda hazır bulunmaları hasebiyle bu yüzden enzâr-ı âmmeye karşı ameliyat-ı icrasına muvafakat etmemekde ve bazıları ise otel köşelerinde ameliyat-ı cerrahiye ifasına dâhil olarak ve bir hayli masraf ihtiyarına mecbur bulundukları gibi hakkıyla dahi tedavi edilememekde olub ekserisi Beyoğlu'nda eyâdi-i ecânibde bulunan tedavihanelere müracaat etmekde bulunmaları münasebetiyle bilcümle hastagâna bir suhulet ve muavenet olmak ve fevkalade ehven suretle tedavi edilmek ve muhtâcîn ile meccânen kabul olunmak üzere nâm-ı âciziye olarak bir hususi hastahane küşadına müsaade buyrulmasını menfaat-i umumiyye namına arz-ı istirham ederim ol bâbda ve her halde emr u ferman hazreti veliyyülemrindir.”*⁷⁷

Özel hastane ve klinik açmak için kaleme alınan 11 maddelik kanun gereği öncelikle hastane ya da kliniğe ruhsat verilmesi gerekmektedir.⁷⁸ Gerekli makamlara vaziyetin anlatılmasının ardından Cemil Paşa'ya özel hastane açabilme izni verildiği şöyle ifade edilmiştir: *“Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane seririyât-ı hariciye muallimi operatör ferik saadetlü Cemil Paşa hazretlerinin kendi namına küşadını istidâ eylediği hastanenin bu bâbdaki nizamname layihasına tevfikân küşadına ruhsat i'tası”*⁷⁹

Ruhsatı da alan Cemil Paşa çalışmalara başlamış ve kısa sürede hastaneyi halkın hizmetine sunmuştur. Ekonomik durumu kötü olan hastalar parasız tedavi edilirken, ekonomik durumu iyi olan hastalardan bir miktar tedavi ücreti alınmaktaydı. 1896'da hastanenin başhekimisi olan Cemil Paşa toplanan bu paralarla hastaneyi daha modern bir hâle getirmeye çalışmıştır. Paşa söz konusu gelirle modern bir ameliyathane yaptırarak, Paris'ten cerrahi aletler getirtmiştir. Hastabakıcı ve hizmetli olarak hastane hizmetinde bulunan yirmi kişiyi işten çıkararak Viyana'dan biri başhemşire olmak üzere dokuz hemşire getirtmiştir. İlaveten o vakit resmî dairelerde bile bulunmayan kalorifer tesisatını hastaneye yaptırmıştır. Böylece modern bir ameliyathaneye sahip olan hastanede birçok ameliyat Cemil Paşa tarafından yapılmakta ve hastalara ilaç temini de yapılmaktaydı.

⁷⁷ BOA, ŞD., 638-56.

⁷⁸ Kanun için bk.: BOA, ŞD., 638-56.

⁷⁹ BOA, DH.MKT., 2097-62 ; BOA, BEO, 1094-81993.

Halk sağlığını düşünerek özel hastane açan tek hekim Cemil Paşa değildi. Zeynep Kâmil Hastanesi'nin açıldığı yıl Osmanlı Bankası Seyyar Hastane'si başhekimini olan Operatör Fuad Süreyya Bey de Beyoğlu'nda bulunan muayenehanesini yirmi yataklı bir klinik haline getirmek için ruhsat istemiştir.⁸⁰ Fuad Süreyya Bey ruhsatı almasının ardından Zeynep Kâmil Hastanesi'nden sonra ikinci özel hastane olan Hususi Şifa Hastanesi'ni açmıştır.

Zeynep Kâmil Hastanesi'nde modern ve yüksek bir hizmet standardı oluşturan Cemil Paşa'nın 1912'de şehremini olmasıyla birlikte iş yoğunluğu artmış ve hastanenin mütevellî vekili İmadeddin Bey'in de rızasıyla başhekimlik Dr. Lebip Bey'e verilmiştir. I. Dünya Savaşı'nda Haydarpaşa Askeri Hastanesi bünyesine dâhil edilen hastane 1919'da Şehremaneti'ne devredilmiştir.

2.3. TIP FAKÜLTESİ'NİN KURULMASI

XX. yüzyılın başlarında İstanbul'da iki ayrı tıp mektebi bulunmaktaydı. Biri Mekteb-i Tıbbiye-i Askeri, diğeri Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye idi. 1827'de kurulan Mekteb-i Tıbbiye-i Askeri ya da başka bir deyişle Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Fransızca eğitim veren ve askeri hekim yetiştirmeyi amaçlayan bir eğitim kurumuydu. 1867'de kurulan ve Türkçe eğitim veren Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ise; sivil hekim ve eczacı yetiştirmeyi amaçlayan bir kurumdu. Artan talebe cevap veremeyince 1873'te Ahırkapı'daki yeni binaya, 1894'te ise Kadırga'daki Menemenli Mustafa Paşa Konağı'na taşınan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye bir süre sonra tekrar aynı sorunla karşılaşmış ve var olan bina talebe cevap veremez hâle gelmişti. Üstelik aynı sorunu Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane de yaşamaktaydı. Söz konusu mektep binaları hem öğrencilerin hem de hastaların taleplerine yetmiyor, hastalar mağdur oluyor, öğrenciler ise pratikle pekiştirmeleri gereken bazı dersleri sadece teorik olarak öğrenmek zorunda kalıyorlardı. Öyle ki hastalar bina yetersizliğinden dolayı evlerde ya da otel odalarında bile ameliyat edilebiliyordu. Bu sıkıntıyı yaşayan doktorlardan biri olan Cemil Paşa, başarılı bir cerrah olmasının yanı sıra II. Abdülhamid'in hususi doktorlarından biriydi. II. Abdülhamid'e yakınlığı dolayısıyla zaman zaman kendisinden bazı isteklerde bulunurdu. Cemil Paşa Gülhane Hastanesi binasının darlığını ve bulunduğu yerin gürültülü olmasına ilaveten tıbbi malzemelerin de eksik olduğunu ileri sürerek ısrarla II. Abdülhamid'e bir tıbbiye binası yapımı için ricada bulunmaktaydı. Bir gün Cemil Paşa yine aynı istekte bulunmuş, hekimlere çok önem veren Sultan II. Abdülhamid de “Size

⁸⁰ BOA, DH.MKT., 2097-62.

mükemmel bir Mekteb-i Tıbbiye yaptırmayı vaat ediyorum!"⁸¹ demiştir. Bunun üzerine hem bina yetersizliğine çözüm bulabilmek hem de zaman içinde çeşitli sebeplerden dolayı birkaç kez yer değiştiren Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane için 1895'te Mimar Vallaury'nin projesiyle Haydarpaşa'da hususi bir bina yapımına başlanmıştır. 1901'de ise söz konusu binanın karşısına beş ayrı pavyondan oluşan bir tıp fakültesi yapımına başlanmıştır. Neticede söz konusu binalar tamamlanmış ve bu zamana kadar kışlalarda eğitim veren Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane 1903'te Haydarpaşa'daki yeni binaya taşınmıştır.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Haydarpaşa'daki binaya taşınmasının ardından Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin de bu binaya taşınması ve her iki mektebin birleştirilmesi gündeme gelmiş fakat bu düşünce gerçekleştirilememiştir. 1908'de ilân edilen II. Meşrutiyet'in ardından birçok alanda yeniden yapılanma faaliyetleri yaşanmıştır. Bu dönemde "*Maarif Nazırı Emrullah Efendi tarafından savunulan Tubâ Ağacı Nazariyesi doğrultusundaki eğitim sisteminde düzenleme ve iyileştirmenin ilk eğitimden değil, üniversiteden başlaması gerektiği görüşü, Darülfünun'un yerinin daha iyi anlaşılmasına yardım etmiş ve yeni yönetimin Darülfünun'a daha fazla ilgi göstermesine yardımcı olmuştur.*"⁸² Bu anlayışın bir tezahürü olarak her iki mektebin birleştirilmesi tekrar gündeme gelmiştir. Amaç; tıp mekteplerini bir çatı altında toplayarak tıp eğitimini iyileştirmek ve dünya çapında tabipler yetiştirmekti.

Bu idealizme rağmen tıp mekteplerinin birleştirilmesi konusu bir takım tartışmalara sebep olmuştu. Söz konusu birleşme için gerekli olan kadro daraltması başlıca sorunu teşkil ederken tıp fakültesinin teşekkül sürecini de geciktirmiştir. Hekimlerin bir türlü anlaşamaması ve kadro daraltmasına fakültenin kurulmasını geciktirecek kadar karşı çıkmalarının sebebi yeni kurulacak fakülte için 27 hekimden oluşan bir kadro tahsis edilmek istenmesiydi. Hâlbuki söz konusu mekteplerde toplam 185 hekim görev yapmaktaydı. Bu durumda 158 hekimin kadro dışı kalması ihtimali anlaşmazlığa yol açıyordu. Yeni sisteme göre muallim muavinliği kadrosu da kaldırılarak yerine asistanlık kadrosu getirilecekti. Hatta asistanlar yapılacak sınav neticesinde eğitim için Avrupa'ya gönderilecek, keza döndüklerinde tekrar bir sınava tabi tutulduktan sonra başarılı olanlar muallim muavini olabileceklerdi. Böylece çağdaş

⁸¹ Topuzlu, a.g.e, s.59.

⁸² Ali Arslan, "Darülfünun'dan İstanbul Üniversitesine", *İstanbul Şehir ve Medeniyet*, hzl.: Şevket Kamil Akar, Klasik Yayınları, İstanbul 2004, s.193.

eğitim görmüş, sınavlara girerek başarılı olmuş ve azimli ve idealist kimseler muallim olacaktı.

Tıp fakültesinin teşekkülü için gayret gösteren hekimlerden olan Operatör Cemil Paşa kadro daraltılmasından yanaydı. Hatırâtındaki şu sözleriyle mevcut durumu açık bir şekilde ifade etmiştir: *“Tıbbiye-i Askeriye muallimleri arasında müthiş bir ikilik baş göstermişti. Bir tarafta, başta ben olmak üzere Süleyman Numan, Ziya Nuri ve Asaf Derviş Paşalarla sair arkadaşlarım vardı. Diğer tarafta da yeni kadroya nazaran, açıkta kalacaklarını tahmin edenler bulunuyordu.*

Biz, 27 kişilik muallim kadrosunun aynen tatbikini istiyorduk. Bu suretle maaşlardan 60.000 altının tasarrufuna imkân hâsıl oluyordu. Bu para ile yeniden teşrihane, laboratuvar yapılmasını, hastahane noksanlarının giderilmesini öne sürüyorduk. Mukabil cephe alanlar ise tıp muallim kadrosundan hiç kimsenin açıkta kalmasını istemeyenler eskisi gibi 80.000 altının maaşa tahsis edilmesini, lâboratuvar vesair noksanlar için ayrıca hükümetten para istenmesini teklif ediyorlardı.”⁸³ Cemil Paşa’nın tahsisat verilmeyeceğini söylemesine rağmen hekimler arasında uzlaşma sağlanamamıştır.

Birkaç ay sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye muallimlerinden Süleyman Numan Paşa ile Asaf Derviş Paşa Cemil Paşa’ya Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye’yi fakülte olarak teşkil etmeyi ve orada birlikte çalışmayı teklif etmişlerdir. Maarif nazırının desteğini de alan Cemil Paşa ve arkadaşları düzenledikleri toplantı neticesinde bir kadro belirlemişler ve tıp fakültesini kurmuşlardır. Bütçe müzakereleri yapılırken dönemin Maliye Nazırı Cavit Bey tarafından Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye tahsisatının Tıp Fakültesi’ne devriyle birlikte başkentte iki ayrı tıp mektebinin mevcudiyeti devri kapanmıştır.

1909’da Tıp Fakültesi kurulmuştu fakat hekimler arasındaki tartışma bitmemişti. Dönemin Maarif Nazırı Emrullah Efendi fakülte dekanı Cemil Paşa’yı yanına çağırarak ve hocaların şikâyetleri devam ederse başlarına sivil bir kişiyi getireceğini söylemiştir. Hatta Harbiye Nazırı ile görüşüğünü ve nazırın Hasan Rıza Paşa’yı önerdiğini belirtmiştir. Nitekim Emrullah Efendi de bu görev için Cemil Paşa’yı düşünmüş ve

⁸³ Topuzlu, a.g.e, s.92.

kendisine Hasan Rıza Paşa'yla bir araya gelmeleri ve meseleyi halletmelerini söylemiştir.⁸⁴

Cemil Paşa ve Hasan Rıza Paşa yukarıda belirtildiği üzere 27 hekimden oluşan bir kadro oluşturmuşlar ve muallim maaşlarını da 2000 ve 3000 kuruş olarak belirlemişlerdir. Bu arada kadroya fakülte dışından 4 hekim eklenmiştir. Bunlar; Akil Muhtar Bey, Suat Hamdi Bey, İsmail Hakkı Bey ve ortopedi polikliniği için getirilen Selim Sırrı Bey'dir. Kadronun oluşturulmasının ardından fakültedeki görevinden istifa eden Cemil Paşa arkadaşlarının oylarıyla fakülte reisi seçilmiştir. Cemil Paşa'nın fakülte reisi⁸⁵ olmasından sonra; fakülteye kalorifer sistemi döşenmiş, Avrupa'dan tıbbi malzemeler getirilmiştir, bu malzemelerden 200 tanesi mikroskoptur. Yine bu dönemde büyük bir ameliyathane ve bir laboratuvar oluşturularak dördüncü pavyon inşasına da başlanmıştır. Fakültenin üst katındaki yatak sayısı da 250'ye çıkarılarak Avrupa'daki benzerleriyle denk hâle getirilmeye çalışılmıştır.

Söz konusu yeniliklerle Tıp Fakültesi modern bir hâle getirilmeye çalışılırken, bazı hocalar derslere gereken hassasiyeti göstermiyorlardı. Cemil Paşa'nın bu hocaların maaşlarından kesinti yapması üzerine hocalar Haydarpaşa'nın uzak olduğunu ileri sürerek sorun çıkarmaya başlamışlar, ayarttıkları bazı öğrenciler de kendilerini desteklemişlerdir. Hâl böyle olunca dönemin Maarif Nazırı Babanzade İsmail Hakkı Bey başkanlığında bir değerlendirme toplantısı yapılmıştır. Bu toplantıda bazı hocaların Cemil Paşa'ya keyfi surette icraatta bulunduğunu iddia etmeleri üzerine Cemil Paşa fakülte reisliğinden istifa etmiştir. Bu istifanın ardından Tıp Fakültesi Maarif Nezareti'ne bağlanmış ve pavyon inşası da durmuştur. 1911'de ortaya çıkan fakültenin taşınması isteği ancak 1933'te gerçekleşmiştir. 1909'da kurulan Tıp Fakültesi günümüzde *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi* olarak varlığını devam ettirmektedir.

2.4. DIŞÇI MEKTEBİ'NİN KURULMASI

Osmanlı Devleti'nde dişçilik eğitimi ve ihtisasına tıbbiye ve eczacılığa göre daha geç bir tarihte başlanmıştır. Dişçilik mesleği, önceleri, yabancı diş hekimleri, dişçi çırakları, cerrahlar, pansuman yapan hasta bakıcılar ve bazı meslek grupları tarafından yapılmaktaydı. Bu meslek gruplarının başında; berberler, nalbantlar, demirciler, bakırcılar, sünnetçiler, kırık-çıkıkçılar, hacamatçılar gelmekteydi. Bunlar arasında

⁸⁴ Topuzlu, a.g.e, s.94,95.

⁸⁵ Topuzlu, a.g.e, s.94.; Hüsrev Hatemi-Ayten Altıntaş, *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, CSA Global Publishing, İstanbul 2006, s.192.

dişçilik denince ilk akla gelen, berberlerdir. Diplomasız dişçiler olarak görülen berberler diş çekmeyi adeta ikinci bir meslek olarak icra etmişlerdir. Öyle ki *“bu devirlerde berber dükkânlarında çıkarılan dişler tesbih tanesi gibi iplere bağlanarak dükkânın görünecek bir yerine asılır ve bununla hem orada diş çekildiği ilân hem de sanatta maharet gösterilmiş olurdu.”*⁸⁶

Hâl böyle olunca, saray hekimlerinden Mustafa Behçet Bey diş hekimi yetiştirebilmek amacıyla Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane’de dişçi sınıflarının açılmasını padişaha arz etmiştir. 1894 yılından 1904 yılına kadar dişçilik mektebi kurma çalışmaları devam etmiş, ilgili makamlara yazılar yazılmış ve hatta okulun ders programı bile hazırlanmıştı. 1320/1902 tarihli bir yazıda dişçi mektebinin açılmasının gerekliliği şu sözlerle ifade edilmiştir: *“Bu yolda icra-yı sanat edenlerin ellerinden her gün birer dürlü kaza zuhûr etmekde olduğu cihetle sıhhat-i umumiyenin muhafazası itibariyle ehemmiyetti derkâr olan böyle bir sanat-ı mühimmenin nâ-ehiller ellerine tevdi’ine meydan kalmamak üzere ya Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane dâhilinde veya münasib âhar bir mahalde düvel-i ecanibde olduğu gibi Dersaadet’de dahi bir dişçi mektebi küşad olunması.”*⁸⁷ Bu belgeye ilaveten gönderilen ders programı da hazırlıkların tamamlanma aşamasına geldiğini göstermektedir. Fakat dişçi mektebinde görev yapması öngörülen beş hocanın maaş tutarı olan 2500 kuruşun Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’ye alınan üç hoca yardımcısı için kullanılması, on yıllık hazırlık sürecinin suya düşmesine sebep olmuş ve halk sağlığı için önemli bir kurum açılamamıştır.

1908 yılında Cemil Paşa ve Halit Şazi Bey önderliğinde tekrar başlatılan dişçi mektebi kurma çalışmaları bu defa bina engeline takılmıştır. Bu arada 1908’in son aylarında Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ile Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane birleştirilerek fakülte haline getirilmiş ve Haydarpaşa’da yapılan binaya taşınmıştı. Böylece daha önce Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye binası olan Kadırga’daki Menemenli Mustafa Paşa Konağı boşalmış ve başka bir iş için kullanıma müsait hâle gelmiştir. Bunun üzerine cerrahlığı bırakıp dişçilikle uğraşan ve hatta Avrupa’ya dişçilik üzerine gözlem yapmak için giden Halit Şazi Bey ile Operatör Cemil Paşa dişçi mektebini kurmak için tekrar çalışmalara başlamışlardır. Dönemin Maarif Nazırı Emrullah Efendi’nin de desteğiyle Cemil Paşa ve Halit Şazi Bey tarafından, söz konusu konakta, ‘Darülfünun-ı Osmanî Tıp Fakültesi Eczacı ve Dişçi ve Kibâle ve Hastabakıcı Mektebi’ açılmıştır. Ayrıca dişçi mektebinin

⁸⁶ Ergin, *İstanbul Tıp Mektepleri Enstitüleri ve Cemiyetleri*, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1940, s.51.

⁸⁷ BOA, ŞD., 644-71, lef.2.

Mekteb-i Âliye'den küçük bir kurum olacağı ve Maarif Nezareti'ne bağlı olarak fakülte şeklinde teşkil edileceği de Şura-yı Devlet tarafından onaylanmıştır.⁸⁸

Fakat dışçı mektebini faaliyete geçirmek kolay olmamış, 1904'teki bütçe krizi 1908'de de sürecin yavaşlamasına neden olmuştur. Şöyle ki Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ile Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Tıp Fakültesi adı altında birleştirilmesi sırasında bütçe görüşmeleri yapılmaktaydı. Fakat görüşmeler bir türlü nihayete erdirilemiyordu. Çünkü maaşları 2000 kuruş olan hekimler maaşlarının 3000 kuruşa yükseltilmesini istiyor ve bunun için dışçı mektebinin kadrosunu onaylamıyorlardı. Maarif Nazırı Emrullah Efendi fakülte bütçesinin gönderilmesi hususunda oldukça çabuk olunmasını istiyordu. Hatta bir gün Cemil Paşa'yı aramış ve 24 saat içinde bütçeyi yollaması gerektiğini söylemiştir. Cemil Paşa ise evine Halit Şazi Bey'i davet etmiş ve beraber bir müdür, altı muallim ve birkaç tane de asistandan oluşan bir kadro oluşturmuşlardır. Cemil Paşa ertesi gün yeni oluşturulan kadroyu Emrullah Efendi'ye götürdüğünde, Emrullah Efendi Mebusan Meclisi'nin bütçesinden Tıp Fakültesi bütçesini çıkararak *Dişçi Mektebi*'nin fiilen kurulmasını sağlamış oldu.⁸⁹ Cemil Paşa, habersizce kurulan *Dişçi Mektebi*'nin sorumluluğunu daha sonra tenkitlere uğramamak için kendisi yerine Emrullah Efendi'nin üstlenmesini istemiş, O da bu sorumluluğu üstlendiğini şöyle ifade etmiştir: "*Paşa, dişçilik sanatının memleketimizde ne kadar geri olduğunu, dişçiliğin hâli hazırda kimlerin -berberlerin- elinde bulunduğunu biliyorum. Sen merak etme, bütün mes'uliyet benimdir!*"⁹⁰

Yukarıda anlatıldığı şekilde kurulan *Dişçi Mektebi*'nin müdürlüğüne, Tıp Fakültesi Meclisi tarafından, 6 Ekim 1909'da Halit Şazi Bey tayin edilmiştir. Fakat Maarif Nezareti'nin 29 Eylül 1909'da *Dişçi Mektebi* müdürlüğüne Mustafa Münif Paşa'yı tayin etmesinden dolayı Halit Şazi Bey resmen müdür olamamış, *Dişçi Mektebi* Muallimler Meclisi'nin başkanı olmuştur. Mektebin ders programı ise; Paris *Dişçi Mektebi*'nin müfredatı örnek alınarak oluşturulmuştur. İlk mezunlarını 1911'de veren *Dişçi Mektebi*'nin eğitim süresi başlarda 2 yıl iken, daha sonra alınan kararla 3 yıla çıkarılmıştır. Sonuç olarak, Cemil Paşa ve Halit Şazi Bey'in gayretleriyle 1909'da kurulan '*Dişçi Mektebi*' günümüzde *İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi* olarak varlığını devam ettirmektedir.

⁸⁸ BOA, ŞD., 654-38.

⁸⁹ Topuzlu, a.g.e, s.96.

⁹⁰ Topuzlu, a.g.e, s.97.

2.5. ECZACILIK MEKTEBİ'NİN KURULMASI

Osmanlı Devleti'nde modern eczacılık eğitiminin temeli 1839'da Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'de açılan eczacı sınıfları ile başlar. Bu sınıflardan mezun olan insanlar ordunun eczacı ihtiyacını karşılamışlardır. 1867'de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin açılmasıyla sivil ihtiyacı karşılayacak eczacılar da yetişmeye başlamıştır. Fakat *“XIX. yüzyılda İstanbul'da eczacılığın ve eczanelerin tamamen Avrupa (bilhassa Fransa) etkisinde olduğu, her yönü ile Fransız eczacılığını taklit ettiği ve 'Türk Eczacılığı' diye kendine özgü bir eczacılığın bulunmadığı”*⁹¹ ileri sürülmüştür. Bunun sebebi ise; daha önce geleneksel yöntemlerin kullanılması ve modern eczacılık eğitimi için dışçılık eğitiminde olduğu gibi Fransa'nın örnek alınmasıydı.

Modern eczacılık eğitimi ile bu alanda uzman yetiştirilmeye başlanmadan önce tıpkı dışçılıkta olduğu gibi geleneksel yöntemler uygulanmış, ehil olmayan insanlar da ilaç yapmışlardır. Örneğin; *“İstanbul'da çalışan berberlerin cerrahlık ve tababet ettikleri hatta hiçbir izni olmayanların bile tababet edip ilaç sattıkları ve bu yüzden çeşitli ‘fenahıklar’ olduğu görülüp işitilmeye başlanmıştı.”*⁹²

Aslında Tıbbiye Mektebi ilk açıldığında sadece doktor yetiştirmek amaçlanmıştı. Ve bu dönemdeki doktorlar hastaları hem muayene eder hem de gerekli ilaçları yaparlardı. Eczacı sınıflarının nasıl oluşturulduğunu Osman Nuri Ergin *Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye* isimli kitabındaki şu sözleriyle ifade etmiştir: *“Tıbbiye Mektebini ıslah etmek üzere Viyana'dan getirilmiş olan muallim Bernar talebeyi şöyle bir yokladığı zaman tıp tedrisatını takip edemeyeceklerini gördüğü ve anladığı kimseleri heder etmeyerek bunlardan cerrah ve eczacı yetiştirilmesini münasip görmüş ve Tıbbiye Mektebi içinde ilk eczacı sınıfları bu suretle teşekkül etmiştir.”*⁹³

Eczacı sınıflarının mektep hüviyeti kazanması ancak 1908'de gerçekleşebilmiştir. Daha önce zikrolunduğu gibi, 1908'de Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye birleştirilerek fakülte haline getirilmiş, fakat Tıp Fakültesinin faaliyete başlaması 1909'da gerçekleşebilmişti. Bu suretle Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den boşalan Kadırğa'daki Menemenli Mustafa Paşa Konağı'nda

⁹¹ Turhan Baytop, “XIX. Yüzyılda İstanbul'da Eczacılık”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Tarih Boyunca İstanbul Semineri 29 Mayıs-1 Haziran 1988 Bildiriler*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1989, s.182.

⁹² Halil Tekiner, “Osmanlı Eczacılığında Bir Kilometre Taşı: İngiliz Eczanesi, İstanbul”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Asuman Baytop Armağanı*, ed.: Feza Günergun, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2009-2010, XI/I-II, s.279.

⁹³ Ergin, a.g.e, s.32.

Cemil Paşa ve Halit Şazi Bey'in çabalarıyla 'Darülfünun-ı Osmanî Tıp Fakültesi Eczacı ve Dişçi ve Kibâle ve Hastabakıcı Mektebi' açılmıştır. 6 Ekim 1909'da açılan bu okulda bir süre dişçilik ve eczacılık mekteplerinin ortak dersleri yer sıkıntısından dolayı birlikte verilmiştir. Zaten dişçi ve eczacı mekteplerinin bir binada toplanmasının sebebi de mekândan tasarruf edebilmektir. Dişçi Mektebi'nin üst katında bulunan Eczacı Mektebi'nin idare müdürlüğüne Tıp Fakültesi kadrosunda yer verilmeyen Mustafa Münif Paşa getirilirken, Eczacı Mektebi Meclisi başkanlığına da Server Hilmi Bey getirilmiştir. Programı Paris Eczacılık Yüksek Okulu programına göre uyarlanan Eczacılık Mektebi'nin öğretim süresi üç yıl olmakla beraber bir öğrencinin mezun olabilmesi için 3 yıl süreyle bir eczanede staj yapması da gerekmektedir. 1909'da açılan Eczacılık Mektebi günümüzde varlığını *İstanbul Üniversitesi'nde Eczacılık Fakültesi* adı altında devam ettirmektedir.

1909'da Menemenli Mustafa Paşa Konağı'nda dişçilik ve eczacılık mektepleri açılırken bir de doğum evi açılmıştır. Cemil Paşa söz konusu binanın pavyonlarını tamir ettirerek tıp öğrencileri ve ebelere mahsus 30 yataklı modern bir doğum evi yaptırmıştır. Böylece bu alanda da uzman yetiştirilebilmesi için uygun ortamı sağlayan Cemil Paşa doğum evinin müdürlüğüne Besim Ömer Paşa'yı tayin etmiştir.

2.6. CEMİL PAŞA'NIN TIP ALANINDAKİ BAŞARILARI

Osmanlı Devleti'nde yetişen Türk hekimler arasında ilk defa operatör unvanını kullanan hekim, Cemil Paşa olmuştur. Başarılı bir hekim olan Cemil Paşa Avrupa'da eğitim görmüş, günümüzde de hizmet vermekte ve önemli hastane ve okulların teşekkül süreçlerine katkıda bulunmuş, saray hekimliği yapmış ve birçok başarılı ameliyat gerçekleştirmiştir. Osmanlı'ya antisepsi ve asepti yöntemlerini getirerek modern tıbbın başlamasını sağlamıştır. Cemil Paşa Osmanlı Devleti'ndeki cerrahlığı üç döneme ayırmaktadır.

Birinci Dönem: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin açılması.

İkinci Dönem: Türk cerrahların yetişmesi ve bazı hekimlerin eğitim için devlet desteğiyle Avrupa'ya gönderilmeleri.

Üçüncü Dönem: Antisepsi ve asepti yani; modern cerrahi yöntemlerinin öğrenilmesi ile beraber modern tıbbın başlaması. Modern tıbbın gelişmesi için gayret gösteren Cemil Paşa hâtırâtında konuyla ilgili şunları söylemiştir: *"Bu devirde, yalnız silindir şapka taşıyan doktor ve cerrahlara itimat eden halkımız yavaş yavaş yeni Türk*

cerrahlarına rağbet etmeye başladılar. Bu sayede yurdumuzda hekimler arasında cerrahlığa heves artınca birçok değerli Türk cerrahları yetişti ve çok şükür cerrahlık, büsbütün Türk cerrahların eline geçti.”⁹⁴

Cemil Paşa 1887’de eğitim için gittiği Paris’te 3 sene kalmış ve 1890’da İstanbul’a dönmüştür. 1890’dan 1894’e kadar antisepsi ve asepsiyi öğrencilerine öğretmiş ve ameliyatlarında bu yöntemleri uygulamıştır. Fakat 1894’te yaraların antisepsiye gerek kalmadan asepsi yöntemiyle de kapanabildiğini fark etmiş ve antisepsiyi bırakarak asepsi yöntemini uygulamaya başlamıştır.

Cemil Paşa 1905’teki Berlin gezisinde buradaki hekimlerin ameliyat yaparken eldiven ve maske kullandıklarını gözlemlemiş, döndüğünde hem hekim hem de hasta sağlığı için vazgeçilmez olan eldiven ve maske kullanımına başlamıştır. Hatta sadece kendisi kullanmamış, tüm yadırgamalara rağmen Zeynep-Kâmil Hastanesi’nde ameliyat sırasında ameliyathanede hazır bulunan tüm personele maske, gömlek ve çizmeler giydirtirerek steril bir ortam oluşturmaya çalışmıştır. Cemil Paşa’nın dezenfeksiyon önlemlerinden biri de ameliyathanelerde oluşması muhtemel olan patojen mikropları taşıyan tozların yaranın üzerine konmaması için ameliyathaneyi her gün temizlettirmesi ve hatta duvarlarını yıkatmasıdır. Öyle ki bu konuda çok titiz davranan Cemil Paşa, tozların uçuşmasını engellemek için ameliyathane personelinin gereksiz yere hareket etmesini dahi yasaklamıştır.

Şeyhü’l Etibba⁹⁵ unvanına da sahip olan Operatör Dr. Cemil Paşa cerrahlığın yanı sıra bazı hastalıklar hakkında da araştırma yapmış ve tıp kongrelerinde sunmuş ve çeşitli önerilerde bulunmuştur. Örneğin; anofel adındaki sivrisinekler tarafından bulaştırılan malarya yani sıtma hastalığına yakalanan insanlar için, özel bir hastane kurulmasını, köylerde ve kentlerde insanların kontrol edilmesini ve bu hastalığın tıpkı kolera, veba ve tifüs gibi karantinaya tâbi bir hastalık olması gerektiğini ifade etmiştir. Zira Cemil Paşa’ya göre mesele bataklıkları kurutarak halledilemeyecek kadar mühimdi. Çünkü bu sivrisineklerin insanlara virüs bulaştırmaları için bir bataklığa bile ihtiyaçları yoktu, pis bir su birikintisi bile sıtma virüsüne ortam hazırlamak için yeterliydi.

⁹⁴ Topuzlu, a.g.e, s.234.

⁹⁵ Bu unvanın verilmesine dair bk.: Hüsrev Hatemi, *Tapu Sicil Muhafızının Anıları Zerrât-ı Tahattur*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1994, s.50.

Bir diğeri öneri kuduzla ilgiliydi. Cemil Paşa kuduz aşısı yapan sağlık kuruluşlarının merkezi yerlerde olmasını ve insanların tedbir amaçlı olarak da kuduz aşısı yaptırmaları gerektiğini dile getirmiş ve tavsiyelerinin uygulanmasına müsaade edilmesini içeren bir yazı kaleme almıştır.

Cemil Paşa kanser hastalığının vücutta kendiliğinden türemediğine ve dış etkenler tarafından bulaştığını düşünmektedir. Hatta bu konuda ‘*Kanser Bulaşır mı?*’ adında bir risalesi de bulunmaktadır.

Tütün ve içki konusunda da araştırmalar yapan Cemil Paşa, bu tür maddeleri içmenin kalp, karaciğer rahatsızlıkları, siroz vb. hastalıklara sebep olduğunu ifade etmiş ve ‘*Tütünle Mücadele*’ adında bir de risale kaleme almıştır.

Cemil Paşa yaptığı incelemeler sonucunda ihtiyarlık lekelerinin bilindiği gibi karaciğer rahatsızlığından kaynaklanmadığını katıldığı kongre ve konferanslarda beyan etmiştir. Ayrıca Paşa, Almanya’da yapıldığı gibi, akıl hastaları ve sarhoşların kısırlaştırılması gerektiğini de savunmuş fakat bu konularda ne meslektaşlarından ne de hükümetten destek görmüştür. Cemil Paşa, gıda zehirlenmelerinin de bilinenin aksine bakır kapta yemek pişirmekten değil, zararlı mikroplardan kaynaklandığı fikrini ileri sürmüştür.

Cemil Paşa, sünnetin sağlık açısından faydalı olmadığını ve 18 yaşından evvel kimsenin sünnet edilmemesi gerektiği fikrini savunmuştur. Hatta bu konuda ‘*Sünnet Sağlık İçin Faydalı mıdır?*’ başlıklı bir risale de kaleme almıştır. Bu bağlamda İslam dininde sünnetin farz olmadığını belirtmiş ve bu uygulamayı Hristiyanların çocuklarını vaftiz etmeleriyle bir tutmuştur. Hatta sünnet olmadan da Müslüman olunabileceği ve Hz. Peygamber’in de sünnet olamadığını beyan etmekten sakınmamıştır. Oysaki kayıtlarda “*Hz. Peygamber’in sünnetli doğduğu yaygın şekilde kaydedilmekle birlikte yedi günlükken dedesi Abdülmuttalib tarafından sünnet ettirildiğine dair rivayetin daha kuvvetli olduğu belirtilir.*”⁹⁶ Cemil Paşa ileride meydana gelebilecek bazı rahatsızlıkların önlenmesi amacıyla çocukların sünnet ettirilmesini apandist hastalığına kapılmamak için çocukken apandistin alınması ihtimaline benzetmiştir: “*On sekiz yaşını geçtikten sonra arzu eden bir erkek ister din için olsun, isterse temizlik için olsun sünnet edilmesini isteyebilir ve sünnet olsun, buna hiçbir itirazım yok. Ancak masum çocuklara din perdesi altında ızdırıp çekirtmemeli. On sekiz yaşına kadar hiçbir çocuğa sünnet*

⁹⁶ Nebi Bozkurt, “Sünnet”, TDVİA, İstanbul 2010, c.XXXVIII, s.158.

*ameliyesi yapılmasına müsaade etmemeli.*⁹⁷ Cemil Paşa söz konusu fikrinin kanunlaştırılması ve 18 yaşından evvel çocukları sünnet ettiren ve sünnet eden kişilere cezai işlem uygulanmasını istemişse de kendisini destekleyen olmamıştır.

Cemil Paşa dönemin amansız ve bulaşıcı hastalıklarından verem hastalığı için Selimiye Kışlası'nın Verem Tecrithanesi hâline getirilerek Kızılay ve Verem Mücadele Cemiyeti'ne teslim edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu binanın tamir ve tefriş masraflarını karşılamak için sadece bir defaya mahsus bir milyonluk bir piyango tertip edilmesini istemiştir. Keza, Verem Mücadele Cemiyeti ve Kızılay Cemiyeti'nin eğlence yerlerinin biletleri üzerine yapıştırılan pullardan elde edilecek %5'lik bir payla da söz konusu paranın toplanabileceğini belirtmiştir. Ayrıca masrafları Kızılay ve Evkaf İdaresi bütçelerinden karşılanacak bir aşhanenin verem hastaları için yemek pişirmesini de önermiştir. Hastaların seçilmesi işleminin de muhtarlar, memurlar ve ilkokul müdürlerinden oluşan bir komisyon tarafından yapılmasını önermiştir. Hastalığın önlenmesi için de hastalığı bulaştıran karasineklerle mücadele edilmesi gerektiğini bildirmiştir.

Cemil Paşa tüm bu görüşlerinin yanı sıra tıp literatüründe bilinen ve adıyla anılan ilk başarılı atardamar dikişini yapan hekimdir. Şöyle ki; Cemil Paşa Mizan gazetesi sahibi Murat Bey'in göğüs kanseri olan kardeşini ameliyat ederken kolu besleyen büyük damarı kesmek zorunda kalmıştı. Daha önce bu tür vakalarda yapılan damar bağlama uygulamasının burada uygulanması hâlinde kolun kangren olma ihtimali bulunduğundan, kan akışını sağlayabilmek için damarın yan tarafına iplikler koyarak damarı dikmiş ve başarılı olmuştur. Daha sonraki vakalarda da bu usulü benimseyen Cemil Paşa 1897'de Moskova'da katıldığı Tıp Kongresi'nde damar dikme uygulamasını anlatmış ve bu uygulama "*arter yaralanmalarının Cemil Paşa yöntemiyle dikilmesi*"⁹⁸ olarak tıp literatüründe yerini almıştır.

Cemil Paşa, aşil tendonunun⁹⁹ uzatılmasında yine adıyla anılan bir yöntem geliştirerek tıp literatürüne geçmiştir. Ayrıca 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında röntgen ışınlarını kullanmış ve savaş cerrahisinde bir ilke imza atmıştır.

⁹⁷ Topuzlu, *Sünnet Sağlık İçin Faydalı mıdır?*, Akşam Matbaası, İstanbul 1935, s.5.

⁹⁸ Yıldırım, *a.g.md*, c.VII, s.296.

⁹⁹ Aşil tendonu; insan vücudundaki en büyük tendondur. 1000 pound ve daha fazla güce karşı dirençlidir. Fakat tendonun gereğinden fazla kullanımı tendonun hasar görmesi ve yırtılmasına sebep olmaktadır.

Cemil Paşa, ismiyle anılan tıp tekniklerinin yanı sıra yine ismiyle anılan cerrahî aletler de üretmiştir. Bunlar; hemoroid ameliyatları, karın ameliyatları ve sünnet ameliyatları için Fransa’da cerrahî aletler satan fabrikalarda üretilmiştir.

Tüm bunlara ilaveten Cemil Paşa’nın, literatürde bulunan eserlerinin yanı sıra yerli ve yabancı basında tıbbî beyanatları da dikkat çeken bilimsel faaliyetleri arasındadır. Cemil Paşa 1905’te İstanbul’da Fransızca olarak yayınladığı “*Memories et Observations Medicales*” isimli eserinde tıbbî katkılarından ve yaptığı başarılı ameliyatlardan bahsetmiştir. Bu kitapta arter yaralarının dikilmesinden, açık kalp masajının yapılmasına, beyne giren kemik parçasının alınmasından, akciğer ve bronş ameliyatlarına, karında taşlaşmış bebeğin alınmasından apandist ameliyatlarına kadar birçok ameliyatın başarıyla gerçekleştirildiği anlatılmıştır. Ayrıca bu kitapta röntgen ışınlarıyla kanser hastalığının tedavi edilmesi denemelerinden de bahsedilmiştir.¹⁰⁰ Ameliyat notları, resimler ve istatistiklerden oluşan bu kitap Cemil Paşa’nın modern tıbbî katkılarını analiz edebilmek için başvurulabilecek önemli bir eserdir.

¹⁰⁰ Ameliyatlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Topuzlu, *a.g.e.*, hzl.: Cemalettin Topuzlu, s.249-256.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEHREMİNLİĞİ VE FAALİYETLERİ

3.1. İLK ŞEHREMİNLİĞİ DÖNEMİ

İstanbul'un fethinden itibaren Osmanlı şehrinin yönetimi, yargı yetkisini de elinde bulunduran ilmiye sınıfına mensup kadılarına aitti. Şehir yönetiminde Yeniçeri Ocağı'ndaki bazı kişiler kolluk kuvveti olarak, hükümet tarafından görevlendirilen kadılarına yardım ederlerdi. II. Mahmud döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından kadılar kolluk kuvvetlerini kaybetmişler ve belediye ile ilgili görevlerini eskisi gibi yerine getirememişlerdir. Bunun üzerine 1827'de İhtisap Nezareti kurulmuştur. Ancak bir süre sonra bu kurum da şehir işlerinde yetersiz kalmış ve modern belediyeciliğe duyulan ihtiyaç artmıştır. Kırım Savaşı'nın başkentte oluşturduğu olağanüstü şartlarda Meclis-i Âli-î Tanzimat şehir yönetimine dair bir düzenleme teklifinde bulunmuştur. İlgili teklif üzerine 25 Temmuz 1855'de çıkan bir iradeyle İhtisap Nezareti lağvedilmiş ve başkent belediye işleriyle daha etkin ve modern biçimde ilgilenmesi için Şehremaneti'nin kurulması kararlaştırılmıştır.¹⁰¹ Şehremaneti'nin başında ise yine hükümetce tayin edilecek “şehremini” unvanına sahip görevli bulunacaktır. 1858'de ise İstanbul'un Levanten semti olarak da bilinen Beyoğlu'nda modern belediyecilik örneği uygulanmaya çalışılmış ve Paris şehri örnek alınarak Altıncı Daire-i Belediye kurulmuştur. İstanbul'un ilk şehremini Salih Paşa'dan itibaren mevcut imkânlar dâhilinde belediye hizmetleri daha iyi bir şekilde sunulmaya çalışılmıştır. Halkın daha iyi şartlarda yaşaması esas alınarak imar faaliyetlerinin geliştirilmesi yönünde çalışmalar yapılmıştır. Cemil Paşa örneğinde olduğu gibi şehreminleri de bu hususiyetlere göre görevlendirilmişlerdir. Cemil Paşa'ya şehremini vazifesinin teklif edilmesi mimari ve estetik bakış açısına sahip olmasından kaynaklanmıştır.

Cemil Paşa'ya şehreminliğinin teklif edilmesi Çiftehavuzlar'da bulunan köşkü sayesinde olmuştur. Gazi Ahmed Muhtar Paşa sadrazam olunca Cemil Paşa'yı makamına davet etmiş ve şehreminliği teklifinde bulunmuştur. Cemil Paşa'nın itiraz etmesi üzerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa ısrara devam edince Cemil Paşa da bu ısrarın nedenini sormuştur. Bunun üzerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Cemil Paşa'nın Göztepe'deki Art Nouveau tarzında yapılan evini gördüğünü ve evin mimari üslubunu

¹⁰¹ Ali Akyıldız, “Şehremini”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, c.XXXVIII, s.461.

çok beğendiğini, evinde dahi böylesine bir üslubu benimseyen birinin İstanbul’u güzelleştirebileceğini belirtmiştir.¹⁰² Aslî görevi hekimlik olan Cemil Paşa’nın İstanbul’un şehremini olarak görevlendirilmesinde aldığı eğitim ve bilhassa yurt dışı tecrübesi de etkili olmuştur. Bir hekimin böylesine önemli bir mülkî göreve gelmesinde eğitim kadar siyasi bağlantılar da önemlidir. Daha önce de zikredildiği gibi Cemil Paşa Şeyhülislam Cemaleddin Efendi’nin oğlu kadar sevdiği damadıdır ve bu akrabalık ilişkisinin de söz konusu görevlendirmede etkili olduğu düşünülmektedir.

Kısa bir düşünme süresi isteyen Cemil Paşa bu teklifi kabul etmiş ve Sultan V. Mehmed Reşad’ın “*Şehremanetine Doktor Cemil Paşa tayin olunmuştur.*”¹⁰³ şeklindeki irade-i seniyyesiyle 21 Ağustos 1912 tarihinde şehreminliği vazifesine başlamıştır.¹⁰⁴

Diğer taraftan şehirde beledî hizmetlerin daha süratlice ifâsı ve hizmetlerin tek elde toplanabilmesi için şehreminlerine valilik vazifesi verilmesi kararlaştırılmıştı. Bu sebeple İstanbul valiliğine Dâhiliye Nezareti’nden “*İstanbul vilayeti valiliğine vekâleten Şehremini Cemil Paşa hazretleri tayin buyurulmuştur.*”¹⁰⁵ içerikli bir telgraf çekilmiştir. Böylece Şehremini Cemil Paşa’nın mevcut vazifesine ilâveten 25 Ekim 1912’de İstanbul vali vekilliği vazifesi de verilmiştir. 30 Temmuz 1914’te ise valilik vazifesi tamamen Cemil Paşa’nın uhdesine verilmiştir.¹⁰⁶ Osmanlı Devleti’nin en sıkıntılı dönemlerinden birinde göreve gelen Cemil Paşa mimarî, tıbbî ve sosyal alanlarda birçok değişikliğe imza atmış ve İstanbul’u modern bir şehir hâline getirmeye çalışmıştır.

3.2. BELEDİYE KANUNUNDA YAPILAN DÜZENLEME

Cemil Paşa’nın şehreminliği dönemindeki en önemli icraatlarından birisi 1877’de Dersaadet Belediye Kanunu’nda yapılan değişikliktir. Sultan II. Abdülhamid, Meclis-i Mebûsân’ın açılış nutkunda belediyelerle ilgili bir kanun yapılmasını istemiş ve bu istek üzerine 1877 Dersaadet Belediye Kanunu oluşturulmuştu. Bu kanuna göre İstanbul, Fransa’nın Paris şehri örnek alınarak 20 belediye dairesine ayrılmıştır.

¹⁰² Topuzlu, *a.g.e.*, s.106. (Cemil Paşa Köşkü IV. Bölümde işlenecektir).

¹⁰³ BOA, Dahiliye Nezareti Mütenevvis Evrakı (DH.MTV.), 1-75. (ayrıca bk.: BOA, BEO., 4075-305575.; BOA, BEO., 4570-342686.; BOA, Dahiliye Şifre Kalemi Evrakı (DH.ŞFR.), 98-327).

¹⁰⁴ Paşanın 1912’de göreve başladığına dair ayrıca bk.: Topuzlu, *a.g.e.*, s.107.; Haldun Hürel, *Semtleri, Mahalleleri, Caddeleri ve Sokaklarıyla A’dan Z’ye İstanbul’un Ansiklopedik Öyküsü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010, s.174.; Bilâl Eryılmaz, *Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılanması*, Birleşik Yayınları, İstanbul 1997, s.84.; Zafer Toprak, “Şehreminliği”, *D.B.İ.A.*, İlhan Tekeli, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, İstanbul 1994, c.VII, s.296.; Ergin, *a.g.e.*, s.303.

¹⁰⁵ BOA, DH.MTV., 1-86. (vali vekâleti için ayrıca bk.: BOA, BEO., 4303-322652.; BOA, İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.), 187-25.; BOA, BEO., 4103-307715.; BOA, Meclis-i Vala Mazbataları (MV.), 236-8).

¹⁰⁶ Ergin, *a.g.e.*, s.302. (valilik için ayrıca bk.: Nazır Şentürk, *İstanbul Valileri*, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s.57).

Kendilerine ait bütçeleri ve tüzel hakları bulunan belediye dairelerinden bazıları bir süre sonra bütçelerini kontrol edememeye başlamıştır. Kırtasiyeciliği arttıran bu kanun, 1912’de Dersaadet Teşkilat-ı Belediyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat¹⁰⁷ namındaki kanun ile değiştirilmiştir.

Hâtîrâtında; “İstanbul’daki müstakil yirmi belediye daireleri lağvedilerek yerine yalnız Şehremaneti adıyla bir daire-i belediye ve ona bağlı müdüriyetle idare olunan dokuz idare şubeleri teşkiline dair tanzim eylediğim kanun lâyihasını hükümete kabul ettirdim.”¹⁰⁸ diyen Cemil Paşa 36 senelik belediye teşkilatını değiştirmiştir. Cemil Paşa, bu değişikliği, İstanbul halkına bir beyanname aracılığıyla tebliğ etmiştir. Beyanname de, “Memleketin eşedd-i ihtiyâc ile muhtac bulunduğu umrân ve intizâmın temin-i husûlü için evvelemirde işe teşkilattan başlamak lâzım geliyordu. Üç aylık tecrübe bana bu hakikati anlattı.”¹⁰⁹ ifadelerini kullanan Cemil Paşa, belediye teşkilatında radikal değişikliklerin öncüsü olmuştur. Kanun-ı Muvakkate göre İstanbul, “Şehremaneti” namıyla tek bir belediye dairesi haline getirilmiş ve şehir 9 şubeye ayrılmıştır.¹¹⁰ Cemil Paşa Dâhiliye Nezareti’ne gönderdiği bir yazıda daire sayısının 9’a indirildiğini ve bu dairelerin harita üzerinde işaretlendiğini şu sözlerle ifade etmektedir: “Teşkilât-ı âhirede adedi dokuza tenzil edilen devâirin haritasında sürh ile işaret edildiği vecihle heyet-i fenniyece tashih ve tanzim edilmiş hududu gösterir harita ve tarifnâme leffen takdim kılınmış olmağla bunların ale’l-usul Şûrâ-yı Devlet’e havale buyrulmasını istirhâm ederim ol-bâbda emr-i ferman hazreti men-lehü’l-emrindir.”¹¹¹

¹⁰⁷ Kanun-ı Muvakkat “geçici kanun” anlamına gelmektedir.

¹⁰⁸ Topuzlu, a.g.e, s.116.

¹⁰⁹ Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1995, c.III, s.1469.

¹¹⁰ Muvakkat Kanuna göre tanzim olunan şubeler şunlardır: 1-Beyazıd, 2-Fatih, 3-Beyoğlu, 4-Yeniköy, 5-Anadolu Hisarı, 6-Üsküdar, 7-Kadıköy, 8-Adalar, 9-Bakırköy (Makriköy). (İstanbul’un 9 şubeye ayrıldığı kanun değişikliği için ayrıca bk.: Topuzlu, a.g.e, s.116.; Ergin, a.g.e, s.304.; Mehmet Ali Gökaçtı, *Dünyada ve Türkiye’de Belediyecilik*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 1996.,s.117.; Eryılmaz, a.g.e, s.83.; Ergin, a.g.e, c.III, s.1469.; Ergin, *Türk İmar Tarihinde Vakıflar, Belediyeler, Patrikhaneler*, Siyasî İlimler Mecmuası Yayını, Türkiye Basımevi, 1944, s.97.; Erdoğan Öner, *İstanbul Şehremâneti (Belediyesi)’nin Kuruluşu ve 1917 Yılı Bütçesi*, 2008 Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2008, s.14.; *İstanbul Kent ve Medeniyet*, Ed.: Recep Bozlağan, Nail Yılmaz, Aynur Can, Marmara Belediyeler Birliği, İstanbul 2009, s.81.; Ergin, *Türk Belediyecilik ve Şehircilik Tarihi Üstüne Seçmeler*, hzl.: Selâhattin Yıldırım, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1987, s.131.; Ergin, *Beledi Bilgiler*, Hamit Bey Matbaası, İstanbul 1932, s.183.; Veysel Atasoy, *Türkiye’de Mahallî İdarelerin Yapısı ve Yeniden Düzenlenmesi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992, s.47.; Tarkan Oktay, “Osmanlı Döneminde Modern Belediye Kurumunun Doğuşu ve Gelişimi”, *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, ed.: Erol Özvar, Arif Bilgin, İstanbul 2008, s.378.; İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, Doğan Basımevi, Ankara 1979, s.301.; *Mahalli İdarelerin Yeniden Yapılandırılması Yerel Yönetim Reformu Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği TOBB, Ankara 1996, s.4).

¹¹¹ BOA, Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD.), 153-11, lef-51.

Kanun-ı Muvakkat'de belirtilen bir başka husus ise; kent yönetiminin, şehremini ve 2 muavin riyasetinde olacağı idi.¹¹² Kanunun 4. maddesinde belirtilen bu husus ile belediye işlerinin daha hızlı bir şekilde icrası hedeflenmiştir.

Kanunda belirtilen bir diğer husus ise; Meclis-i Emanet ile Meclis-i Belediye yerine Encümen-i Emanet yani; Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'nin oluşturulmasıydı. Yapılan bu değişikliğe göre; görev süreleri 3 yıl olmak üzere, her şube dâhilinde halk tarafından 6'şar aza seçilecek, 9 şube dâhilinde seçilmiş 54 aza ile Cemiyet-i Umumiye-i Belediye oluşturulacaktı.¹¹³ Cemiyet-i Umumiye-i Belediye yapılacak işleri görüşüp karara bağlama yetkisine sahipti. Halk tarafından seçilmiş azalardan oluşan Cemiyet-i Umumiye-i Belediye ile bir anlamda adem-i merkezîyetçi sistemden merkezi yönetim sistemine geçilmiştir.¹¹⁴ Bu arada açıkta kalan memurlarla ilgili de bir düzenleme yapılmış, çalışanlar Kanun-ı Muvakkat'ın 7. maddesi ile teşkilât-ı cedide dolayısıyla açıkta kalan memurların mağdur edilmemesi, uygun görevlere tayin edilmesi ve bu süreçte tam maaş verilmesi teminat altına alınmıştır.¹¹⁵

Dersaadet Belediye Kanunu ile Muvakkat Kanun arasındaki en büyük fark ise şudur: Dersaadet Belediye Kanununa göre daireler Şehremaneti'nden bağımsız ve tüm tüzel haklara sahiptiler. Muvakkat Kanunda ise; bu tüzel haklar Şehremaneti'ne devrolunarak daireler doğrudan merkezi yönetim anlayışıyla Şehremaneti'ne bağlanmıştır. Belediye dairelerinin tek merkezden yürütülmeleri gerektiğini ve hatta örnek alınan Paris belediyesinin de merkezi yönetime sahip olduğunu Osman Nuri Ergin *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye* isimli eserinde şu sözlerle ifade etmektedir: “*Şehirler ne kadar büyük olursa olsun ancak bir belediye halinde idare olunmaları lâzım gelir.*

¹¹² BOA, DH.İD., 153-11, kanun sureti. (ayrıca bk.: Topuzlu, *a.g.e.*, s.116). (Cemil Paşa, hâtîrâtında; belediyeyi idare etmek için iki muavinin yeterli olmadığını ve yapılan istek üzerine üçüncü bir muavinin tayin edildiğini belirtmiştir. bk.: Topuzlu, *a.g.e.*, s.116).

¹¹³ BOA, DH.İD., 153-11, kanun sureti. (Cemiyet-i Umumiye-i Belediye ile ilgili ayrıca bk.: Gökaçtı, *a.g.e.*, s.117.; Eryılmaz, *a.g.e.*, s.83.; Ergin, *a.g.e.*, c.III, s.1470.; Ergin, *a.g.e.*, s.305). (Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'ye dair bir nizamname de yayınlanmıştır. “*Bu nizamname; Cemiyet-i Umumiye-i Belediyeye, âzası arasından iki reisi sani seçileceği, bunların vazifelerinin her içtima devresinin bitimine kadar devam edeceği, fevkalâde toplantılara bir evvelki içtima devresindeki reisi sanilerin başkanlık edecekleri, bütçe ile kat'i hesabın tedkiki için ve diğer mühim hususlar için cemiyet tarafından encümenler teşkil olunacağı, cemiyet müzakerelerinin reis tarafından nasıl idare edileceği; cemiyet müzakerelerinin âleni olduğu ancak başkanlık makamının veya mevcut âzadan üç zatın teklifi üzerine toplantının gizli yapılacağı, cemiyet kararlarının mutlak ekseriyetle verileceği, gizli rey müracaat keyfiyeti de yine ekseriyetle karara bağlanacağı, meclis müzakerelerinde usul ve nizamla aykırı hareket eden üyeler ne gibi muameleler uygulanacağı yolunda etraflı hükümleri ihtiva etmektedir.*” Siddık Tümerkan, *Türkiye'de Belediyeler (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum)*, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Seri III, Sayı III, İstanbul 1946, s.158).

¹¹⁴ Gökaçtı, *a.g.e.*, s.117.

¹¹⁵ BOA, DH.İD., 153-11, kanun sureti. (ayrıca bk.: Topuzlu, *a.g.e.*, s.117).

*Hatta bizde yanlış telâkki ve tatbîk edilen Paris belediyesi dahi bir belediyeden ibaret olup bir merkezden idare olunur.”*¹¹⁶

Aslında belediye teşkilatında yapılan değişikliklerin başlıca hedefi payitahttaki belediye hizmetlerini daha modern hâle getirmek ve halkın daha iyi şartlarda yaşayabilmesini sağlamaktır. Elbette hizmet kalitesini arttırabilmek için belediyenin mali sıkıntı çekmemesi gerekiyordu. Muvakkat Kanun, mevcut mali durumu toparlamak ve geliştirmek için Şehremaneti'ne bazı vergilerin aktarılmasının ve hatta yeni vergiler ihdasının da yolunu açmış oldu. Yol bedeli ve İstanbul şehir haritası için alınan vergiler bu cümledendi.

31 Aralık 1922'de ise “Teşkilât-ı Belediyeye Kânun-ı Muvakkatı” yayınlanarak mevcut uygulamalar onaylanmıştır. *“Bu yasanın kayda değer tek özelliği ise, iktidardaki Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın uygulamada, daha önce eleştirdikleri İttihat ve Terakki'den farklı olmayıp, onların hazırladıkları kanunun yeni bir versiyonunu kabul etmeleri idi.”*¹¹⁷

3.3. ZÂBİTA-İ BELEDİYEDE YAPILAN DEĞİŞİKLİK

Muvakkat Kanunda belirtilen bir diğer husus da zâbıtalara ilgiliydi. Ve söz konusu kanunun 6. maddesi gereğince zâbitanın yapması gereken işler artık polis tarafından îfâ edilecekti.¹¹⁸ Başlarda bu karar istenildiği gibi tatbik edilememiştir. Daha sonra polis müdüriyetiyle Şehremaneti arasında Zâbıta-i Belediye Talimatnâmesi tanzim edilmiştir. Her ne kadar talimatnâme kabul edilmişse de polis müdüriyeti Şehremaneti'nden 200 polis maaşı ve tahsisât talebinde bulunmuştur. Ayrıca Şehremaneti'nde bulunan kavasların polis müdüriyetine devri de müdüriyetçe kabul edilmemiştir. Cemil Paşa'nın durumu Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye nutkunda izah etmesi üzerine, cemiyet tarafından bu işin neticelendirilmesi kararı alınmıştır. Bu karar üzerine polis müdüriyeti ve Şehremaneti arasında uzun süren müzâkereler yapılmış ve mesele sonuca bağlanmıştır. Böylece bahsolunan 200 polisin 150'sinin kavalardan oluşması, Şehremaneti'nin polis müdüriyetine 560.000 kuruş ve ayrıca yine Şehremaneti'nin Hazine-i Maliyeye senede 1.600.000 kuruş vermesi kararlaştırılmıştır.

¹¹⁶ Ergin, *a.g.e.*, c.III, s.1483.

¹¹⁷ Gökaçtı, *a.g.e.*, s.118. (ayrıca bk.: Ortaylı, “Belediye”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, c.V, s.401.; Ortaylı, *a.g.e.*, s.301.; İlhan Tekeli-İlber Ortaylı, *Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi*, ed.: Ergun Türkcan, Belediyecilik Araştırma Projesi Türk İdareciler Derneği, Bilimsel Araştırma Dizisi.2 Birinci Kitap, 1978, s.23).

¹¹⁸ BOA, DH.İD., 153-11, kanun sureti.

Cemil Paşa'nın Şehremaneti'nden ve sonrasında talimatnâme'yi kabul eden polis müdürünün de görevden ayrılması üzerine mesele yine çıkmaza girmiştir. Cemil Paşa döneminde lağvedilen belediye çavuşluğu vazifesi tekrar oluşturulmuştur. Bu gelişmeler yaşanırken I. Dünya Savaşı'nın da sürüyor olması sebebiyle vaziyet daha da kötü bir hâle gelmiştir.

Cemil Paşa'nın ikinci defa şehreminliğine tayini üzerine zikrolunan mesele ile ilgili yeni bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre;

- 1- Şehremaneti polis müdüriyetine 15.000 lira verecek.
- 2- Her merkezde bir komiser ve ihtiyaç nispetinde polis istihdamı sağlanacak.
- 3- Şehremaneti kadrosuna polis müdüriyetinin muâvenetinde 2500 kuruş maaşla yirmi zabıta müfettişi alınacak.¹¹⁹

Sonuç olarak bu yeni düzenleme ile başkentin temizliğinden gıda denetimine kadar birçok görevi Şehremaneti ile polis müdüriyetinin ortak çalışması ile halledilmesi ve halkın daha iyi şartlarda yaşaması hedeflenmiştir.

3.4. İTFAİYE BÖLÜĞÜNÜN KURULMASI ÇALIŞMALARI

Osmanlı Devleti'nde merkez ve taşradaki yapılar ahşaptan inşa edilmişlerdi. Doğa ve insanlar için çok daha sıhhatli olan bu ahşap yapıların kötü yanı ise; yangına dayanıksız olmalarıydı. Geçmişte bir evde başlayan yangının diğer evlere sıçraması sonucu koca bir mahallenin küle dönmesi kaçınılmaz sondu.

Yangın sebebiyle tarihi bir binanın yahut bir mahallenin yanması her ne kadar hazin bir tablo olsa da; eski İstanbullu için bu durum bazen pekâlâ seyre değer bir manzara olarak da değerlendirilebiliyordu. Öyle ki yangın seyretmek Tanzimat'tan sonraki dönemde bir çeşit zevk haline bile gelmiştir.¹²⁰

Tulumbacı, köşklü gibi unvanlara sahip itfaiyeciler; kendilerine has bir jargonla konuşan, İstanbul'un çevik ve gözü kara itfaiye erleriydi. Eski İstanbullu için mani, destan, semaî okuyan tulumbacıların yangına gidiş ve dönüşlerini seyretmek de tıpkı

¹¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bk.: Ergin, a.g.e, c.II, s.897,898,899.

¹²⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Beş Şehir* isimli eserindeki şu sözleri bu trajikomik durumu açıklar niteliktedir: "Kırmızı ceketli, yarı çıplak, ellerindeki kargı kadar ince köşklüler koşarak bağırarak o korkunç "yangın var!" sesi duyulur duyulmaz bu işin amatörü olan insanlar, tanınmış beyler ve paşalar yangın seyrine çıkarlardı. İçlerinde arabasını koşturarak gidenler, yanlarına üşümek için mevsimine göre sırtlarındaki kürkten başka battaniye götürenler, kaminota denen ispiroto lâmbaları ile kendilerine seyir esnasında kahve hazırlatanlar bile vardı." Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, İstanbul, s.63. Aynı eserde Naci, Nâbizâde Nâzım, İsmail Safa Beyler de yangın seyretmeyi zevk hâline getiren kişilerden olduğu belirtilmektedir.

yangını seyretmek gibi seyre değer bir manzaraydı. İtfaiyeciler eldeki imkânlarla yangınları söndürmeye çalışırlardı. Fakat çoğu zaman çekilen ulaşım sıkıntısı itfaiye erlerinin işlerini zorlaştırmaktaydı.

Bu duruma bir çare olması ve itfaiye erlerinin yangın mahalline daha çabuk intikal edebilmesi için mahalle tulumbacıları oluşturulmuştur. 1911 senesinde ise itfaiye teşkilatının işlerini kolaylaştırmak için motorlu tulumbalar ve az sayıda otomobil alınmıştır.¹²¹ Cemil Paşa ve Tevfik Bey zamanlarında da bu konuda yatırımlar yapıldığını görmekteyiz.¹²²

Fakat “*Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı’nda itfaiye bölüklerinin de cepheye sevki zarureti ortaya çıktı. Bu sebeple askerî itfaiye devre dışı kalınca yangın söndürme görevi belediye ve mahalle sandıklarına kaldı. Bu durum itfaiye hizmetlerinin askeriye devrine gündeme getirdi.*”¹²³ Bu dönemde şehreminliği vazifesini yürüten Cemil Paşa itfaiyenin Harbiye Nezareti’nden Şehremaneti’ne devredilmesini istemiştir. Bunun dışında Cemil Paşa Dâhiliye Nezareti’ne de itfaiye teşkilatıyla ilgili bir yazı göndermiştir. Cemil Paşa bu yazıda; Çırağan yangınından sonra tekrarının yaşanmaması adına yeni yapılacak Şehremaneti binasının üst katında 40-50 neferlik bir itfaiye bölüğünün oluşturulması ve o zamana dek Bahriye Nezareti’nin bu konuda destek olmasını talep etmiştir.¹²⁴ Fakat Cemil Paşa’nın şehreminliğinden istifa etmesi ve I. Dünya Savaşı sebebiyle itfaiye Şehremaneti’ne devredilememiştir. İtfaiyenin Şehremaneti’ne devri ancak 1923’te İstanbul valisi ve şehremini Haydar Bey zamanında gerçekleşebilmiştir.¹²⁵

¹²¹ Çelik, “Tulumbacı”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, c.XXXI, s.371.

¹²² Ergin, *a.g.e.*, s.581.

¹²³ Çelik, *a.g.md.*, s.371.

¹²⁴ BOA, DH.İD., 161-1—41, lef-2.

¹²⁵ Çelik, *a.g.md.*, s.371.

3.5. SAĞLIK ALANINDAKİ ÇALIŞMALAR

Bu bahse başlamadan evvel Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan ve dönemin önemli olaylarından olup, büyük kayıplara sebep olan Balkan Savaşları'ndan bahsetmek faydalı olacaktır. Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında ilki 8 Ekim 1912'de ikincisi ise; 29 Eylül 1913'te patlak veren Balkan Savaşları büyük toprak kayıplarıyla sonuçlanmıştır.

Her ne kadar Gazi Ahmed Muhtar Paşa hükümeti tarafından harp kararı alınmışsa da, mağlubiyet neticesinde hükümeti düşüreceğini düşünen İttihat ve Terakki Cemiyeti de söz konusu kararın alınması için yoğun propaganda yapmış, hatta Darülfünun öğrencilerini kışkırtarak harp lehine gösteriler yaptırmıştır. Sultan V. Mehmed Reşad harp yanlısı değildi, fakat hem Hariciye Nazırı Noradounghian Efendi'nin hükümeti harp lehinde yönlendirmesi hem de saray bahçesinde dahi Darülfünun öğrencileri tarafından yapılan gösteriler neticesinde padişah da savaş yanlılarının yanında yer aldı.¹²⁶

Cemil Paşa harp aleyhtarları arasındaydı. Cemil Paşa'nın bu itirazına Ali Fuat Türkgeldi'nin *Görüp İşittiklerim* adlı eserinde de yer verilmiştir. Cemil Paşa; *"Biz harb edecek hâlde değiliz; evvelki sene Seyidler'de yapılan manevrada askerin hâlini gördüm; bu askerle harb olmaz. Zât-ı şâhâneye söyleyin, muharebenin önünü alsınlar."*¹²⁷ demiştir. Cemil Paşa bu düşüncesini, kayınpederi de olan Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'ye ve Sultan V. Mehmed Reşad'a beyan etmiştir. Fakat gerek İttihat ve Terakki destekli yapılan gösteriler ve gerekse harbin kazanılacağına dair düşünceler dolayısıyla Balkan Harbi'ne girilmiştir. Cemil Paşa yine harbin durdurulması için Sultan V. Mehmed Reşad'a fikirlerini sunmuş ve Şûrâ-yı Devlet toplantısına katılmak istediğini belirtmiştir. Bu talepten kısa bir süre sonra gerçekleşen toplantıda Cemil Paşa Şûrâ-yı Devlet azalarına da neden harbin bitirilmesi gerektiğine dair izahat vermiştir. Ancak toplantı sonrası yapılan oylamada harbin durdurulması yönünde oy kullanan yegâne kişi olunca harbin devamı yönündeki karar iptal edilmedi.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti Balkan Savaşları'nda ağır bir yenilgiye uğramıştır. Büyük toprak kayıpları yanında bölgedeki Müslüman Türkler katledilmiş, binlerce insan hayatını kaybetmiş, sağ kalanların birçoğu ise Anadolu'ya sığınmacı olarak gelmiştir.

¹²⁶ Topuzlu, a.g.e, s.143,144.

¹²⁷ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s.58.

3.5.1. Kolera Salgını İle Mücadele

Balkan Savaşları esnasında İstanbul'a akın akın muhacirler gelmeye başlamıştı. Öte yandan Çatalca taraflarından yaralı askerler de şehre getirilmeye başlamıştı. Muhacir ve askerlerin tedavi edilmesi görevi de ne maddi ne de sıhî yönden yeterli olmayan Şehremaneti'ne verilmişti. Kendi köşküne de asker yerleştirilmiş olan Şehremini Cemil Paşa Boğaziçi'ndeki büyük otelleri, yalıları ve hatta okulları boşalttırmış ve buraları hastaneye dönüştürerek yaralı askerler ve muhacirler için bir karantina oluşturmuştur. Karantina oluşturulmasının sebebi ise; kolera vakalarına rastlanmış olmasıydı.

Askerler arasındaki ilk kolera vakalarına Kartal ve Yakacık civarlarında rastlanmıştır. Kolera vakasından şüphelenildiği haberini gece yarısı alan Cemil Paşa derhal yola çıkmış ve Yakacık'ta askerlerin bulunduğu köşke gitmiştir. Hasta askeri muayene eden Cemil Paşa kolera teşhisi koymuş ve köşkü hemen karantina altına almıştır. Durumu alay komutanına intikal ettiren Cemil Paşa hasta askerlerin kesinlikle kıtalarına gönderilmeyip derhal Tuzla'daki tahaffuzhaneye gönderilmesini istemiştir. Alay komutanı ise askerlerin koleralı değil de hasta, zayıf bünyeli olduklarını ve orduya gönderileceklerini söylemiştir. Bu askerlerin Hadımköy'e gönderilmelerine¹²⁸ engel olamayan Cemil Paşa Maltepe Askerî Hastanesi'ni ziyareti sırasında koleralı bir hastanın hastaneye getirildiğini görünce Başkumandan vekili Nazım Paşa'ya durumu anlatan bir telgraf çekmiştir. Gelen cevabî telgrafta yine askerlerde kolera olmadığı ifade edilmiştir. Tekrar aynı makama telgraf çeken Cemil Paşa bu defa Yeşilköy taraflarından gelen askerlerin orada tedavi edilmesini ve şehre sokulmamasını ve bir takım acil düzenlemelerin yapılmasını istemiş, fakat yine olumlu cevap alamamıştır.¹²⁹

Hastaların yoğun olarak getirildiği yerlerden biri de Gülhane Bahçesi idi. Cemil Paşa kış mevsimini de göz önünde bulundurarak Evkâf Nezareti'ne hastaların tedavisine camilerde devam edilmesinin daha doğru olacağını bildirmiş ve nezaretten birkaç büyük caminin bu iş için tahsis edilmesini istemişti, fakat Evkâf Nazırı Ziya Paşa, Cemil Paşa'nın bu isteğini reddetmiştir. Bunun üzerine Cemil Paşa Sadrazam Kamil Paşa'ya müracaat etmiş, Meclis-i Vükela toplantısında olan Kamil Paşa meseleyi anlatması için Cemil Paşa'yı davet etmiştir. Cemil Paşa kolera salgınının bir an evvel engellenmesi ve koleraya yakalanmış olanların tedavi edilmesi için birkaç büyük caminin

¹²⁸ Askerlerin Hadımköy'e gönderilmelerine dair bk.: Oya Dağlar Macar, *Balkan Savaşları'nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2009, s.99.

¹²⁹ Dağlar Macar, *a.g.e.*, s.95.

Şehremaneti'ne tahsisi yönündeki talebini Meclis-i Vükela azaları huzurunda tekrarlamıştır. Ziya Paşa'nın bu isteği tekrar reddedilmesi üzerine Cemil Paşa'nın kayınpederi de olan Şeyhülislam Cemaleddin Efendi; camilerin tamamının koleralı hastalar için tahsis edilmesine taraftar olduğunu, bu durum için gerekli fetvayı verebileceğini, acil durumlarda camilere hasta ve muhacir yerleştirmenin şer-i şerife aykırı olmadığını söylemiştir.¹³⁰ Bunun üzerine Ayasofya, Sultanahmet ve Şehzadebaşı Camileri koleralı hastaların tedavileri için tahsis olunmuştur.

Cemil Paşa askerlerin yiyecek-içecek tedariki için Sahil Karantina İdaresi'nden Şehremaneti'ne 20.000 liralık hesap açtırmıştır. Göçmenlerin beslenmesini de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti üstlenmiştir. Gerekli önlemlerin alınmasıyla beraber kısa sürede koleraya bağlı ölüm vakaları azalmış, son olarak, 1912 yılında toplam kolera vukuat sayısı 2.342 olarak tespit edilmiştir.¹³¹

3.5.2. Mehmed Hân-ı Hâmis Hastanesi Yapılması Teşebbüsü

Cemil Paşa dönemindeki bir diğer sağlık hizmeti de Şişli karakolunun arka tarafındaki arsaya kurulması düşünülen Mehmed Hân-ı Hâmis Hastanesi'dir. Aslı mesleği hekimlik olan Cemil Paşa halk sağlığına büyük önem veriyordu. İstanbul'daki hastanelerin ihtiyacı karşılamakta yetersiz kalması neticesinde Mabeyn-i Hümayûn Başkitabetine gönderdiği yazıda söz konusu arsayı Mehmed Hân-ı Hâmis Hastanesi inşa ettirmek üzere istemiştir. Bunun üzerine Hazine-i Hassa ve Şehremaneti memurlarından oluşan bir komisyon kurulmuş, 35 dönüm olan arsanın emlâk bedeli belirlenmiştir. Komisyonun belirlediği bedel; beher dönüme 20 lira olmak üzere toplamda 700.000 liraydı.

Bunun üzerine 8 Ekim 1913 (25 Eylül 1329) tarihli irade-i seniyye sureti ile bahsolunan yerde hastane kurulmasına izin verilmiştir. “*Şişli'de karakolhânenin arka cihetinde emlâk-ı kadîme-i hâkâniyyeden otuz beş dönüm mikdarı mahallin üstüne (Mehmed Hân-ı Hâmis) namıyla şehre mahsus bir hastahane yapılmak üzere her dönümü yirmi lira bedel ile Şehremaneti namına icra-yı ferağına Meclis-i Vükelâ kararıyla ruhsat verilmiştir.*”¹³²

¹³⁰ Topuzlu, a.g.e, s.153.

¹³¹ Yıldırım, a.g.e, s.91.

¹³² BOA, DH.ID., 157-23. (Hastane için ayrıca bk.: Toprak, a.g.md, s.296).

Ruhsatın çıkması üzerine plânları hazırlatılan hastane, ya maddi sebeplerden yahut Cemil Paşa'nın bu tarihten bir sene sonra şehreminliğinden çekilmesinden dolayı yaptırılmamıştır.¹³³

Bunların yanı sıra Cemil Paşa döneminde; Tophane Tebhirhanesi¹³⁴ genişletilmiş, Bimarhane¹³⁵ inşası için projeler hazırlatılmıştır. Ayrıca halkın ihtiyacına cevap verebilmek için Haseki Hastanesi'nde yeni bir bölüm inşası için projeler hazırlatılmıştır.

3.5.3. Müessesât-ı Hayriye-i Sıhhiye İdaresi

II. Meşrutiyet'in ilân edilmesinden ve siyasi gündemin sakinleşmesinden sonra ülkede mevcut sağlık koşullarının iyileştirilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Bu bağlamda Avrupa'ya gönderilen Doktor Muhiddin Bey ve Doktor Nureddin Bey, yaptıkları incelemeler neticesinde; İstanbul'un sağlık koşullarının yetersiz olduğunu ve bunu düzeltmek için tıbbî işlerin bilimsel bir komisyonun uhdesine havale edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bunun üzerine ilgili komisyon kurulmuş ve bir rapor hazırlanmıştır. Hükümetin de onay vermesiyle Müessesât-ı Hayriye-i Sıhhiye İdaresi, Şehremini Ziver Bey döneminde, 17 Şubat 1909'da açılmıştır. *“Fransa'daki assistance publique benzeri olan Müessesât-ı Hayriye-i Sıhhiye; İstanbul'daki erkek, kadın ve çocuk hastaneleriyle, bimarhaneler, viladethaneler, dârülacezeler, cüzamhaneler, yetimhaneler, çocuk yuvaları, erkek ve kadın hastabakıcı okulları, sağır, dilsiz, amâ ve zeka özürlü çocuklara ait okullar, belediyeye ait tahaffuzhaneler, geçici hastaneler ve bütün hayır kurumlarının başıydı.”*¹³⁶

Şehremaneti'ne bağlı bu kurum, 1911'de vuku bulan kolera hadisesinin atlatılmasında büyük rol oynamıştır. Bunun yanı sıra başkentte pek çok sağlık hizmetinde bulunmuş ve belediyeye ek gelir de sağlamıştır. Belediyeye ait kimya laboratuvarı da yine bu dönemde kurulmuştur.

Müessesât-ı Hayriye-i Sıhhiye İdaresi Şehremini Cemil Paşa'nın isteği üzerine tasarruf gerekçesiyle, nizamnamesinin feshedilmesi beklenmeden, 5 Ekim 1912'de lağvedilmiş ve ardından Darülaceze Şehremaneti'ne bağlanmıştır.

¹³³ Cemil Paşa hastane yapılacak arsının Şehremaneti'ne bilâ bedel terkinini istemiştir. Fakat arsa, yukarıda da zikrolunduğu gibi dönümü 20 liradan Şehremaneti'nin kullanımına verilmiştir. (ayrıca bk.: BOA, DH.İD., 157-23).

¹³⁴ Tıbbî aletlerin dezenfekte edildiği yer.

¹³⁵ Akıl hastalığı hastanesi.

¹³⁶ Yıldırım, a.g.e, s.45.

Osman Nuri Ergin *İstanbul Şehreminleri* adlı eserinde idarenin lağvedilmesi ile ilgili Cemil Paşa'ya şöyle bir eleştiride bulunmuştur: “*Cemil Paşa'nın bu hayırlı müesseseyi hatta mevcut nizamnamesini tadil veya feshe bile lüzum görmeksizin lağvetmiş olması şehrin zararına bir hareket olmuştur.*”¹³⁷

3.7. BELEDİYESİCİLİK ALANINDA İNCELEMELER İÇİN AVRUPA'YA SEYAHATI

1912 yılında şehremini olan Cemil Paşa belediyeçilik ile ilgili inceleme yapmak amacıyla Avrupa'ya iki defa seyahat etmiştir. Cemil Paşa hatıratında Bükreş, Berlin, Viyana ve Paris gibi şehirlere yaptığı seyahatlerinde Şehremaneti'nden ödenek almadığını ve masrafları kendi bütçesinden karşıladığını iddia etmiştir.¹³⁸

Cemil Paşa 1913'teki Avrupa seyahatine çıkmadan evvel şehremini vekili olarak Polis Müdürü Bedri Bey'in tayin olunmasını istemiştir. Cemil Paşa bu isteğini Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 3 Aralık 1913 (20 Teşrin-i sâni 1329) tarihli yazıda şu sözlerle ifade etmiştir: “*Bilcümle memurunin senede bir ay me'zuniyet istihsaline derkâr olan hak-ı kanunilerine ve iki seneden beri bu hak-ı kanuniden müstefid olmamış bulunduğu binaen Avrupa'ya azimetle istirahat itmek ve hem de bu sırada Avrupa şehirleri belediyeleri hakkında tettebbuât ve tedkikâtda bulunmak üzere iki ay müddetle me'zûniyet-i itasına ve avdet-i acizaneme kadar Polis Müdürü Bedri Beyefendi hazretlerinin de vekâleti acizaneme tayinine müsaade-i aliyye-i dâverilerine istirham eylerim. Olbâbda emr u ferman hazreti men-lehü'l-emrindir.*”¹³⁹

Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti cevaben Şehremaneti'ne gönderdiği yazıda bu talebin münasip olduğunu bildirmiştir. Dâhiliye Nezareti İstanbul Polis Müdüriyetine de bir yazı göndererek Şehremini Cemil Paşa'nın hem istirahat hem de belediyeçilik konusunda tetkiklerde bulunmak amacıyla çıkacağı Avrupa seyahati dolayısıyla Bedri Bey'in Şehremaneti makamına 2 ay vekâlet etmesi gerektiğini bildirmiştir.¹⁴⁰

Cemil Paşa'ya bu seyahatte Şehremaneti Heyet-i Fenniye Müdür Muavini Ahmed Cevdet ve Şehremaneti Kadıköy Dairesi Müdürü Celâl Esad (Arseven) Beyler¹⁴¹ eşlik etmiştir. Seyahat dönüşünde¹⁴² Ahmed Cevdet ve Celâl Esad Beyler

¹³⁷ Ergin, *a.g.e.*, s.340.

¹³⁸ Topuzlu, *a.g.e.*, s.167,168.

¹³⁹ BOA, Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (DH.UMVM.), 90-1.

¹⁴⁰ BOA, DH.UMVM., 90-1.

¹⁴¹ Celâl Esad Arseven hakkında detaylı bilgi için bk.: Semavi Eyice, “Celâl Esad Arseven (1875-1971)”, *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972, c.XXXVI, S.,141-142, s.173-213.

“329 Senesi Avrupa’ya Vuku Bulan Seyahatimiz Esnasındaki Tedkikât-i Fenniyyeye Aid Rapor” adında bir rapor hazırlamışlardır. 66 sayfadan oluşan bu raporda; “yollar, lağımlar, haller, tanzifât, mezbahalar, itfaiye teşkilâtı, plân” olmak üzere yedi ayrı başlık bulunmaktadır. Bu başlıklar altında yapılan gözlemler anlatılmıştır. Yollar başlığı altında asfalt, parke ve şoselerden bahsedilirken lağımlar başlığı altında Paris, Peşte, Viyana, Berlin, Marsilya, Milan şehirlerinin lağımları anlatılmıştır. Haller başlığı altında Paris, Milan ve Peşte şehirlerindeki hal ve pazar yerleri anlatılmış, tanzifât başlığında ise Paris şehri incelenmiştir. Mezbahalar başlığı daha geniş anlatılmış ve Peşte, Berlin, Münih, Bükreş gibi şehirler incelenmiştir. İtfaiye teşkilatı hususunda Cenevre, Paris, Milan şehirlerinin itfaiye teşkilatları anlatılmıştır. Son olarak plan başlığında Budapeşte, Viyana, Münih, Zürih, Cenevre, Paris, Berlin kentleri örnek gösterilmiştir. Bu seyahat sayesinde bahsolunan konularla ilgili Avrupa’nın uyguladığı son teknikler yerinde gözlemlenmiş ve rapor edilmiştir. Neticede İstanbul bu gözlemler doğrultusunda düzenlenip geliştirilmeye ve modern bir şehir hâline getirilmeye çalışılmıştır.¹⁴³

Celâl Esad Arseven *Sanat ve Siyaset Hatıralarım* isimli eserinde bu geziden ve gezi esnasında yaşanan trajikomik bir olaydan da bahsetmiştir. Olay şu şekilde vuku bulmuştur: Celâl Esad Arseven, Cemil Paşa ve bir mühendis Paris’in lağımlarını incelemek üzere sokaklardan birinin altındaki lağım sularının aktığı bir dehlize girer ve bir sandala binerek gözlem yapmaya başlarlar. Paris’te her caddenin altında bir dehliz bulunuyordu. Öyle ki bu dehlizlerde bina numaraları dahi yazmaktaydı. Böyle birçok caddenin altından geçen gözlem ekibi nihayet Paris’in tüm lağım sularının toplandığı havuzun kenarına gelmişlerdi. Bu havuzda lağım suları temizlenerek Sen Nehri’nin altından geçer ve karşı tarafa ulaştırılırdı. Çiftçilere belli bir bedel karşılığında verilen bu su, Sen Nehri civarında bulunan arıtma tesisine gelir ve tekrar temizlenirdi. İşte tam da bu noktaya gelindiğinde Cemil Paşa ve Celâl Esad Arseven’in yanında bulunan mühendis arıtma sistemiyle ilgili tafsilatlı bilgi verdikten sonra bahsolunan sudan bir bardak doldurarak içmesi için Cemil Paşa’ya uzatır. Cemil Paşa’nın tereddüt ettiğini görünce bardaktaki sudan kendisi bir yudum içer ve bardağı boşaltıp tekrar doldurarak tekrar kendisine uzatır. Fakat Cemil Paşa yine tereddüt eder ve ilmen bu suyun içilmesinde her hangi bir sakınca olmamasına rağmen Müslümanların bu suyun lağım

¹⁴² Cemil Paşa’nın bu seyahatten dönüşüne basında yer verilmiş ve kendisinden övgüyle bahsedilmiştir. İlgili haber için bk.: İkdâm, S.6155, Sene 1914.

¹⁴³ Bu eserin Osmanlıca’dan Latin harflerine çevrilmiş hâli için ayrıca bk.: Yıldırım, *a.g.t.*, s.144-190.

suyu olduğunu bile bile içmesinin günah olduğunu ileri sürerek mühendisin ikram ettiği ve hatta içmesi için ısrar ettiği bu suyu içmeyi reddeder.¹⁴⁴

3.8. TANZİFÂT MESELESİ

Aslı görevi hekimlik olan ve halk sağlığına önem veren Cemil Paşa, hem şehri daha modern bir hâle getirebilmek hem de sağlık koşullarını iyileştirebilmek amacıyla şehrin tanzifâtı yani temizliği konusunda önemli çalışmalarda bulunmuştur. Çünkü İstanbul'da temizlik konusu sıkıntılı bir durumdaydı. Cemil Paşa İstanbul'un temizlik çalışmalarında küçük Paris de denilen Bükreş kentini örnek almıştır.¹⁴⁵

Cemil Paşa Nezafet-i Fenniye Müdürlüğü'nü kurmuş ve bu kurumun başına Doktor Vedii Bey'i tayin etmiş, Fransa ve Belçika'dan da müfettişler getirtmiştir. Keza Avrupa gezisi esnasında gördüğü ve sağlık koşulları açısından çok daha uygun olan üstü kapalı ve içi çinkolu çöp arabalarından yaptırmış ve bu sayede eski üstü açık çöp arabalarını iptal ettirmiştir. Ayrıca, sokakları temizlemek için, arazöz, kamyon, el arabaları ve temizlik malzemeleri getirtmiştir. Çöp kutuları süratle yaptırılarak sokaklara dağıtılmış ve bu sayede çöplerin etrafa dağılması engellenmeye çalışılmıştır. Temizlik işlerini başarıyla yürütebilmek için her dairede temizlik işçileri için bir koğuş ve temizlikte kullanılan hayvanlar için de bir ahır yaptırılmıştır. Başkentteki bu değişiklik kapsamında halk basın aracılığıyla bilinçlendirilmeye çalışılmış, ilânlar bastırılıp dağıtılmış ve herkesin kendi evinin, dükkânının önünü süpürmesi istenmiştir. Bu dönemde sokaklar sadece süpürülmekle kalmamış, toz kalkmaması için sulanmış ve hatta asfalt caddeler yıkanmıştır. Özellikle Sultanahmet Meydanı gibi büyük meydan ve caddeler günde iki kez yıkanmıştır. Bu amaçla Dersaadet Su Şirketi ile Şehremaneti arasında 1 Mayıs 1914 tarihinde "İskâ ve Yıkama Mukâvelenâmesi" yapılmıştır.¹⁴⁶ Yaz aylarında yıkanan cadde ve sokaklar için başka bir düzenleme de kış aylarında kar küremesiydi. Şehremaneti bu işlem için yeni temizlik işçileri istihdam etmiştir.

Temizlik işçileri konusunda da birçok değişiklik yapılmıştır. Öncelikle işçilere üniforma giydirilmiş, emeklilik yaşı gelmiş olan temizlik işçileri görevden alınmış ve iş güvencesini sağlamak amacıyla Tasarruf Sandığı kurulmuştur. Tasarruf Sandığı'nın amacı; temizlik işçisinin hastalanması ya da vefatı sonrasında ailesinin mağdur

¹⁴⁴ Celâl Esat Arseven, *Sanat ve Siyaset Hatıralarım*, Yayına hzl.: Ekrem Işın, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 119,120,121.

¹⁴⁵ Topuzlu, a.g.e, s.125.

¹⁴⁶ Mukavele için bk.: Ergin, a.g.e, c.V, s.3014; İlhami Yurdakul, *Aziz Şehre Leziz Su Dersaadet (İstanbul) Su Şirketi (1873-1933)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s.93,94,95.

olmamasıydı. Sandıkta para birikmesi için her ay işçi maaşlarından ufak bir kesinti yapılması kararlaştırılmıştı. Fakat Cemil Paşa hâtırâtında, kendi şehreminliğinden sonra Tasarruf Sandığı'nda biriken 70-80 bin lira civarındaki bir paranın başka amaçlar için kullanıldığını iddia etmiştir.¹⁴⁷

Başkentin temizliği konusunda Cemil Paşa'nın ikinci şehreminliği döneminde zorunlu bir değişiklik yapılmıştır. Çünkü I. Dünya Savaşı'ndan dolayı atlara ve arazözlere el konulmuş, genç temizlik personelleri de askere alınmıştı.¹⁴⁸ Bu duruma bir çare bulabilmek adına bu dönemde şehrin temizliğinde hanımlara da yer verilmeye başlanmıştır. Demetra Vaka *İstanbul'un Peçesiz Kadınları* isimli eserinde bu durumu şu şekilde tasvir etmiştir: *"Yüzleri peçesiz, gri pantolonlar giyinmiş Türk kadınlar sokakları süpürüyorlardı. Sonradan öğrendiğime göre, bunlar, Osmanlı başkentinin neredeyse tek temizlik görevlileriydi ve bu zorlu işle uğraştıkları sırada onları dikkatle izleme zahmetine katlanan biri, çoğunun genç ve güzel yüzlü olduğunu görebilirlerdi."*¹⁴⁹

3.9. İSTİKRÂZ MESELESİ

Cemil Paşa'nın en önemli ve en tartışılan faaliyetlerinden birisi 2 Temmuz 1913 (19 Haziran 1329) tarihinde, Periy Bankası vekili Mösyö Bezanson ile Şehremini Cemil Paşa arasında imzalanan mukavelename ile Periy Bankası'ndan alınan 1.100.000 liralık borçtur. Balkan Savaşları döneminde alınan bu borç sadece alındığı dönemde değil daha sonraki dönemlerde de tartışma konusu olmuştur.

Cemil Paşa'yı borçlanmaya götüren başlıca sebep Şehremaneti bütçesinin açık vermiş olmasıydı. O vakit Şehremaneti'nin geliri 180.000 lira iken, gideri 450.000 liranın üzerindeydi. Bunun yanı sıra evvelki senelerden kalan 280.000 liralık bir borç da vardı. Tabloya bakıldığında Şehremaneti'nin ciddi bir bütçe açığının olduğu görülmektedir. Hâl böyle olunca Şehremaneti ne şehrin imarı ne de halkın sağlığı için gerekli adımları atamıyordu. İstanbul'un ihtiyaç listesi ise şu şekildeydi: Yol ve kaldırım çalışmaları, kanalizasyon çalışmaları, yangın mahallerinin düzenlenmesi, Haseki ve Cerrahpaşa hastanelerinin inşaatlarının devamı, hal ve Pazar yeri yapımı,

¹⁴⁷ Topuzlu, a.g.e, s.126.

¹⁴⁸ Mehmet Mazak, *Gündelik Hayattan Renklerle Eski İstanbul*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013, s.86.

¹⁴⁹ Demetra Vaka, *İstanbul'un Peçesiz Kadınları*, Kitap Yayınları, İstanbul 2003, s.12.

tamirat işleri, şehrin temizliği için gerekli malzemeler ve kolera hastalığıyla mücadele.¹⁵⁰

Bu ekonomik darboğaz karşısında Cemil Paşa, Maliye Nazırı Rıfat Bey'den avans istemeye gitmiştir. Rıfat Bey ise avans veremeyecek durumda olduğunu söylemiş ve değil başka bir kuruma avans vermek, maliyenin askeri bir müteahhidin bile maaşını ödeyemeyecek vaziyette olduğunu söylemiştir. Rıfat Bey mali krizi şu sözlerle tanımlamıştır:

“Kendini muhtacı himmet bir dede,

Nerde kaldı gayriye imdat ede.”¹⁵¹

Maliye Nazırı Rıfat Bey, askerin ihtiyacını karşılayabilmek için Taksim Kışlası ve Talimhane Meydanı'nın yabancı bir şirkete verildiğini ve Dolmabahçe Gazhanesi, Kadıköy Rıhtımı, Borsa Hanı gibi yerleri satmak amacıyla bazı şirketlerle görüşüleceğini söylemiştir. Mali darboğazı aşmak için çözüm yolu arayan Rıfat Bey, savaş sebebiyle yabancı bankaların hükümete borç vermediğini fakat Şehremaneti'ne borç verebileceklerini düşünmüştür; zira şehremaneti müstakil bir kurumdu. Derhal Şehremaneti'nin borçlanabileceği bir şirket ya da banka arayışına giren Rıfat Bey, Paris'teki Periy Bankası vekili ile bir görüşme ayarlamıştır. Banka vekili, Cemil Paşa'ya mezbahanın işletim hakkı ve piyango imtiyazı karşılığında Şehremaneti'ne 300.000 lira avans verebileceklerini söylemiştir. Cemil Paşa ise; mezbaha işletim hakkı ve piyango imtiyazı yerine köprüler ve gaz depoları gelirlerini teminat olarak vermeyi teklif etmiştir. Nitekim bu konuşmanın ertesi günü yapılan görüşmede banka vekili; *“Hükümet-i Osmaniye hazinesine kat'ıyyen devredilmemek şartıyla bir milyon liraya kadar Şehremaneti'ne istikraz yapabileceğimiz bildiriliyor.”¹⁵²* diyerek borç verebileceklerini ifade etmiştir. Aynı gün borçlanma şartları konuşulmuş ve mukavele sureti hazırlanmıştır.¹⁵³

Fakat Rıfat Bey söz konusu borcun yarısının Maliye Nezareti'ne havale edilmesini istemiş ve bu konuda ısrarcı olmuştur. Cemil Paşa'nın Dolmabahçe Gazhanesi, Kadıköy Rıhtımı ve Borsa Hanı'nın Şehremaneti tarafından alınmasını teklif etmesi üzerine taraflar uzlaşmış, sorun aşılmıştır.

¹⁵⁰ BOA, DH.İD., 153-8.

¹⁵¹ Topuzlu, a.g.e, s.157.

¹⁵² Topuzlu, a.g.e, s.159,160.

¹⁵³ Mukavele sureti için bk.: BOA, DH.İD., 153-8.; Düstur, II. Tertib, Dersaadet Matbaa-i Âmire, sene 1332, c.V. s.538-549.

Ana hatlarıyla naklettiğimiz süreç sonunda istenilen borç alınmış ve Şehremaneti kasasına 650.000 lira girmiştir. Ve 80.000 liraya satın alınan Dolmabahçe Gazhanesi'nin 120.000 liraya satılması sonucu kasadaki para 770.000 liraya yükselmiştir. Bu meblağın 280.000 lirası yangın alanlarının düzenlenmesi için harcanmıştır. Ayrıca 250.000 lira tutarında bir bütçe açığı da kapatılmıştır. Geriye kalan para ise; Sultanahmet Meydanı'nın yapımı, yol genişletme ve kaldırım çalışmaları, park ve bahçe çalışmaları, Kasımpaşa Deresi'nin bir kısmının kapatılması, şehir haritasının yaptırılması, umumi tuvaletlerin yapımı, temizlik alet-edevatının alımı, belediye binalarının yenilenmesi, Haseki ve Cerrahpaşa Hastanelerine yeni bölümlerin ilavesi gibi ihtiyaçlar için kullanılmıştır.¹⁵⁴

Tüm bunlara rağmen Cemil Paşa'nın yabancı bir bankadan borç alması eleştirilmiş ve hatta bunun gereksiz olduğu îma edilmiştir. Cemil Paşa'nın "süse düştüğü" yönünde yapılan bir takım eleştirilerin en önemli sebeplerinden birisi de bu dönemdeki park ve bahçe çalışmalarıydı. Aslında borçlanma sürecinde faiz oranlarının tek tek değerlendirilmesi ve faiz oranı fazla olduğu için Türkiye Milli Bankası'ndan borç alınmaması, istikrâz meselesinin nasıl bir ciddiyetle yürütüldüğünün göstergesidir. İlhan Tekeli ve İlber Ortaylı'nın *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi* isimli eserinde söz konusu istikrâzın Cemil Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetlerinde büyük bir öneme sahip olduğu belirtilmektedir.¹⁵⁵

3.10. MECELLE-İ UMÛR-I BELEDİYYENİN YAZIMI

Sosyal ve kültürel alanda önemli icraatların yapıldığı Cemil Paşa döneminde belediye tarihi yazılmış ve günümüzde dahi alanında önemli bir eser olan *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye* isimli eser teşekkül edilmiştir. Bu önemli eserin teşekkül hikâyesi şöyledir: Şehremaneti kâtibi olan Osman Nuri (Ergin), belediye tarihini yazmak istemiştir. Ergin bu düşüncesini birçok kişiye açmış fakat kimseden destek görememiştir. Bunun üzerine Osman Nuri Bey, Encümen-i Müdiran fahri kâtibi Hayati Bey'e konuyu açmış ve destek istemiştir. Hayati Bey'in bu durumu Cemil Paşa'ya nakletmesi üzerine Osman Nuri Bey'e 25 Mayıs 1913 (12 Mayıs 1329) tarihinde Cemil Paşa imzalı bir tezkire gelmiştir. Cemil Paşa bu tezkirede; belediye muamelatı, belediye idaresi, nizamnâmelerin ve talimat suretlerinin tasnif edilerek bir külliyyat hâline

¹⁵⁴ Topuzlu, a.g.e, s.161,162.

¹⁵⁵ Tekeli-Ortaylı, a.g.e, s.29.

getirilmesinin hem belediye çalışanları hem de halk için çok faydalı olacağını belirtmiş, ayrıca bu eser için bir heyet oluşturulmasını da istemiştir.¹⁵⁶

Osman Nuri Bey, Cemil Paşa'nın gerekli izni vermesinin ardından çalışmalarına başlamıştır. Cemil Paşa'nın önemsedığı bu eserin yazımı şehreminliği yaptığı dönemlerde daha hızlı bir şekilde ilerlemiştir. Osman Nuri Bey Mecelle-i Umûr-ı Belediye'yi sekiz senede tamamlamıştır. Beş cilt ile bir zeyden oluşan bu eserin vücuda gelmesinde Şehremini Cemil Paşa'nın katkıları çok büyüktür. Osman Nuri Bey, bu desteği her fırsatta dile getirmiştir. *İstanbul Şehreminleri* adlı eserinde de “*Mecelle-i Umûr-ı Belediye külliyâtının müessiri ve hatta şu eserin teşvikkisi Cemil Paşa'dır. Eser benim değil Cemil Paşa'nındır.*”¹⁵⁷ sözleriyle minnet ve takdimini dile getirmiştir.

3.11. YİYECEK-İÇECEK ALANINDAKİ DÜZENLEMELER

Cemil Paşa'nın şehremini olduğu dönemde İstanbul'un gıda güvenilirlik grafiği iyi sayılabilecek bir durumda değildi. Özellikle bazı ekmek fırınlarının bakımsız ve pis hâli insan sağlığını tehdit etmekteydi. Çalışanların iş disiplininden, ekmeğin yapılış biçimine, dükkânların adet olunduğu üzere camekânsız olmasından, ekmeklerin açıkta satılmasına kadar pek çok husus halk sağlığını tehdit etmekteydi.

Et ve süt ürünlerinde de benzer bir manzara hakimdi. Et, ciğer vs. sakatatın camekânsız dükkânlarda açık hâlde ve hatta seyyar satıcılar tarafından sııklara takılarak sokaklarda satılması sonucunda bu etler kısa sürede bozuluyor ve etin besin değeri de düşüyordu. İstanbul'da modern anlamda bir mezbahanın bulunmaması da sokaklarda kesim yapılmasını ve beraberinde halk sağlığını tehdit eden sonuçlar doğuruyordu.

Tüm bunların yanı sıra yiyecek-icecek malzemelerine hile karıştırıldığı da gözlemlenmiştir. Tavukları semiz göstermek için nefesle şişirilip satılmasından, süte su katılmasından, ekmek hamuruna yabancı maddeler konulmasından, tütünün içine çöp karıştırılmasına kadar birçok hileli gıda faaliyeti tespit edilmiştir.

Bu başıboş gidişâta bir son vermek ve gıda maddelerini tahlil ve analiz etmek amacıyla Şehremaneti'nde bir kimya laboratuvarı kurulmuştur.¹⁵⁸ Gıda maddelerinde hile yapanlar için ise ceza kanununa konuyla ilgili caydırıcı maddeler eklenmiştir. Cemil Paşa, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 4 Ocak 1914 (22 Kanun-ı evvel 1329) tarihli şu yazıda kanun layihasının takdim olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: “*Sihhat-ı umûmi*

¹⁵⁶ Ergin, *a.g.e.*, c.I, s.20,21.

¹⁵⁷ Ergin, *a.g.e.*, s.339.

¹⁵⁸ Ergin, *a.g.e.*, s.313.

nokta-i nazarından kanûn-ı cezanın 257. maddesinin zeyledilmesi ehem-u elzem görülmesi mevâdd-ı kanûniye layihasıyla esbâb-ı mûcibesi leffen takdim kılınmıştır.”¹⁵⁹

Cemil Paşa bu yazının ardından Dâhiliye Nezareti’ne kanun layihasının tasdik edilmesiyle ilgili bir yazı daha göndermiştir. İlgili yazıda; yiyecek içeceğe yabancı madde karıştırıldığı için ceza kanununun 257. maddesine 3 maddelik bir zeyl yapıldığını ve Şûrâ-yı Devlet’e takdim edildiğini belirterek, bu durumdan halkın zarar gördüğünü ve yazışmaların sonucunun beklenmeden harekete geçilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁶⁰ Tüm bunların yanı sıra Cemil Paşa zabıta teşkilatında yapmış olduğu değişikliklerle de gıda güvenilirliğini arttırmaya çalışmıştır.

Fıkr-i takip sahibi ve disiplinli bir insan olan Cemil Paşa, her gün Şehremaneti’ne gelip giderken farklı yolları tercih eder, bu sayede farklı güzergâhlardaki esnafı teftiş etme imkânı bulurdu. Yine böyle bir teftiş sırasında, Karaköy esnafından bir Rum’un kebabçı dükkânının camekânsız olduğunu fark eder ve dükkân sahibine bu şekilde satış yapmasının doğru olmadığını ve derhâl camekân taktırması gerektiğini söylemiştir. Eski usulde bazen Sadrazamlar kola çıkarlardı. Çoğunlukla kadınlar çarşuyu, pazarı dolaşır ve teftiş yaparlardı. Modern usul de olsa geleneksel durum kalıbına devam etmiş olan Cemil Paşa, ertesi gün verdiği emrin yerine getirilip getirilmediğini kontrol etmek için aynı dükkâna gitmiştir. Emrin yerine getirilmediğini gören Cemil Paşa belediyeden bir zabıta ve bir de çöpçüyü yanına alarak tekrar aynı dükkânın olduğu yere gitmiş, çubuğa takılı olan kebabın çöp arabasına atılmasını emretmiştir. Memurların vazifelerini yaptığı esnada kavga kopmuş ve dükkân sahibi elindeki sopayla Cemil Paşa’yı darp etmeye çalışmıştır. Bunun üzerine dükkân sahibi olan Rum vatandaşı işgal döneminde bulunduğu için İngiliz polisler tarafından nezarethâneye atılmıştır. Bu olaydan bir süre sonra dükkân sahibinin eşi Cemil Paşa’ya gelmiş ve dükkânlarının mühürlendiğini, üç çocuğuyla perişan hâlde olduklarını ve eşinin nezarethânedeki çıkarılmasını talep etmiştir. Bunun üzerine Cemil Paşa İngiliz generalini arayarak durumun şahsi davası olmadığını belirterek, kebabçının nezarethânedeki çıkarılmasını istemiş ve serbest kalmasını sağlamıştır.¹⁶¹

3.12. İLK ŞEHREMİNLİĞİ DÖNEMİNDEKİ DİĞER FAALİYETLERİ

Cemil Paşa İstanbul’un imarına da çok önem vermiş ve bu alanda birçok başarılı projeyi hayata geçirmiştir. İstanbul’un imarı için plân ve projeler hazırlanmış ve kentin

¹⁵⁹ BOA, DH.İD., 87-2—32, lef-1.

¹⁶⁰ BOA, DH.İD., 87-2—32, lef-4.

¹⁶¹ Topuzlu, a.g.e., s.197,198.

bir haritasının yapılabilmesi için uluslararası bir yarışma düzenlemiş ve bu kapsamda Avrupa gazetelerine ilânlar vermiştir. Sonuçta harita için bir Alman şirketle anlaşılmış fakat I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla bu proje muallâkta kalmıştır. Bunun yanı sıra bugün dahi kullandığımız pek çok bina, park, bahçe, hastane Cemil Paşa'nın şehreminlikleri döneminde vücuda getirilmiştir. Bahsolunan dönemlerde; tramvay yolu ile kaldırım ve yol genişletme çalışmaları yapılmıştır. Keza Şehremaneti'ne yeni bir bina inşası için projeler hazırlanmıştır. Halk sağlığı için gerekli olan mezbaha ile hal ve pazar yeri çalışmaları da bu dönemlerde gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra garson yetiştirebilmek için İdare-i Beytiyye Mektebi'nin kurulması çalışmaları da önemlidir. Sanat ve estetik konularına da önem veren Cemil Paşa döneminde Dârü'l Bedâyi-i Osmânî adında bir tiyatro kurulması çalışmasını da görmekteyiz. Bunların yanı sıra Osmanlı Devleti'nin en sıkıntılı dönemlerinde Gülhane Bahçesi'ni parka dönüştürme faaliyeti Cemil Paşa'nın en önemli faaliyetlerinden biridir. Başkent halkı için park olarak tanzim edilen yer sadece Gülhane Bahçesi değildi. O dönemde Sultanahmet Meydanı, Doğancılar Parkı, Fatih Parkı gibi günümüzde de sıkça ziyaret edilen alanlar oluşturulmuştur. Bunlara ilâveten Çamlıca Kısıklı Bahçesi de yine bu dönemde düzenlenmiştir. Yangınzedeler için evler yapmak ve müzayede işlerinin daha iyi yapılması için Sandal Bedesteni'nin mezâd idaresi olarak tahsis edilmesi fikri de Cemil Paşa dönemine aittir.

Operatör Doktor Cemil Paşa halk sağlığını düşünerek hastaneler konusuna da büyük önem atfetmiştir. Şehreminliği döneminde ecnebi hastanelere dahi su verilirken, umûmi olmadığı gerekçesiyle Zeynep Kâmil Hastanesi'ne su verilmemesi meselesiyle ilgilenmiş, sorunu aşmak için gerekli makamlara müracaat etmiştir. Örneğin; Cemil Paşa tarafından Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 17 Mart 1913 (4 Mart 1329) tarihli bir yazıda şirket mukavelenamesi şu şekilde hatırlatılmıştır. “*Şirket mukavelenamesinin beşinci maddesinde “ sahib-i imtiyaz dâhil-i daire-i imtiyaziyesi olan mahallerde elyevm mevcut ve ba'de-zîn yapılacak kışlalarla mekâtib-i askeriye ve nizamiye ve zabtiye karakolları ve harîke mahsus hazne ve havuzlar için lüzumu mikdar meccanen” su vereceği gibi belediye ve umum hastahanelere beher yatak için yevmi altmış litre nisbetinde olmak üzere keza meccanen su îtâ edeceği.*”¹⁶² Su şirketinin mukavelenamesinin beşinci maddesine aykırı davranması gerekçesiyle mesele Şûrâ-yı Devlet'e intikâl etmiş ve karara bağlanmıştır. Şöyle ki, hastanede ücretsiz tedavi

¹⁶² BOA, ŞD., 850-25.

yapıldığı doğrulanmakla birlikte, hastaların birçoğunun ücretli olarak tedavi edildiği belirtilmiştir. Bu nedenle Zeynep Kâmil Hastanesi'nin umûmi hastane statüsünde değerlendirilmediği, dolayısıyla şirketin buraya su vermek zorunda olmadığı kararı alınmıştır. Bunun temel sebeplerden biri de şudur ki; şirketin biri Fransızca diğeri Türkçe olmak üzere 2 ayrı mukavelenamesi bulunuyordu. Türkçe mukavelenamede hastanelere de su verilmesi şartı varken, Fransızca mukavelenamede aynı şart yoktu. Bu farklılık sebebiyle Şûrâ-yı Devlet belirttiğimiz istikamette karar alınmıştır.¹⁶³

Cemil Paşa dönemindeki bir diğer faaliyet; Âmâ, Sağır ve Dilsiz Mektebi ile ilgilidir. İstanbul vilayeti meclisi tarafından mektebin lağvedilmesine karar verilmişti. Cemil Paşa ise, bu okulun son derece gerekli olduğu ve Dârülaceze'de bir sınıf tertib olunarak bu çocukların nakli ile tahsillerine ücretsiz olarak devam etmelerini ve sadece İstanbullu çocukların değil taşralı çocukların da eğitim görmelerini talep etmiştir.¹⁶⁴

Ayrıca Cemil Paşa döneminde Dolmabahçe Gazhanesi Şehremaneti'ne devredilmiştir. Bu sayede şehrin daha rahat aydınlatılması ve gazhane gelirinin Şehremaneti'ne kalması amaçlanmıştır.¹⁶⁵ Şehrin aydınlatılması kapsamında yapılan başka bir girişim ise; Beyoğlu ve Yeniköy dairelerinin aydınlatılmasına dair yapılan mukavelenamedir.¹⁶⁶

3.13. CEMİL PAŞA'NIN İLK ŞEHREMİNLİĞİ GÖREVİNDEN İSTİFA ETMESİ

Bu hadiseler yaşanırken başkent İstanbul'da siyasi istikrarsızlık hakimdi. 1913 yılında meydana gelen Babiâli Baskını'ndan sonra İttihat ve Terakki Cemiyetinin Hükümeti kurulmuştur. Hürriyet ve İtilaf Fırkası hükümeti döneminde tayin edilen Cemil Paşa, yeni hükümetin kendisini görevden almak isteyebileceğini düşünerek istifa etmek istemiş ve istifa dilekçesini Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'ya sunmuştur. Mahmud Şevket Paşa ise; Cemil Paşa'ya, İstanbul'daki çalışmalarından memnun olduğunu ve istifasını kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Cemil Paşa istifasını geri almışsa da hükümet değişikliği sebebiyle bir takım sıkıntılar yaşanmaya başlamıştır. Öncelikle yeni hükümet tüm kurumlara ve idari birimlere aşırı müdahale etmeye başlamış, Şehremaneti de bu müdahaleden nasibini almıştır. Cemil Paşa Avrupa

¹⁶³ BOA, ŞD., 850-25.

¹⁶⁴ BOA, DH.ID., 190-7.

¹⁶⁵ Mukavelename için bk.: Ergin, *a.g.e*, c.V, s.2597.; Düstur, II. Tertib, Dersaadet Matbaa-i Âmire, sene 1332, c.V, s.39-41.

¹⁶⁶ Mukavelename için bk.: Ergin, *a.g.e*, c.V, s.2599.

seyahati dönüşünde, yokluğunda Şehremaneti'nde yapılan değişiklikler ve daha önce oluşturduğu şehir düzenine müdahale edildiği gerekçesiyle tekrar istifa etmek istemiştir. Bu isteği kabul etmeyen Dâhiliye Nazırı Talât Paşa, Cemil Paşa'nın istifa etmekteki ısrarı üzerine; *"Anlıyorum, istifa edip istirahat için kayınpederinizin yanına gitmek istiyorsunuz!"*¹⁶⁷ cevabını vermiştir. Cemil Paşa'nın kayınpederi Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin Mısır'a sürgüne gönderildiği göz önünde bulundurulduğunda, Talât Paşa'nın istifa ısrarı karşısında sarf ettiği bu sözlerden sürgünü hatırlattığı anlaşılmaktadır. Bu örtülü tehdidin ardından Cemil Paşa istifasını geri çekmiştir. Cemil Paşa hâtırâtında konuya şu şekilde temas etmiştir: *"Molière'in Zoraki Tabip komedisinde olduğu gibi, ben de o andan itibaren Zoraki Şehremini oldum!"*¹⁶⁸

Cemil Paşa'nın kendi deyişiyle "zoraki şehremini" olmasından sonra, Talât Paşa Şehremaneti'nin işlerine müdahale edilmesine müsaade etmemiştir. Fakat I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber İstanbul'un gıda sıkıntısı başlamış ve özellikle un tedariki konusunda Cemil Paşa'nın istifasına sebep olan büyük sorunlar yaşanmıştır.

Cemil Paşa açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalan İstanbul halkının ekmek ihtiyacını gidermek amacıyla Konya'dan ve Romanya'dan un getirtmiştir. Bu vaziyeti rahatlatmak için o esnada Romanya'da bulunan Dâhiliye Nazırı Talât Paşa'ya un siparişi etmiş ve Dâhiliye Nazırı da ilk partide 13.704 çuval unu İstanbul'a sevk etmeye muvaffak olmuştur.¹⁶⁹

Romanya ve Anadolu'dan gelen unun İstanbul'un ihtiyacını karşılamada yetersiz kalması üzerine Cemil Paşa Talât Paşa'ya tekrar un tedarik etmesi için ricada bulunmuştur. Talât Paşa ise; İstanbul gümrüğünde teslim edilmek üzere çuvalı 29 franktan 100.000 çuvallık bir anlaşma yapmıştır. Fakat bu parti İstanbul'a getirilememiştir. Çünkü un stoğu bulunan İttihatçı Kara Kemal Bey bu ihtiyacı karşılayabileceğini beyan edince iki nüfuzlu aracı Cemil Paşa'yı ziyarete gitmişlerdir. Aracılar Romanya'dan sipariş edilen un yerine kendi stoklarından unun çuvalını 32 franktan satmayı teklif etmişlerdir. Romanya'dan gelecek beher una nispetle çuvalda 3 Frank fazla ödemek istemeyen Cemil Paşa teklifi kabul etmemiştir. Teklifin kabul edilmemesinin sebebi fiyat farkıdır. Zira toplamda 300.000 frank yani 15.000 altın tutan bu fark Şehremaneti'ni sıkıntıya sokacaktı. Mesele halledildi zannedilirken Talât Paşa,

¹⁶⁷ Topuzlu, a.g.e, s.169.

¹⁶⁸ Topuzlu, a.g.e, s.169.

¹⁶⁹ Mustafa Ragıp Esatlı, *İttihat ve Terakki'nin Son Günleri Suikastlar ve Entrikalar*, Hazırlayan: İsmail Dervişoğlu, Bengi Yayınları, İstanbul 2007, s.96.

Kara Kemal Bey'in teklifinin kabul edilmesi için bizzat Cemil Paşa'ya ricada bulunmaya gitmiştir. Talât Paşa'nın ekmeğe zam yapılarak Kara Kemal Bey'in un tedariki teklifinin kabul edilmesini rica etmesi üzerine Cemil Paşa; *"Havayic-i zaruriyeden olan ve halkımızın yegâne gıdasını teşkil eden ekmeği, başkalarının kazanç temin etmelerine hizmet için pahalılaştıramam."*¹⁷⁰ cevabını vermiştir. O'nun bu itirazı İttihatçıların tepkisini çekecek ve Şehremaneti'nden uzaklaştırma çalışmalarına sebep olacaktır. Bu bağlamda İttihatçılar, Cemil Paşa'nın meşihat bahçesinin parkeyle döşenmesine ve Çemberlitaş'ta Evkâf'a ait olan binanın yapımına engel olmasını fırsat bilerek Evkâf Nazırı Hayri Efendi'yi tahrik etmeye çalışmışlar ve sonunda amaçlarına ulaşmışlardır. Evkâf Nazırı Hayri Efendi, Enver ve Cemal Paşaların tüm gayretlerine rağmen Cemil Paşa ile kendisi arasında bir tercih yapılmasını belirtmiş, sonuçta Hayri Efendi ağır basmış ve Cemil Paşa'ya durumu anlatmak için Şehremaneti'ne gönderilen Necmeddin Molla, 3-4 ay sonra tekrar aynı makama tayin edilmek üzere istifa etmesi gerektiğini tebliğ etmiştir. Cemil Paşa ise şu sözleri söylemiş ve ardından 20 Kasım 1914'te istifa etmiştir. *"Zaten son zamanlarda bin türlü müşkülât karşısında kalıyordum. Bu suretle rahatça ve istediğim gibi çalışmaklığıma imkân yoktu. Esasen kendim de çekilmeyi düşünüyordum. Madem ki arzu buyrulur. Bugün Nazır beye gidip istifanamemi takdim ederim."*¹⁷¹

Cemil Paşa'nın istifa etmesinin ardından 21 Kasım 1914 (8 Teşrin-i sâni 1330) tarihli şu irade-i seniyye suretiyle İsmet Bey şehreminliği vazifesine tayin edilmiştir. *"İstanbul vilayeti valisi ve Şehremini Cemil Paşa'nın kabul-i istifasıyla vilayet ve emanet-i müşarünileyhaya emanet muavin-i sabıkı ve İstanbul mebusu İsmet Beğ tayin olunmuştur."*¹⁷²

İsmet Bey'in Şehremaneti'ne tayin edilmesinin ardından İttihatçıların çuvalı 32 franktan teklif ettikleri 100.000 çuval un Şehremaneti tarafından alınmış ve ekmeğe zam yapılmıştır. Ayrıca meşihat bahçesi parke ile kaplatılarak, Evkâf Nezareti'ne ait Çemberlitaş'taki binanın yapımına da devam edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Cemil Paşa'nın istifası Kara Kemal Bey'in zaferi olmuştur, zira bu dönemde Kara Kemal Bey başkentin iaşesi işini ele geçirecektir.

İstifasının ardından aslî mesleği hekimlik olan Cemil Paşa'ya Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından rütbesi iade edilmiş ve Sıhhiye Müfettişi olması teklif edilmiştir.

¹⁷⁰ Topuzlu, a.g.e, s.171.

¹⁷¹ Esatlı, a.g.e, s.110.

¹⁷² BOA, MV., 237-113. (ayrıca bk.: BOA, BEO., 4321-324055)

Teklifi kabul eden Cemil Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne gittiğinde kendisine *"Acil lüzumuna mebni hastahanelerdeki yaralıları bakmak ve teftişatta bulunmak üzere sizi muvakkaten Bağdat civarına yolluyoruz!"*¹⁷³ tebligatı üzerine 18 Aralık 1914'te çocuklarının tedavisi gerekçesiyle Cenevre'ye giderek sürgün mahiyetindeki bu görevlendirmeden kurtulmuştur.

3.14. CEMİL PAŞA'NIN İKİNCİ ŞEHREMİNLİĞİ DÖNEMİ

İsviçre'de çocuklarını tedavi ettiren Cemil Paşa 14.04.1916'da İstanbul'a dönmüştür. Fakat geldiğinde Talat Paşa'ya, Fransız devlet adamlarından Mösyö Bertole'ün Osmanlı'nın Fransa'ya münferid sulh teklifi yapmasını istediğini söylemiştir. Bunun üzerine Talat Paşa sinirlenmiş ve *"Fransa'nın münferid sulha ihtiyacı varsa, bunu bize onlar teklif etsinler!"*¹⁷⁴ demiştir. Bu hadiseden sonra Cemil Paşa'nın sulh taraftarlarından Ahmet Rıza Bey ile görüşmeye başlaması kendisinin takip edilmesine sebep olmuştur. Durumu fark eden Cemil Paşa endişelenmiş ve 31 Temmuz 1917'de İstanbul'dan ayrılmıştır. İsviçre'ye giderken Viyana'ya uğrayan Cemil Paşa burada birkaç gün kalmış ve bu sürede Viyana sefaretine Cemil Paşa'nın askeri doktor olduğu ve izin almadan yurt dışına çıktığından dolayı derhâl İstanbul'a iade edilmesini içeren bir telgraf çekilmiştir.¹⁷⁵ Neticede İsviçre'ye gidemeyen ve Viyana'da kalmaya devam eden Cemil Paşa, kaldığı otele gelen Cemal Paşa'dan yardım istemiş ve O'nun sayesinde İsviçre'ye gidebilmiştir.¹⁷⁶

Cenevre'deki günlerini istirahat etmekle geçiren Cemil Paşa'ya 1918 senesinin Aralık ayında Sadrazam İzzet Paşa tarafından şehreminliği vazifesi teklif edilmiştir. Bu teklif ile Cemil Paşa'nın teklife olumlu cevap vermesinin arasında geçen beş aylık sürede Veliaht Abdülmecid Efendi de şehreminliği teklifinde bulunmuştur. Cemil Paşa'nın İstanbul'a gelmesinin beklendiği bu beş aylık sürede ise Şehremaneti'ne İstanbul Valisi Yusuf Ziya Bey vekâleten tayin olunmuştur.¹⁷⁷ Son olarak yeni sadrazam Tevfik Paşa'nın şehreminliği teklif etmesi üzerine Cemil Paşa teklifi kabul etmiş ve 3 Mayıs 1919'da İstanbul'a gelmiştir.

¹⁷³ Topuzlu, a.g.e, s.173.

¹⁷⁴ Topuzlu, a.g.e, s.181.

¹⁷⁵ Topuzlu, a.g.e, s.183. (Cemil Paşa, Viyana'dayken tüm parasını Avusturya krununa dönüştürmüş ve Winer Bankası'na yatırmıştır. İsviçre'ye giderken parasını almaya gittiğinde, banka müdürü kendisine paranın hepsinin verilemeyeceğini fakat aydan aya belli bir miktar gönderilebileceğini belirtmiştir. Çaresiz, bu teklifi kabul eden Cemil Paşa, İsviçre'ye gittiğinde sadece bir ay bankada kalan parasını alabilmiş, geri kalan parasını ise alamamıştır. Topuzlu, a.g.e, 184-187).

¹⁷⁶ Cemil Paşa'nın İsviçre'ye gidebilmesi için Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa şu içerikte bir telgraf çekmiştir: *"İş'âr-ı devletleri vechile Cemil Paşa'nın İsviçre'ye geçmesinde hiçbir mahzur yoktur. Arzu ettiği gibi hareket edebilir. Lazım gelen emir verilmiştir efendim."* Topuzlu, a.g.e, s.186.

¹⁷⁷ Ergin, a.g.e, s.430.

5 Mayıs 1919'da şehremini olan Cemil Paşa'nın uhdesine yine vali vekilliği görevi verilmiştir. Meclis-i Mahsus'un 6 Mayıs 1919 (6 Mayıs 1335) tarihli yazısında vali vekilliği vazifesinin neden Cemil Paşa'ya verildiği şu sözlerle ifade edilmiştir: *"İstanbul vilayeti umûr-ı muamelatıyla Şehremaneti vezâifinin mesâlih-in hüsn-i cereyanına te'minen yed-i vâhidede bulunması muvâfık ve münasib olacağına binaen İstanbul valisi Yusuf Ziya Beğ'in münasib bir memuriyete tayin olunmak üzere mezkûr valiliğe Şehremini Cemil Paşa'nın vekâleten tayini hakkında kaleme alınan irade-i seniyye layihası leffen arz u takdim kılındı ise de katıbe-i ahvâlde emr ü ferman hazret-i veliyyüleml efendimizindir."*¹⁷⁸ Bu belgenin takdim olunmasından bir gün sonra yani 7 Mayıs 1919'da sadır olan irade-i seniyye ile Cemil Paşa'ya şehreminliğine ilaveten valilik vazifesi de verilmiştir.¹⁷⁹

Cemil Paşa'nın ilk şehreminliğinden istifa etmesinin ardından sırasıyla üçü aslî ve üçü de vekil olmak üzere İsmet Bey, İsmail Bey, Bedri Bey, Sezai Bey, Kâni Bey ve Yusuf Ziya Beyler göreve gelmişlerdir. Cemil Paşa'nın İsviçre'den gelmesinin beklendiği sürede şehremini vekili olan İstanbul Valisi Yusuf Ziya Bey zamanında ise Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye lağvedilmiş ve bunun yerine Encümen-i Emanet oluşturulmuştur. Bundan dolayı Cemil Paşa, vazifeyi devralmasından istifasına kadar geçen sürede Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye olmadan çalışmış ve yine başkenti modern bir şehir hâline getirmeye çalışmıştır.

3.15. SANDAL BEDESTENİ YAHUT MEZÂD İDARESİ'NİN KURULMASI

Değerli eşyaların açık arttırma ile satılması anlamına gelen mezâd Osmanlı döneminde halka açık ve esnaf arasında olmak üzere iki şekilde yapıldı. II. Mahmud döneminde depo olarak kullanılan Sandal Bedesteni¹⁸⁰ Şehremaneti tarafından mezâd idaresine tahsis edilmişti.¹⁸¹ Daha sonraki dönemlerde bakımsız hâle gelen bu bedestende ilk şehreminliği döneminde tekrar mezâd idaresi açmak isteyen fakat

¹⁷⁸ BOA, İrade Dosya Usulü (İ.DUİT.), 41-89, lef-2.

¹⁷⁹ İlgili belge şu şekildedir: *"İstanbul vilayeti valisi Yusuf Ziya Beğ münasib bir memuriyete tayin olunmak üzere mezkûr valiliğe Şehremini Cemil Paşa Meclis-i Vükela kararıyla vekâleten tayin edilmiştir."* BOA, İ.DUİT., 41-89, lef-1. (ayrıca bk.: BOA, BEO., 4572-342884, BOA, MV., 250-153, BOA, BEO., 4577-343263 (vekil maaşına dair).)

¹⁸⁰ Sandal Bedesteni Fatih Sultan Mehmet'in eseridir. Sandal ise; ipek ve pamuk karışımı bir tür kumaştır. Bu devirde sandal kumaşı dokumacılarına tahsis olunduğu için binanın adı; Sandal Bedesteni olmuştur. bk.: Ergin, a.g.e, s.346.

¹⁸¹ Uğur Göktaş, "Mezatlar", D.B.İ.A., İlhan Tekeli, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, İstanbul 1994, c.V, s.445.

İttihatçıların engellemesiyle karşılaşan Cemil Paşa bu kurumu ikinci şehreminliği döneminde açmıştır.

Rüsûm-ı Belediye Kanunu gereği belediyelere mezâd yani müzayede ile alınıp satılan eşyalardan vergi alabilme yetkisi verilmiştir. Bu sebeple Beyazıt dairesi tarafından iki dükkân kiralanmış ve buralara memurlar tayin edilmiştir. Bu dükkânlardan birisi mücevherat ile altın ve gümüş eşyalara tahsis olunmuştur. Diğer dükkân ise halı ve antika eşya satımına ayrılmıştır. Bedri Bey'in şehreminliği döneminde bu iki dükkânın mezâd idaresi için yetmediği anlaşılmış ve daha büyük bir yer arayışına girilmiştir. Hatta Sandal Bedesteni uygun bir bedel karşılığında istimlâk edilerek tamiratına bile başlanmıştır. Fakat kanun yayınlanmadığı için idare buraya taşınamamıştır.¹⁸² Bu kanun için mücadele eden bir diğer şehremini ise Sezai Bey'dir. Paris'e II. Abdülhamid'in mücevherlerini satmak için giden ve bu sayede Paris'teki mezâd idaresini inceleme imkânı bulan Sezai Bey gerekli kanunu çıkararak aynı kurumu İstanbul'da da kurmaya çalışmış fakat kanun bir türlü çıkmadığı için bunda başarılı olamamıştır.

Cemil Paşa ikinci kez şehremini olduğunda Hafız Raif Bey'in de desteğiyle Sandal Bedesteni'ni tamir ettirmiş, mezâd idaresine uygun hâle getirmiştir. İlgili ve hayli gecikmiş kanunu beklemekten bir talimatname yayınlamış ve Kapalıçarşı'daki Sandal Bedesteni'nde Mezâd İdaresi'ni açmıştır. Cemil Paşa, Mezâd İdaresi'ni açarak satıcıları komisyoncu ve sarrafların istismarından kurtarmıştır. Öte yandan Şehremaneti mezâd idaresindeki her satış müzayedesini için "tellâliye resmi" adı altında bir vergi almış, bu sayede belediye bütçesine ek gelir sağlanmıştır.

Bu dönemde Cemil Paşa'nın belediyeye ek gelir sağladığı tek kalem Mezâd İdaresi değildi. Düyûn-ı Umûmiye ve Ziraat Bankası'nın idare şeklini beğenen Cemil Paşa ikinci şehreminliği döneminde Düyûn-ı Umûmiye memurlarından Hüsnî Bey'i ayda 60 lira maaşla gelir-giderleri kontrol etmek üzere Şehremaneti'ne tayin etmiştir.¹⁸³ Bu dönemde belediyenin en önemli gelir kalemlerinden olan köprülerle ilgili bir "köprüler talimatnamesi" yayınlanmış ve bu sayede gelirlerini arttırmıştır.

Cemil Paşa, Kanun-ı Muvakkatin 9, 10, 13, 18. maddelerinde değişiklik yaparak belediye gelirlerini arttırmaya çalışmıştır. İlk olarak Marsilya şehrinin oktruva

¹⁸² Ergin, a.g.e, s.337. (Cemil Paşa, *80 Yıllık Hatıralarım* isimli eserinde Sandal Bedestenini 3500 lira karşılığı istimlâk ettiğini belirtmektedir. Topuzlu, a.g.e, s.193).

¹⁸³ Ergin, a.g.e, s.338.

kanunu¹⁸⁴ incelenmiş ve 21 Kasım 1914 (8 Teşrin-i sâni 1330) tarihinde geçici olarak bir “Oktruva Kanunu” çıkarılmıştır. Kapitülasyonlar ve I. Dünya Savaşı sebebiyle yürürlüğe konamayan “Oktruva Kanunu” 26 Şubat 1924 (26 Şubat 1340) tarihinde yayınlanan “Belediye ve Vergi Resimleri Talimatnamesi” sayesinde yürürlüğe konulmuştur.

Tüm bunların yanı sıra Cemil Paşa, ikinci şehreminliğinin ilk dönemlerinde Darphanede adına “Cemil Paşa meteliği” denilen 10 paralıklar bastırmıştır. Aslında köprü parası olarak bastırılan bu paralar alış-verişlerde kullanılmış, halkın ve satıcıların bozuk para ihtiyacını karşılamıştır.¹⁸⁵

3.16. HARİKZEDEGÂN APARTMANLARI’NIN İNŞASI

1918 Fatih yangınında evsiz kalan insanlar için “harikzedegâna muavenet” namıyla bir komisyon kurulmuş, bu sayede harikzedegân ianesi adı altında 250.000 lira toplanarak Osmanlı Bankası’na yatırılmıştı. Ancak İtilâf devletleri İstanbul’da zarar gören vatandaşlarına dağıtmak üzere Osmanlı Bankası’ndaki bu paraya el koymuşlardı.

Cemil Paşa tekrar şehremini olunca İngiliz General Füller’e yangın yerindeki insanları anlatmıştır. Ardından Osmanlı Bankası’nda itilâf devletlerince el konulan ve zaten yangınzedelerin hakkı olan 250.000 lirayı mağdurlara ev yaptırabilmek için istemiştir. General Füller yangın bölgesini tetkik ettikten sonra Cemil Paşa’ya, Osmanlı Bankası’nda bulunan paranın üzerindeki haczin kaldırıldığını bildirmiştir.

Cemil Paşa, bu durumu yangın mağdurlarıyla ilgilenen Tevfik Paşa’ya iletmiştir. Tevfik Paşa, Mimar Kemaleddin Bey ve Cemil Paşa’nın da içinde bulunduğu bir komisyon oluşturulmuştur. Önce müstakil evler yapılması düşünülmüş fakat daha sonra genişletilme çalışmaları süren Beyazıt-Aksaray Caddesi üzerinde küçük daireli birçok apartman yapılmasında karar kılınmıştır. Projeye, Mimar Kemaleddin’in riyasetinde başlanmış fakat Cemil Paşa projenin başlamasından iki ay sonra şehreminliğinden istifa etmiştir. Apartmanların inşası tamamlandığında Mimar Kemaleddin Bey apartmanların fotoğraflarını, “*Cemil Paşa’nın kurduğu Harikzedegân yurdu*”¹⁸⁶ notu ile Avrupa’da bulunan Cemil Paşa’ya göndermiştir.

¹⁸⁴ Oktruva, şehirlere dışarıdan getirilen ürünler için alınan giriş vergisin ismidir. Duhuliye vergisi olarak da bilinir.

¹⁸⁵ Topuzlu, a.g.e, s.191.

¹⁸⁶ Topuzlu, a.g.e, s.194.

Bugün İstanbul Laleli’de otel olarak kullanılan bu apartmanları harikzedegânlar kullanamamışlardır, çünkü bunlara Tayyare Cemiyeti tarafından el konulmuştur.

3.17. İKİNCİ ŞEHREMİNLİĞİ GÖREVİNDEN İSTİFA ETMESİ

Cemil Paşa’nın ikinci kez üstlendiği bu görevden istifa etmesinin sebeplerinden bir tanesi Boğaziçi’nde kurulması istenen kömür depolarıdır. Şehreminliği döneminde bahsolunan yerde fabrika ve kömür depoları kurmak için izinler istenmiş fakat Cemil Paşa hiçbir talebi onaylamamış, hatta deniz kenarına yapılmış olan fabrika ve depoları da kaldırtmıştır. Ancak Damad Ferid Paşa, Aristidi Paşa’nın Kuruçeşme’deki yanan yalısını kömür deposu yapmak istediğini söylemiş, Cemil Paşa ise hem görüntüyü bozacağı hem de halk sağlığını tehdit edeceği gerekçesiyle burada bir depo oluşumuna karşı çıkmıştır.¹⁸⁷

Cemil Paşa’nın istifa etmesinin diğer sebebi ise vilayet ile şehir işlerinin birbirinden ayrılmasıydı. Çünkü Cemil Paşa her iki şehreminliği döneminde de vilayet ve şehir işlerini tek elden idare etmek şartıyla vazifeyi kabul etmişti. Oysa ki Dâhiliye Nazırı Hazım Bey, Cemil Paşa’nın istifasından iki gün evvel vali vekilliği görevini Cemil Paşa’dan alarak valilik makamına aslaten başka birini tayin etmişti. Bu görev değişikliği sebebiyle Dâhiliye Nazırı Ebubekir Hâzım (Tepeyran) Bey’in yanına giden Cemil Paşa tepkisini şu sözlerle dile getirmiştir: *“Madem ki şehir işleriyle vilayeti ayırdınız, ben de ba’de-mâ hizmet eyleyemem! Çünkü bu vaziyet kanaatlerime muhaliftir. Derhal istifa ediyorum!”*¹⁸⁸ Ve neticede, 5 Mayıs 1919’da göreve başlayan Cemil Paşa, 28 Şubat 1920’de şehreminliğinden istifa etmiştir.

Cemil Paşa ikinci şehreminliği döneminde tıpkı ilk dönemde olduğu gibi önemli projelere imza atmıştır, özellikle mezbaha ve hal projeleri İstanbul için büyük önem taşıyordu. Cemil Paşa bu dönemde İstanbul’un elden çıkacağı endişesiyle Amerika, İngiltere ve bazı büyük devlet başkanlarına söz konusu devletlerin bütünlüğüne Osmanlı Devleti’nden yana bir zarar gelmeyeceği yönünde telgraflar çekmiştir.¹⁸⁹

Cemil Paşa tüm bu faaliyetlerinin yanı sıra dönemin siyasi atmosferi ile ilgili fikirlerini de beyan etmiştir. Cemil Paşa Akşam gazetesine verdiği bir röportajında Paris

¹⁸⁷ Cemil Paşa’nın istifasından sonra oluşturulan kömür depolarının varlıkları yakın zamana kadar devam etmiştir. 90’lı yıllarda bu bölge Mesut Yılmaz tarafından turizm alanı olarak değerlendirilmek istenmiştir. Fakat dönemin belediye başkanı olan Bedrettin Dalan Mesut Yılmaz’ı arayarak *“Cemil Paşa buraya kömür depoları yapılırsa istifa ederim demişti, şimdi ben de park yerine turizm alanı yapılırsa tereddütsüz istifa ederim.”* demiştir. (Topuzlu, a.g.e, haz.: Prof. Dr. Cemalettin Topuzlu, s.189,190). Bunun üzerine söz konusu alanda park yapılmış ve Nurettin Sözen döneminde bu parka “Cemil Topuzlu Paşa Parkı” adı verilmiştir.

¹⁸⁸ Topuzlu, a.g.e, s.204.

¹⁸⁹ Topuzlu, a.g.e, s.195,196.

Antlaşması ile Avrupa devletleri arasında sayıldığımızdan beri ıslahat girişimlerinde bulunduğumuzu fakat ne ilmen ne siyaseten ne de iktisaden bir gelişme kaydedemediğimizi, içte ve dışta sorunlar yaşadığımızı anlatmış ve ardından şu sözleri söylemiştir: “*Şimdi bizim kendi kendimizi bu hâlde kurtarmamıza imkân yoktur. Mutlak, kutlu ve paralı ve hüsn-i idareye muktedir bir düvelin bir müddet muvakkati ile müzaheret ve muavenete muhtacız.*”¹⁹⁰ Ayrıca Cemil Paşa ancak bu yolla kurtulabileceğimizi ve beş-on sene daha bu idareyle gidersek hüsrana uğrayabileceğimizi de belirtmiştir. Kuvvetli bir devletin himayesine (manda idaresi) girilmesi gerektiğini savunan Cemil Paşa asla medeni ve siyasi haklardan taviz verilmemesi gerektiğini de vurgulamıştır.

Sonuç olarak; Osmanlı Devleti’nin iki ayrı sıkıntılı döneminde toplam 2 sene, 11 ay, 23 gün şehreminliği ve vali vekilliği vazifesini yürüten Cemil Paşa, başkent İstanbul’u hayalindeki şehirlere yani Paris ve Bükreş’e benzetmeye çalışmıştır. İstanbul halkının yaşam standartlarını yükseltebilmek için önemli projelere imza atmıştır. Bu projelerden bazıları kendisinden sonra gelen şehreminleri dönemlerinde tamamlanmıştır. Cemil Paşa, başarılı çalışmaları sayesinde belediyecilik tarihimizin önemli temsilcilerinden biri olmuştur.

¹⁹⁰ Akşam, 23 Eylül 1335 Pazartesi. Manda meselesi ile ilgili ayrıca bk.: Topuzlu, *a.g.e.*, s.205,206.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HALK SAĞLIĞI SOSYAL HAYAT VE İMAR ALANINDAKİ FAALİYETLERİ

4.1. ÇİFTEHAVUZLAR'DA İNŞA ETTİRDİĞİ KÖŞK

Devlet-i Aliyye'nin en zor dönemlerinden biri olan 1912 Balkan Savaşları döneminde Operatör Dr. Cemil Paşa'nın şehremini olarak göreve getirilmesinin en önemli müsebbibi, kendisinin Çiftehavuzlar'daki muazzam köşktür. Köşk, 1900 yılında dönemin tanınmış mimarlarından olan Alexandre Vallaury tarafından Art Nouveau (yeni sanat)¹⁹¹ anlamına gelen ve XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarında tüm Avrupa'da etkili olan mimari üslupta inşa edilmiştir. Cemil Paşa'nın hatıratında ve diğer birçok eserde köşkün mimarı olarak Alexandre Vallaury gösterilirken bazı kaynaklarda köşkün mimarının Mimar Vedat Tek olarak da işaret edildiği görülmektedir. “*Nihad Vedat Tek'in Sahir Silan'a verdiği yapı listesinde Topuzlu Köşkü'nün de adı vardır.*”¹⁹² Oysa “*Cemil Topuzlu'nun İstanbul Şehremini olarak atandığı tarihte 21 Ağustos 1912'de Köşk'ün yapılıp bitmiş, bahçesinin düzenlenmiş ve ağaçların da dikilip büyümüş durumda olduğu biliniyor. Hatta Köşk ve bahçesinin güzelliğinin bu atamada rolü olduğu bizzat Topuzlu tarafından belirtilmektedir.*”¹⁹³ Köşkün mimarı olarak bazı kaynakların Mimar Vedat Tek'i işaret etmesinin sebebi ise; köşkün üslup ve mimari referanslarının Tek'in tarzına yakın olmasıdır. Mimar Vedat Bey'in Sanayi-i Nefise Mektebi'nin mimarlık şubesinde Sanat ve Mimarlık Tarihi dersleri verdiği ve Alexandre Vallaury'nin mezkûr şubenin müdürü olduğu göz önünde bulundurularak, köşkün inşa sürecinde Vedat Bey'in yardım etmiş olabileceği düşünülebilir; fakat temel kaynaklarda bu tür bir yardım ve destekten söz edilmemektedir. Zira yukarıda da bahsettiğimiz üzere Cemil Paşa hatıratında açık bir ifadeyle köşkün mimarının Vallaury olduğunu belirtmiştir.

Çiftehavuzlar'da bulunan ve bahçesi denize kadar uzanan köşk, adeta Art Nouveau tarzının İstanbul'da hayat bulmuş hâliydi. Köşkün takdire şâyân olan bu güzelliğini dönemin sadrazamı Gazi Ahmed Muhtar Paşa da fark etmişti. Cemil Paşa'nın evvelden beri tedavi ettiği Gazi Ahmed Muhtar Paşa sadrazam olur olmaz Cemil Paşa'yı evine çağırması ve kendisine: “*Bir ay önce Göztepe Feneryolu tarafında*

¹⁹¹ Art Nouveau; dekoratif süslemelerin ön plana çıktığı, bitkisel desenlerin sıkça kullanıldığı bir sanat akımıdır.

¹⁹² Afife Batur, *Mimar Vedat Tek Kimliğinin İzinde Bir Mimar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s.124.

¹⁹³ Batur, a.g.e, s.124.

geziyordum. Senin Çiftelhavuzlar'daki köşkünü o zamana kadar görmemiştim. Binanın mimarî tarzı bahçenin tanzim şekli o kadar dikkatimi celbetti ki, bu Avrupakârî köşk kimin diye meraklandım. Senin olduğunu söylediler. O zaman düşündüm ki evinin içinde ve dışında küçücük bir Avrupa yaratan adamı Şehremini yaparsam, İstanbul'u imar eder. İşte sadrazâm olur olmaz da seni bu makama getirmeyi düşündüm... Ben İstanbul'u imar edecek bir adam arıyorum. Bu işi başarmak için de senden münasibi yok.”¹⁹⁴ demiştir.

Estetik bir amaçla plânları Alexandre Vallaury'ye çizdirilen bu güzel köşk Cemil Paşa'ya şehreminliği imkânını getirmiş ve bununla birlikte Paşa siyasi hayatta daha aktif olmuştur. Zaman içinde sahipleri değişen ve günümüzde hâlâ güzelliğiyle göz dolduran köşkün bulunduğu caddeye “Operatör Cemil Topuzlu Caddesi” adı verilmiştir.

4.2. PAPAZIN ÇAYIRINDAN FENERBAHÇE STADYUMUNA

Cemil Paşa'nın sosyal hayata kazandırdığı önemli tesislerden biri de Fenerbahçe Stadyumu'dur. Öyle ki, Papazın Çayırı olarak anılan bu alan, “İstanbul'da stadyom olarak kurulmuş ilk nizami futbol oyun sahasıdır”¹⁹⁵.

Cemil Paşa 1908'de Çiftelhavuzlar'daki köşkünde siyasî mağdurlar yararına bir “bahçe partisi” düzenlemiş ve bu partide 800 altın gibi önemli bir bağış toplanmıştır. Davetliler arasında bulunan ve Fenerbahçe Stadyumu'nun fikir babası olan İngiliz Mösyö Vitol, Cemil Paşa'nın yanına gelerek; “Paşa çok şükür hürriyete kavuştunuz, bundan sonra gençlerinizin toplanması daha kolay olur. Görüyorum ki siz de futbol merakı henüz başlamak üzere, halbuki bu spor İngiltere'de umumî ve milli bir oyun halini almıştır. Futbolun, ırkın ve gençliğin tekâmülü için de büyük faydaları vardır. Türkiye'de futbolun gençlik arasında ilerlemesini arzu ediyorum. Bu itibarla Kadıköy cihetinde bir stadyum kuralım, hem halka futbolu sevdirmiş, hem de oyunu ilerletmiş oluruz ve kulübün müessisleri, yani bizler maddeten istifade ederiz.”¹⁹⁶ şeklinde bir teklifte bulunmuştur. Cemil Paşa'ya oldukça mantıklı gelen bu teklif ertesi gün yine aynı mekânda Fenerbahçe Stadı'nın kurucuları olacak kişiler yani Bahriye Nazırı Arif Hikmet Paşa, Mösyö Vitol ve birkaç akrabası, Mösyö James, İngiliz ünvanlı Rıfat Bey, Server Paşazâde Ziya Bey ve Cemil Paşa tarafından görüşülmüştür. Cemil Paşa şimdiki

¹⁹⁴ Topuzlu, a.g.e, s.106.

¹⁹⁵ Reşad Ekrem Koçu, “Fenerbahçe Stadyomu”, D.B.İ.A., c. X, s. 5629.

¹⁹⁶ Topuzlu, a.g.e, s.88,89.

Fenerbahçe Stadyumu'nun yeri olan, Yoğurtçu'daki Hazine-i Hassa'ya ait olan araziye teklif etmiş ve bu teklif kabul edilmiştir. Hatta bahsolunan kişiler kendi aralarında, stadyum oluşturabilmek için gerekli sermayeyi bile toplamışlardır. II. Abdülhamid'in hususi doktorluğunu da yapmış olan Cemil Paşa ertesi gün saraya giderek Başkâtıp Cevat Bey aracılığıyla meramını padişaha arz etmiş, Hazine-i Hassa arazisi olduğundan dolayı II. Abdülhamid de arsayı bu iş için tahsis etmemiştir. Kısa bir süre önce de II. Abdülhamid, yine Cemil Paşa'nın isteği üzerine Kandilli'deki Adile Sultan Sarayı'nı Kandilli Kız Lisesi yapılmak üzere bağışlamıştı. Stadyum bahsine dönersek, arsayı bağışlamayan II. Abdülhamid yine de Cemil Paşa'nın arsayı kiralama isteğini geri çevirmemiştir. Böylece senelik 30 altına 20-30 sene müddetle arsa kiralanmıştır. Bunun akabinde arsada gerekli düzenlemeler yapılmış, hatta Cemil Paşa'nın köşkünün bahçesinden 20 adet çınar ağacı getirilerek alana diktirilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Cemil Paşa'nın Avrupa'ya gitmesi sonucu stadla ilgilenilememiş ve kulübe Kara Kemal tarafından el konularak kulübün adı İttihad Spor Kulübü olarak değiştirilmiştir.¹⁹⁷

Ne yazık ki ciddi bir gayretle vücuda getirilen bu stadı bugün kullanan Fenerbahçe Spor Kulübü tarihçesinde ne Cemil Paşa'nın ne de diğer kurucuların isimleri geçmemektedir. Cemil Paşa hâtîrâtında konuyla ilgili olarak şunları kaydeder: *“Yalnız, zannedersem, Fenerbahçe Kulübü bu hakikati pek bilmiyor. Çünkü müteaddit defa yapılan toplantı ve sene-i devriye merasimlerinde bir kerecik olsun, beni davet etmek lütfunda bile bulunmadılar! Halbuki gönül, gençliğin kadirşinas olmasını ne kadar istiyor”*.¹⁹⁸

4.3. TRAMVAY YOLU YAPIMI

Cemil Paşa, şehreminliği dönemi boyunca İstanbul'un, Avrupa başkentleri gibi modern ve son derece nizamî olması için büyük uğraşlar vermiş ve şehrin imarına çok özen göstermiştir. Modernite bağlamında kentleşme ve kentlileşme olgusuna çok önem veren Cemil Paşa psiko-sosyal açıdan önemli işlere imza atmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kentsel gelişimine de katkıda bulunmuştur. Çağdaş bir toplum için

¹⁹⁷ Futbol stadyumu kurma ve futbolun Türk gençleri arasında yayılması politikasının birey üstü yapısal sebeplerinin olabileceği de düşünülmelidir. Bu sebepler politik yahut kapitalist sistemin “boş zaman” yaratma algısı gibi çabaları olabilir. Söz konusu sebepleri düşünerek konuyu değerlendirmek büyük resmi kaçırmama imkânını sağlayacaktır. Çalışmanın esas meselesi Fenerbahçe Stadyumu olmadığından konuyu dağıtmamak adına söz konusu sebepler irdelenmemiştir.

¹⁹⁸ Topuzlu, a.g.e, s.90.

çağdaş bir şehir hayali kuran Cemil Paşa bu amaçla planlar, projeler çizdirmiş ve hedefine sağlam adımlarla ilerlemeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nde planlama alanında görülen ilk örnek İstanbul için Bouvard'a 1902'de yaptırılan çalışmadır. Buna, Topuzlu'nun şehreminliği döneminde Auric'e yaptırılan plan eklenebilir. Topuzlu'nun uygulamalarında modernitenin yıkıcı yüzü bir ölçüde söz edilirse de, hazırlanan planlar genellikle uygulanamadığı için, yıkıcı yüz, tümüyle ortaya çıkmamıştır. İstanbul'da gerek Bizans döneminden kalma eserler, gerekse Osmanlılar tarafından inşa edilen sayısız eser nedeniyle özellikle yol genişletme ve alan açma meselelerinde ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. Öyle ki bu sorunlar sebebiyle Şehremaneti ve Evkâf Nezareti arasında bürokratik anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Tüm bu sorunlar işlerin yavaşlamasına ve hatta akamete uğramasına sebep olmuştur.

Modern bir şehir için en önemli unsurun ulaşım olduğuna şüphe yoktur. Bu sebeple Cemil Paşa ulaşımına çok önem vermiş, 1912'de Periye Bankası'ndan alınan borçla Ayasofya Meydanı'ndan Salkımsöğüt'e oradan da Karaköy'e uzanan 20 m. genişliğinde Alemdar Caddesi'ni oluşturmuştur. İlaveten Şehzadebaşı Karakolu'yla Fatih arasında ve Koska ile Aksaray arasında 30 m. genişliğinde yollar yapılarak Taksim Meydanı, Voyvoda Caddesi ve Şehid Muhtar Bey Caddesi de genişletilmiştir. Ayasofya Müzesi ile Sultanahmet Camii arasında kalan meydan ise bir yangın sonrasında ortaya çıkmış ve Cemil Paşa tarafından düzenlenmiştir. Özellikle tramvay yolu için mühendislerin düz ve geniş yol istemesi Şehremaneti'ni zarar görmüş tarihi eserleri yıkma teklifi yapmaya zorlamış, bu teklif sebebiyle daha önce de belirtildiği gibi bürokratik engeller çıktığından dolayı çalışmalar aksamış ve adeta durma noktasına gelmiştir.

İstanbul'u daha modern bir hale getirmeye çalışan Cemil Paşa tabir-i caizse ezber bozmaya çalışmıştır. *"Şehrin toparlanma süreci Balkan Savaşı'nın arifesinde Şehremini makamına getirilen Operatör Cemil (Topuzlu) Paşa ile başlar. Uzun yıllar Paris'te yaşayan Paşa, hem bu şehri hem de Balkanlar'daki en düzenli şehirlerden biri olarak kabul edilen Bükreş'i örnek alarak şehirde bazı düzenlemeler yapma yoluna gider."*¹⁹⁹ İlk olarak 1881'de Berlin'de işletilmeye başlanan elektrikli tramvay, Osmanlı Devleti'nde 2 Şubat 1914'de Karaköy-Ortaköy hattı ile görücüye çıkmıştır. Açılışını Şehremini Vekili Bedri Bey'in yaptığı elektrikli tramvayın yoğun ve sancılı geçen mücadelesini Cemil Paşa vermiştir. Şöyle ki, 1911'de elektrikli tramvay kullanımı için

¹⁹⁹ Önder Kaya, *Cihan Payitahtı İstanbul 2500 Yıllık Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.281.

sözleşme imzalandığı hâlde bir süre beklenilmesi gerekmiştir. 1912’de başlayan Balkan Savaşı sebebiyle Harbiye Nezareti orduda kullanılmak üzere tramvay hizmetinde olan bütün atları 30.000 altın karşılığında satın alınca elektrikli tramvay İstanbul için kaçınılmaz hâle gelmiştir.

Bu çerçevede gündeme gelen Borsa (Havyar) Hanı’nın ve Ebu’l-Fazl Mahmud Efendi Medresesi’sinin bir kısmının yıkılması bahsi ve sonuçlarını değerlendirmek yerinde olacaktır.

4.3.1. Borsa (Havyar) Hanı’nın İstimlâki

Tramvay yolu yapımı kapsamında birçok tartışmaya sebep olan Borsa Hanı Galata’da Havyar Han İçi Sokağı üzerinde bulunmaktaydı. Havyar Hanı suriçinin önemli ticaret merkezlerindendi. XIX. yüzyılda Havyar Hanı dâhilinde bir borsa yer almıştır. Bu sebeple literatür ve arşiv belgelerinde Havyar Hanı’nın Borsa Hanı olarak geçtiğini de görebiliyoruz.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yaptığımız araştırma sonucu ilgili belgelerde tramvay yolu için Borsa Hanı’nın istimlâk edilmesi gerektiği konusunda Şehremaneti’nin ısrarcı olduğu tespit edilmiştir.²⁰⁰ Çünkü Karaköy caddesinin araç trafiğine ve tramvay yoluna müsait hâle getirilmesi için 20 m. genişlemesi gerekiyordu. Tek sıkıntı tramvay yolu da değildi; Şehremini Dr. Cemil Paşa’nın imzasını taşıyan birçok belgede zikrolunan mekânın araç trafiğine müsait olmamasından dolayı temizlik araçlarının caddeye girememesinin temizlik işlerini aksattığı belirtilmiştir. Zira bir hekimin halk sağlığına özen göstermesi takdire şayan bir davranıştır, fakat Hazine-i Hassa, Maliye Nezareti, Dâhiliye Nezareti ve Sadaretin de içinde bulunduğu yoğun bir bürokratik süreç yaşanmıştır. Bürokratik sıkıntılardan dolayı işlerini yapamayan tramvay şirketinin sorunları Şehremaneti’ne bildirmesi ve Cemil Paşa’nın da bu konudaki gayretleri sonucunda Borsa Hanı’nın istimlâkine müsaade edilmiştir. Neticede Borsa Hanı yıkılarak cadde çift hatlı elektrikli tramvay hattına müsait hâle getirilmiş ve çalışmalara başlanmıştır. Bu çalışmanın ürünü günümüzde dahi kullanılmaktadır.

4.3.2. Ebu’l-Fazl Mahmud Efendi Medresesi Meselesi

Tramvay yolu yapımında tartışmalara sebep olan bir diğer tarihi yapı da Ebu’l-Fazl Mahmud Efendi Medresesi’ydi. Başlangıçta düz yol açmak amacıyla

²⁰⁰ BOA, DH.ID., 173-8.

Şehremaneti'nce yıkımı kararlaştırılan medresenin sadece dükkân kısımları yıkılmıştır. Bu durum birçok kesimin şiddetli tepkilerine sebep olmuştur.

Bahsedilen caddenin 20 m genişlemesi için 1894 depreminde oldukça zarar görmüş Ebu'l-Fazl Mahmud Efendi Medresesi'nin bir kısmının yıkılmasına karar verildi.

Simetrik özelliğe sahip olan ve düzgün bir kare plan üzerine inşa edilen Ebu'l-Fazl Mahmud Efendi Medresesi, bölgenin önde gelen yapılarındandı. Ayrıca özenle tasarlanan bir plana sahip olan medrese aynı alanda yer alan beş büyük medreseden bir tanesidir.

Sanatsal açıdan büyük öneme sahip XVII. yüzyıl ortalarında inşa edilen bu tarihi medresenin kurucusu; alim ve fazıl bir zat olan ve tarih ve edebiyatla da ilgilenen Ebu'l-Fazl Mahmud Efendi sırasıyla; İstanbul Kadılığı, Anadolu Kazaskerliği, Rumeli Kazaskerliği gibi önemli vazifelerde bulunmuş ve Reisü'l Ulema unvanını almıştır.²⁰¹

Başkentte büyük bir imar faaliyeti başlatarak şehrin modern bir çehre kazanmasını sağlamak için yoğun uğraş veren Cemil Paşa'nın bu girişimi beraberinde büyük tepkiler getirmiş ve tartışmalara sebep olmuştur. Yıkıma en şiddetli tepki verenlerden birisi de önemli projelere imza atmış Mimar Kemaleddin Bey'di. Bu tartışmalara Kemalettin Bey, Cemil Paşa yandaşlarının yazıları dolayısıyla girmek zorunda kalmış ve tepkisini *Türk Yurdu Dergisi'nde* yayınlanan yazılarında sert bir şekilde dile getirmiştir. Esasında Mimar Kemaleddin Bey'in böylesine sert bir tepki göstermesinin belki de en büyük sebebi, söz konusu yıkımın zamanla diğer tarihi eserler için de gündeme gelme ihtimaliydi. Mimar Kemaleddin Bey bu kaygısını Cemil Paşa'ya hitaben yazdığı *“Eski İstanbul ve İmar-ı Belde Belası”* adlı yazısında şu şekilde ifade etmiştir: *“Zavallı İstanbul! Ey islâmın en muhteşem şehri...! Dünyanın en kıymetli ve ehemmiyetli parçası...! Avusturya'nın Viyana'sına vasıl olmaya, diğer suretle sarf olunan paralarımız yetişmediğinden seni Romanya'nın Bükreş'ini benzetmeye çalışıyorlar. Tekmil mukaddesâtını yıkarak asır-dide [yüzyıllar görmüş] ağaçlarını keserek, ölülerinin kemiklerini kırarak enkazını bir baştan öbür başa yarmak istedikleri bol ve çirkin, uzun ve kasvet-engiz yolların altına gömecekler. Bu da elektrik tramvayı mühendislerinin demiryollarını ve nakillerini kolaylıkla ve ucuza feraş ve inşâ*

²⁰¹ Mehmed Zeki, “Ebu'l-Fazl Mahmud Efendi”, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, İstanbul 1920-1923, c. XI-XIII, S. 62-67, s.169.

edebilmeleri için...! Fakat sen meyûs olma, seni sevenler, kudsiyetine, ulviyetine iman edenler de var.”²⁰²

Mimar Kemaleddin Bey duygusal yönü ağır basan bu yazısından bir süre sonra teknik yönü daha ağır basan “*İmâr-ı Belde Fikrinin Yanlış Tatbikinden Mütevellid (Doğan) Tahribât*” isimli bir yazı kaleme almış, meseleye daha sakin yaklaşarak örneklemelerde bulunmuştur. Kendi deyimiyle “yolları dama tahtasına benzetmeden” de yenilikler yapılabileceğini ve bunun en somut örneklerinin Almanya’nın birçok şehrinde bulunduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra zaman zaman kendi içinde çelişkiye düştüğü de görülmektedir.

Cemil Paşa tüm bunlar olurken bürokrasi mücadelesi vermektedir. Zira başta Evkâf Nezareti olmak üzere Maliye ve Dâhiliye Nezaretleri ile Sadaret de zikrolunan caddenin 20 m genişletilmesi için Şehremaneti’ne çeşitli sıkıntılar çıkarmaktaydılar. Bunun yanı sıra Ebu’l-Fazl Mahmud Efendi Medresesi’nin yıkımı Meclis-i Vükela’da görüşülüyordu.

Şehremaneti tarafından sadece dükkân kısımlarının yıkılacağı belirtilen ve istimlâk bedelinde bir türlü anlaşmaya varılamayan medresenin yıkımına Evkâf Nezareti en başından beri karşı çıkıyordu. Sürecin daha sağlıklı ilerleyebilmesi adına oluşturulan komisyon raporunun Meclis-i Vükela’da okunması sonucu Meclis-i Vükela’ca istimlâk bedelinde anlaşmaya varıldı. İstimlaka medresenin tekrar başka bir mahalde inşa olunması şartıyla müsaade edilmiştir. Evkâf Nezareti sanatsal değeri yüksek olan medresenin başka bir mahalde inşa edilmesine büyük önem göstermektedir.

Yukarıda zikredilen sıkıntılar sebebiyle bir türlü çalışmalara başlanamadığından, tramvay şirketi durumdan şikayetçi oldu. Projenin tam da tıkanma noktasına geldiği bir dönemde Şehremini Cemil Paşa Dâhiliye Nezareti’ne durumun aciliyet ve ehemmiyetini anlatan bir yazı gönderdi. İlgili yazıda büyük fedakârlıklarla yürütülen bu projenin bir türlü sonuca ulaştırılamaması ve Evkâf Nezareti’nin yıkıma müsaade vermemesi ayrıntılı olarak beyan edilmiştir. Tramvay şirketinin projeyi bırakma tehdidi üzerine kaleme alınan bu yazının son kısmında Cemil Paşa aynen şu ifadeleri kullanmıştır: “*Ve tevsî-i tarîk için hatt-ı istikâmete tesâdüf iden meyanının kat’ı hususunda emânetin salahiyet-i kanûniyesi derkâr bulunmasına nazaran mezkûr medresenin ber mûcib-i*

²⁰² *Mimar Kemalettin’in Yazdıkları*, Derleyenler: İlhan Tekeli-Selim İlkin, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı yayınları, Ankara 1997, s.114.

intizamına nihayet bir haftaya kadar behemahal kat'ı lüzumuna ve aksi takdirde emanetce ahkâm-ı kanûniyenin tamamen tatbik ve icrâsına mecburiyet hâsıl olacağına nezaret-i müşariünileyhâyâ suret-i kat'iyede tebliğ ve izbârıyla neticesinin ma'lûmen i'tasına müsâade-i celile-i nezaretpenahilerine şart buyrulması babında emr u ferman hazreti men lehü'l-emrindir."²⁰³ Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti ve ardından Sadaret elektrikli tramvay ve diğer araçlar için yapılması istenen söz konusu istimlâkin bir an evvel neticelendirilmesi gerektiği ve bunun Maliye Nezareti ile Evkâf-ı Hümayûn Nezaretlerine bildirileceğini belirtmişlerdir. Böylece medresenin tramvay güzergâhında bulunan avlu duvarı ile dükkân kısımları yıkılmıştır.

Bu yıkımdan kısa bir süre sonra harap durumda olduğu gerekçesiyle kadro dışı bırakılan medrese, 1954 yılında yeni belediye binası yapımından dolayı tamamen yıkılmıştır. Şimdiki İstanbul Büyükşehir Belediye binasının otopark kısmı vakti zamanında medresenin alanıydı. Semavi Eyice'nin deyiimiyle; "*Klâsik devir Türk sanatının bu muhteşem eserinin tam şekli ile kopyasının çıkarılmadan yok olması, muhakkak ki büyük kayıptır.*"²⁰⁴

4.4. GÜLHANE PARKININ DÜZENLENMESİ

4.4.1. Gülhane Bahçesi'nin Tanzimi ve Halka Açılması

Osmanlı Devleti'nin en sıkıntılı dönemlerinde şehreminliği vazifesini üstlenen Cemil Paşa'nın en başarılı icraatlarından biri ve hatta en dikkat çeken XV. yüzyıldan günümüze kadar gelen ve önemini hâlâ koruyan Topkapı Sarayı'nın hasbahçesi olan Gülhane Bahçesi'ni düzenleyerek halka açmasıdır.

Bilindiği gibi II. Mehmed 1453'te İstanbul'u fethetmiş ve Fatih unvanını almıştır. Fatih Sultan Mehmed'in fetihten sonra yaptırdığı ilk saray şimdiki İstanbul Üniversitesi Beyazıd Yerleşkesi yerindeydi. Fatih Sultan Mehmed ikinci sarayını Marmara, Boğaziçi ve Haliç'in buluşma noktasına yaptırmıştır. Yeni Saray 19. yüzyıla kadar yoğun olarak kullanılmış fakat Sultan Abdülmecid tarafından yapımı kararlaştırılan ve Avrupai izler taşıyan Dolmabahçe Sarayı'nın 7 Haziran 1856'da açılmasıyla eski saray konumuna gelmiştir.

²⁰³ BOA, DH.ID., 173-8.

²⁰⁴ Semavi Eyice, "İstanbul'un kaybolan bir eski eseri: Kazasker Ebu'l-Fazl Mahmud Efendi Medresesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1959, c.X, S.14, s.154.

Topkapı Sarayı'nın önemli bölümlerinden biri olan Hasbahçe ilk defa Cemil Paşa döneminde park olarak tanzim edilmek istenmiştir. Hasbahçe bir zamanlar Edirne'den gül, Halep'ten zambak getirtilerek birçok kıymetli çiçeğin yetiştirildiği, görkemli bir bahçe idi. Aslında padişahların çiçeklere düşkün olmalarının belki de en önemli sebebi Osmanlı'daki bahçe kültürü idi. Çünkü Osmanlı'da güzel bir bahçeye sahip olmanın yanı sıra halkın faydalanabileceği büyük bahçeler yapıp vakfetme geleneği de bulunmaktaydı. Fakat bir zamanlar muazzam ilgi gören, hatta 3 Kasım 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayûnu adı verilen Tanzimat Fermanı'nın Mustafa Reşid Paşa tarafından ilan edilen yer olan Gülhane Bahçesi zamanla kaderine terk edilmişti. Siyasi ve sosyal hayatımız açısından önemli olan Gülhane Bahçesi'ni yeniden düzenlemek ve halka açmak teşebbüsünü Şehremini Cemil Paşa yeniden gündeme getirmiştir.

*“Ma'lûm-ı âlînidir ki hayat-ı beşerde en büyük nimet, en büyük saâdet sıhhatdir. Sıhhat insanların en kıymetdar hazinesidir. Bir memleketde sıhhat pâydar olabilmek için evvel-emirde ziya ve saf ve temiz hava bulunmak şart-ı a'zâmdır.”*²⁰⁵ diyen Cemil Paşa, halk sağlığına ve sosyal yaşama katkıda bulunmak ve tabi ki en büyük ideali olan İstanbul'u modern bir şehir haline getirebilmek maksadıyla bu araziyi önce Hazine-i Hassa'dan istemiştir. Cemil Paşa red cevabını alınca araziyi hususi doktoru olduğu Sultan V. Mehmed Reşad'dan istemiştir. Fakat Sultan V. Mehmed Reşad Cemil Paşa'ya mezkûr araziyi daha sonra benzer istekleri geri çevirememek gerekçesiyle vermemiştir. Bunun üzerine Cemil Paşa, Dâhiliye Nazırı Talât Bey ile Merkez Kumandanı Cemal Bey'e vaziyeti anlatmış, akabinde Talât Bey ile Cemal Bey de padişaha ricacı olmuşlardır. Daha sonra Sultan V. Mehmed Reşad'ı muayene etmeye giden Cemil Paşa tekrar meseleyi açmış ve parkın sıhhat-i umumi için gerekli olduğunu söylemiştir. Sultan V. Mehmed Reşad ise Talat Paşa ile Cemal Paşa'nın da park konusunda ricada bulunduklarını belirtmiş ve akabinde ticarî amaç gütmemek şartıyla Gülhane Bahçesi'nin park olarak tanzimine müsaade etmiştir.²⁰⁶

Böylelikle Sultan V. Mehmed Reşad, Cemil Paşa'ya Gülhane Bahçesi'ni park olarak tanzim etme iznini vermiştir. Ardından 16 Ekim 1912 (3 Teşrin-i evvel 1328)

²⁰⁵ Ergin, a.g.e, s.345.

²⁰⁶ Söz konusu konuşma şu şekildedir: “- Geçen sefer şu park meselesi için rica etmiştim. Burası sıhhat-ı umumiye için mutlaka lazımdır. Emrediniz de Hazine Hassa'dan burayı belediyeye versinler... dedim. Bu sefer güldü: - Yine mi park... Talât'la Cemal de söylediler... Peki, burayı size veririm ama, bir şartla... Kat'iiyen bu parkta ticaret fikriyle bir şey yapmıyacaksınız, yâni park Belediyeye bir menfaat temin etmiyecek... sadece bir bahçe olacak.” Topuzlu, a.g.e, s.132.

tarihinde Gülhane Bahçesi'nin park olarak düzenlenmek üzere belediyeye verildiğine dair şu irade sadır olmuştur. *“Sarayburnu mevki'inin hâl-ı hâzırı orasının ehemmiyet-i tarihiyye ve mahalliyesiyle mütenasib olmamasından dolayı mevcud emâkin-i müteferrikanın daire-i aidesiyle bi'l-i'tilâf hedmiyle Soğukçeşme'den silah depolarına kadar mevki'-i mezkûrun Şehremaneti'nce bir park sûretinde tanzim ve tertibine müsaade-i seniyye-i hazret-i pâdişâhinin erzan buyurulması istizan olunduğuna dair 2 Teşrin-i evvel 1328 tarihli ve 253 numarolu tezkere-i aliyyeleri lede'l-arz mûcibince irade-i seniyye-i hazreti tacdârî şeref-müteallik buyurulmuş olmağla ol bâbda.”*²⁰⁷ Cemil Paşa'nın işleri sadır olan irade sayesinde daha da kolaylaşmıştır. Öyle ki Gülhane Bahçesi içerisinde bulunan telgrafhane binasının Şehremaneti'ne iadesini isteyen Cemil Paşa isteğinin kabul edilmemesi üzerine söz konusu irade de bulunan şu ifadeleri aynen tekrar etmiştir. *“Sarayburnu mevkiinin hâl-i hâzırı orasının ehemmiyet-i mevkiye ve tarihiyesi ile mütenasib olmamasına binaen mevcud emâkin-i müteferrikanın devair-i müteallikasıyla bi'l-italaf hedmi ile Soğukçeşme'den Silah depolarına kadar mevki-i mezkûrun bir park suretine tanzimi”*²⁰⁸

Bahsolunan irade ile de desteklenen bu karar üzerine Cemil Paşa derhâl çalışmalara başlamış ve parkın tasarımını, dönemin bahçe tasarım uzmanlarından olan Monsieur Deruvan'a yaptırmıştır. Hazırlıklara hız kesmeden devam eden Cemil Paşa parkın ortasında büyük bir yol yapabilmek amacıyla burada bulunan dört büyük asırdide ağacı kestirmiş ve akabinde Avrupa'dan 20.000 ağaç getirtmiştir. Cemil Paşa'nın bu dört büyük ağacı kesmesi büyük tepkilere sebep olmuştur. Tepki verenler arasında Mimar Kemaleddin Bey de bulunuyordu. Tam da bu süreçte Arkeoloji Müzesi Müdürü Halil Bey Cemil Paşa'yı civarın görüntüsünü bozmak sebebiyle şikâyet etmiştir. Neyse ki Cemil Paşa Halil Bey ile anlaşmaya varmıştır.

Gülhane Bahçesi'nin düzenlenmesi kapsamında Cemil Paşa'ya engel olan bir başka husus ise, Sultan II. Abdülhamid zamanında saray kapısının önünde yaptırılmış olan dört büyük asker kışlası idi. Cemil Paşa parkın güzel görünmesi amacıyla bu kışlaların yıkılmasının son derece elzem olduğunu düşünerek Harbiye Nezareti'ne durumu bildirmiş fakat nezaret bu isteği geri çevirmiştir. Bu durum üzerine cesareti kırılan Cemil Paşa'nın imdadına yine Merkez Kumandanı Cemal Paşa yetişmiş ve kendisine kışlaları yıkabileceğini ve bu konuda muhatabının kendisi olduğunu

²⁰⁷ Ergin, a.g.e, s.345.

²⁰⁸ BAO, DH.ID. 153-10.

söylemiştir. Cemil Paşa da bizzat Dâhiliye Nezaretine yazdığı bir belgede; parkın ikinci kısmında bulunan ahşap ve kargir kışlanın kaldırılmasını ve Cemal Paşa'nın da bu minvalde düşündüğünü belirtmiştir.²⁰⁹ Nitekim Cemal Paşa'nın talimatıyla kışlalar yıkılmıştır. Sırada sarayın etrafındaki set duvarları vardı, duvarlar da yıkılmaya başlandı. Fakat çalışmalar sürerken bir gün set duvarının birinin dibinden bir mezar çıktı. Çok geçmeden yapılan inceleme neticesinde mezarda bulunan kemiklerin sahibinin “*Vaktiyle bu sarayda öldürülerek eşyasıyla gömülmüş bir kadın olduğu anlaşıldı.*”²¹⁰ Muhtemelen bu hususla ilgili olduğu düşünülen Şehremaneti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan belgede “*Gülhane parkının ameliyat-ı tîrâbiyyesi esnasında zuhûr eden asârın müze-i hümayundan memur edilmiş olan Aziz Bey'e teslim edilmiş olduğuna dair.*”²¹¹ şeklinde bir izahatta bulunulmuş, bu meseleyle ilgili ayrıca rapor da tutulmuştur.

Cemil Paşa set duvarlarını yıkarken Dâhiliye Nezareti ve Sadaretle de yazışmalarda bulunmuştur. Özellikle Sadaret duvarların yıkılmasına karşı çıkıyordu. Örneğin Sadrazam namına Müsteşar Emin Bey'in yazdığı bir belgede setlerin yıkımını takip edecek bir komisyon kurulması söylenmiş, kesinlikle Osmanlı tarihi olan bu setlerin yıkımının derhâl durdurulması ve bunun Şehremaneti'ne bildirilmesi gerektiği de ayrıca belirtilmiştir.

Cemil Paşa'nın sarayın etrafındaki set duvarlarını yıkarken karşılaştığı bir diğer sorun da Fransız sefirinin eşi Madam Bonpar'ın Cemil Paşa'yı tarihi kıymeti olan eski eserleri harab etmek suçuyla şikâyet etmesidir. Bunun üzerine Hazine-i Hassa'dan Cemil Paşa'ya duvarların yıkılmasından vazgeçilmesi hususunda talimat gönderilmiş, fakat Cemil Paşa uyarıları dikkate almamış ve yıkıma devam etmiştir. Bunun üzerine Madam Bonpar daha sonra bizzat gelip Cemil Paşa'ya duvarların yıkılmaması hususunda ricada bulunmuş, fakat bu rica da dikkate alınmamıştır. Asâr-ı atikanın korunması hususunda Şehremaneti'ne uyarıda bulunan tek makam Hazine Hassa değildi. Sadaret tarafından Dâhiliye Nezaretine yazılan bir belgede “*parkta asar-ı atıkaya zarar verildiğine dair ihbarat geldiğinden dolayı parkın tanzimine ve asar-ı atikanın korunmasına refakat etmek suretiyle bir memur gönderilmesi gerektiği*

²⁰⁹ İlgili belge şu şekildedir: “Sarayburnunda inşa edilmekte olan parkın ikinci kısmında ahşap ve kargir bir kışlanın def'iyle ve buralarının inşası için akdemce birinci kolordu-yu hümayun kumandan vekili ve İstanbul muhafızı Cemal Beğefendi ile mahall-i mezkûre-i azimet olduğu sırada orada zuhûr ettiği görülen mahzenin lüzumsuzluğu ve toprak imlasıyla sezâ mir-i müşar ile tarafından beyan olunmuş ve şu suretle vukubulan muvafakatleri üzerine icabı icra kılınmıştır.” BAO, DH.ID., 153-10.

²¹⁰ Topuzlu, a.g.e, s.133.

²¹¹ BAO, DH.ID., 153-10.

belirtilmiştir.”²¹² Çalışmalar hız kesmeden devam ederken nasıl bir sürprizle karşılaşıldığını Cemil Paşa şu şekilde ifade etmiştir. “Bu duvarlardan birini bir gün indirir indirmez önümüze eski bir kilise harabesi ve on sütunlu kocaman bir sarnıç çıktı. Burası kâmilten topraklarla doldurtulmuştu, temizlettim, yanına da eski bir çeşme taşıyı koydurdum ve Şehremaneti tarafından yapıldığına dair de bir yazı yazdırdım.”²¹³ Cemil Paşa’nın çalışmaları neticesinde ortaya çıkan bu eserler vaktiyle set duvarlarını yıktığından dolayı kendisinden şikâyetçi olan Madam Bonpar’ın da fikrini değiştirmiş, Şehremaneti’ne gelmiş, fakat bu sefer Cemil Paşa’ya sitem değil, teşekkür etmiştir.

Set duvarlarının yıkımının ardından sıra parkın kapısına gelmişti. Zira Fatih Sultan Mehmed döneminde yaptırılan kale duvarlarından parka girmek için ufak bir kapı bulunmaktaydı. Cemil Paşa bu kapıyı daha da büyütebilmek ve parkın içinde güzel bir yol açabilmek amacıyla kale duvarlarının bir kısmını yıktırmak istemiştir. Ve bu isteğini bizzat Dâhiliye Nezareti’ne yazdığı şu belgede açıkça ifade etmiştir. “*Alem dar caddesinden Gülhane Bağçesine girilecek kapunun pek dar olmasından dolayı Cuma ve Pazar günleri bağçeye gelen mütenezzihîn dücâr-ı müşkilât olmakda bulunduğu gibi şekl-i hâzırına sakil bir manzara irâe eylemekde olduğuna ve bu kapunun cihet-i yesârında mevcut olub asar-ı atikadan bulunan iki burca dokunmamak şartıyla bunların arasındaki duvar on beş metro vüs’atinde hedmi ve şimdiki kapu dahilindeki parmaklık oraya nakl olunduğu halde bağçeye pek muvâfık ve müsaid bir medhal yapılmış olacağından ana göre icabı icra kılınmak üzere mezkûr duvarın ol vecihle hedmiyle kapu olarak inşasına müsaade buyrulması istirham olunur ol bâbda emr u ferman hazreti menlehü’l-emrindir.*”²¹⁴ Fakat bu durum Sadrazam Said Halim Paşa’nın ve Meclis-i Vükelâ’nın tepkisini çekmiş ve Cemil Paşa’ya bu hususta asla izin verilmemiştir. Bunun üzerine Cemil Paşa istifa etmek istemişse de Dâhiliye Nazırı Talât Paşa Cemil Paşa’nın bu isteğini geri çevirmiştir. Görevine devam eden Cemil Paşa çalışmalara devam etmiştir. Sonuçta parka girilen ufak kapının yanına bir kapı daha açılmış ve bu sorun da halledilmiştir.

Gülhane Bahçesinin park olarak tanzim edilmesi sürecinde Cemil Paşa’yı uğraştıran bir başka sorun bahçe içinde bulunan Posta Telgraf ve Telefon Nezareti’ne ait telgrafhane binasının bulunduğu yer ile Hilâl-i Ahmer’e ait arsanın Şehremaneti’ne terki hususudur. Söz konusu sorunlarla ilgili yazışmalar yapılmış ve Şehremaneti’nin bir

²¹² BOA, DH.İD., 153-10.

²¹³ Topuzlu, a.g.e, s.133,134.

²¹⁴ BAO, DH.İD., 153-10.

miktar istimlâk bedeli ödemesi şartıyla bu binalar Şehremaneti'ne bırakılmıştır. Örneğin Posta Telgraf ve Telefon Nezareti'ne ait telgrafhane binasının²¹⁵ Balat iskelesi civarında Şehremaneti'ne ait bulunan arsaya nakledilmesi ve taşınma masraflarının Şehremaneti tarafından karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Akabinde Şehremaneti heyet-i fenniyyesi de taşınma masraflarının 2000 lira civarında olacağını tespit etmiştir. Ayrıca Şura-yı Devlet telgrafhane binası için Şehremaneti'nin yıllık 180 lira vermesi gerektiği yönünde karar almıştır. Diğer bir husus olan Hilâl-i Ahmer'e ait arsanın istimlâk bedeli hususuna gelecek olursak söz konusu arsa için 6000 lira talep edilmiş. Bu meblağın Şehremaneti tarafından üç yılda ödenmesi konusunda mutabakata varılmıştır.

Görüldüğü üzere, yapım süreci türlü sıkıntılarla geçen ve hatta Cemil Paşa'yı istifa noktasına kadar getiren Gülhane Bahçesi nihayet Gülhane Parkı olarak açılmaya hazır vaziyete gelebilmişti. Yaklaşık 100.000m² 'lik alan üzerine kurulu ve günümüzde birinci derece sit alanı olan Gülhane Parkı, padişahı temsilen Yusuf İzzeddin Efendi'nin ve halkın her kesiminden binlerce kişinin hazır bulunduğu bir törenle Şehremini Cemil Paşa tarafından açılmıştır. Cemil Paşa açılıшта parkı neden yaptırmak istediğini ve parkın yapım sürecinde neler yaşandığını anlatan ve gerekli makamlara teşekkürlerini ilettiği bir konuşma yapmış, şu sözlerle parkın halka açıldığını ilan etmiştir. *“Artık bu günden itibaren şehrimizin her sınıf ahalisi buraya girüb beşerin en mühim gıda-yı hayatı olan hava ziyadan ve eşcâr ve ezhârdan istifade edecekler, nevzâd-ı vatan mini mini arabalarıyla temiz dadılarıyla burada seyr ve tenezzüh ve şu asır-dîde ağaçlar sâye-i ruh-nüvâzında ârâm eyleyeceklerdir. İşte ancak bu maksadın husûlû için vücûda getirilmiş olan bu güzel bağçenin birinci kısmının resm-i küşâdını icra eder ve bundan böyle hüsn-i muhafaza olunmasını da ahali-i kiramdan rica eylerim.”*²¹⁶

19 Kasım 1913 (6 Teşrinisani 1329) tarihli Cemiyet-i Umumiyye-i Belediye toplantısında Gülhane Parkı'nı *“Bu park yalnız mevki i'tibariyle değil dâhilen malik olduğu tarihî inşaat ve âsâr-ı atika hasebiyle dünyanın en ziyade istifade-bahş bir*

²¹⁵ Bahsolunan telgrafhane binası ile ilgili detaylı bilgi için ayrıca bk.: Semavi Eyice, “İstanbul'da İlk Telgrafhâne-i Âmir'e'nin Projesi (1855)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Doç. Dr. M. C. Şehâbeddin Tekindağ Hatıra Sayısı, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1984, S.34, s.61-72.

²¹⁶ Ergin, a.g.e, s.345,346. (Cemil Paşa'nın Gülhane Parkı'nı açtığına dair ayrıca bk.: Topuzlu, a.g.e, s.131-135. ; Topuzlu, 32 *Sene Evvelki, Bugünkü, Yarınki İstanbul Mevzulu Konferans*, Ülkü Basımevi, İstanbul 1944, s.30. ; Toprak, a.g.md, s.296. ; Faik Yaltrık, “Gülhane Parkı”, *DBİA*, s.439. ; Birge Yıldırım, *Belediye Başkanı Cemil Topuzlu'nun İstanbul'u Dönüştürme Uygulamaları* (Yüksek Lisans Tezi), Tez Danışmanı; Turgut Saner, Ocak 2009, s.62. ; Zeynep Çelik, 19. *Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.58. ; Sabih Alaçam, *Eski Şehremini Cemil Topuzlu'nun Başından Geçenler*, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1939, s.163. ; Kaya, a.g.e, s.283. ; Akın Yeşilbaş, *İstanbul Şehremaneti Teşkilatı* (Yüksek Lisans Tezi), Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ziya Kazıcı, İstanbul 1998, s.27. ; Alpay Kabacalı, *Geçmişten Günümüze İstanbul*, Denizbank, 2003, s.222).

tenezzühgâhı olacaktır."²¹⁷ sözleriyle muştulayan Cemil Paşa bu parka hanımların da tıpkı beyler gibi girebilmesini istiyordu. Nitekim Gülhane Parkı'nın açılışını yaptıktan sonra Cemil Paşa hanımların parka girmesine izin vermiş, bu uygulama bazı kesimlerin şiddetli tepkisine sebep olmuş, hatta bu nedenle tutucu kesimlerce parka "*Cemil Paşa Umumhanesi*"²¹⁸ gibi çirkin yakıştırmalar yapılmıştır.

Şehremini Cemil Paşa hanımların parka girebilmesi için de bürokratik yazışmalarda bulunmuştur. Cemil Paşa tarafından Maarif Nezareti'ne yazılan belgede; Gülhane Parkı'na sadece Salı günleri hanımların girmesi ve söz konusu zamanlarda parka erkeklerin girmemesi ifade edilmiştir.²¹⁹

Cemil Paşa'nın Gülhane Parkı'na hanımların girmesi isteğine Enver Paşa da karşıydı. Zira parkın açıldığı gün hanımların ve beylerin bir arada parkı gezmesi Enver Paşa'yı kızdırmış ve derhâl hanımların parka girmesinin yasak edilmesine dair bir tezkere yazmasına sebep olmuştur. Cemil Paşa konuyla ilgili olarak hatıratında şu bilgileri vermiştir: "*Bunun üzerine Enver Paşa ile görüşmek üzere Harbiye Nezaretine gittim. Cemal Paşa yanında oturuyordu, bu arzusunu yapamayacağımı kendisine bildirdim. Derhal Cemal Paşa söze karıştı:*

*"-Madem ki Cemil Paşa kadınların da hava almasını düşünüyor, onlar için ayrı bir gün tertib ediniz. İleride erkek ve kadını beraber parka sokmayı temin ederiz."*²²⁰ demiştir. Böylece Gülhane Parkı'nın yapım sürecinde birçok bürokratik sorunun aşılmasında yardımcı olan Cemal Paşa hanımların parka girmesi meselesinde de Cemil Paşa'ya destek vermiştir.

Bir hekim olarak halk sağlığına önem veren Cemil Paşa, parkın daha eğlenceli bir hâl alabilmesi için bir takım icraatlarda bulunmuştur. "*Parkın üst kısmına orkestra için bir pavyon yaptırđım, burada Cuma ve Pazar günleri askeri bandolar konser verirlerdi. Yine parkın bir tarafını çocuklara tahsis ettim, kukla oynatmak için bir şale*

²¹⁷ Ergin, a.g.e, s.311.

²¹⁸ Toprak, a.g.md, s.296.

²¹⁹ İlgili belge şu şekildedir: "*Kavaid-i mucibeye muvafık mücedded Mekteb binaları inşası hakkındaki tasavvuratın hayr-ı husule gelmesine kadar halen bağçe ve tenezzüh mahalleri olmayan İnas Mektebi talebatının tenezzüh ve muhafaza-i sıhhatlerine medar olmak üzere Gülhane Parkının bundan böyle Salı günleri mekteb-i mezkûre talebatının tenezzüh ve muhaddeseleriye haricen gelecek hanım ve kızlara tahsisi hakkındaki eş'ar-ı âli-i daverileri vecihle bundan böyle o gün yalnız talebat ile hanımlara tahsis edilerek erkeklerin duhulü men olunması ve İstanbul vilayetiyle Polis müdüriyet-i umumîyesine ma'lûmât virildiği gibi evrak-ı havadislerin ilan edilmiş olmağla ol bâbda emr u ferman hazreti men lehü'l-emrindir.*" BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (MF.MKT.), 1198-18.

²²⁰ Topuzlu, a.g.e, s.135.

ile kum havuzları yaptım.”²²¹ sözlerinin sahibi olan Cemil Paşa Gülhane Parkı’na gelen halkın günün yorgunluğunu atmaları ve hoşça vakit geçirebilmelerini sağlamaya çalışmıştır.

Öyle ki Sultan V. Mehmed Reşad Cemil Paşa’nın bu isteğine destek vermiş, Pazar günleri Ertuğrul Mûsikası’nın, Cuma günleri ise Dârûlaceze Mûsikası’nın Gülhane Parkı’nda görevlerini icra etmelerine müsaade etmiştir. Böylece günümüzde hâlâ tarihi yarımadanın ve hatta tüm İstanbul’un en güzel dinlenme mekânlarından biri olan Gülhane Parkı’nı, Şehremini Cemil Topuzlu Paşa’nın gayretlerine borçlu olduğunu tekrar hatırlatmak gerekir.

4.5. ŞEHRE NEFES ALDIRMA ÇABALARI

4.5.1. Sultanahmet Meydanı’nın Yeniden Düzenlenmesi

Cemil Paşa’nın şehre nefes aldırma çalışmalarından biri de Ayasofya Müzesi ile Sultanahmet Camii arasında kalan geniş alanı park haline getirmesidir. Günümüzde Sultanahmet Camii ile Ayasofya Müzesi’nin arasında yer alan ve fetih öncesinde hipodrom olan bu meydan suriçinin merkezi konumundadır.

Bir hekim olarak halk sağlığına önem veren Cemil Paşa, insanların aileleriyle birlikte vakit geçirebilecekleri, çocukların rahatça gezip eğlenebileceği park ve meydanların çoğalmasına özen gösteriyordu. Bu sebeple Cemil Paşa mezkûr bölgede bir meydan açılması için kolları sıvadı ve Ayasofya Müzesi ile Sultanahmet Camii arasına büyük bir meydan açılarak bahçe tanzimine başlandı. Bu dönemde meydanın yapılması için Cemil Paşa’nın evvelce bölgede çıkan yangına bilerek müdahale ettirmediği söylenmiştir. Cemil Paşa hâtırâtında şehir efsanesine dönüşen bu yanlış bilgiyi netleştirmek adına şunları söylemiştir: “Buradaki kocaman mahalle iki camiye kapatıyordu. Bir gece, bu mahalle kâmilten yandı. Hattâ benim, yangını söndürtmediğim rivayetleri bile çıkarıldı! Halbuki bu yalandır. Yalnız, yandıktan sonra, sevindiğimi söyleyeceğim!”²²² Bu alanda bir daha imara müsaade etmeyen Cemil Paşa civardaki arsaları istimlâk etmiş ve Paris’te bulunan Place de la Concorde’a benzeyen estetik bir park yaptırmayı hedeflemiştir. Ve Cemil Paşa’nın mezbele diye bahsettiği bu alan square (küçük bahçe) tarzında tanzim edilerek yeniden düzenlenmiştir. Günümüzde de aktif olarak kullanılan ve gerek şehir halkı gerek yerli ve yabancı turistler tarafından gezilen bu meydan Cemil Paşa’nın en başarılı icraatlarındanıdır.

²²¹ Topuzlu, a.g.e, s.135.

²²² Topuzlu, a.g.e, s.161. ;Kabacalı, a.g.t, s. 222.

4.5.2. Doğancılar ve Fatih Parkları'nın Yapımı

Cemil Paşa'nın yoğun çaba sarfettiği park, bahçe ve meydan çalışmalarından bir diğeri de Üsküdar'da bulunan Doğancılar Parkı'dır. II. Meşrutiyet'ten sonra ve I.Cihan Harbi'nden önce Anadolu yakasında yapılan bu park kuşkusuz halkın rahat nefes alabilmesini sağlamıştır. Meydanı barındıran tarihi Doğancılar semti geçmişi av ve acılığa dayanmaktadır. Bilindiği gibi *“Osmanlılar'da avcılık çok gelişmiş, teşkilâtlanmış ve ülkenin her tarafında yaygınlaştırılmıştır. Kuruluş devri Osmanlı padişahları sürek avlarına zağarcılarla birlikte çıkmış, daha sonra padişahın yanında ava çıkma imtiyazı saray avcılarına verilmiştir.”*²²³ Zikrolunan saray avcılarının mensûb olduğu Hane-i Bâzyân olarak da adlandırılan Doğancı Koğuşu 40 kişiden oluşmaktaydı. Ava merakıyla bilinen Sultan IV. (Avcı) Mehmed devrinden sonra Doğancılar Koğuşu'na gösterilen ilgi azalmış ve koğuş 1830 tarihinde II. Mahmud devrinde resmen kaldırılmıştır. Doğancılar Koğuşu'nun ana mekânı olan Doğancılar Meydanı günümüzde de Doğancılar olarak anılmaktadır.

Cemil Paşa döneminde yaptırılan Doğancılar Parkı Osmanlı Devleti zamanında sefere çıkmadan önce talim yapılan yerdi. Park olarak tanzim edilmeden önce Üsküdar'ın pazar yerlerinden biri olan Doğancılar Parkı, Mimar Vedat Tek Bey tarafından tanzim ve inşa edilmiştir. Böylece varlığı günümüzde de devam eden ve Kadıköy-Üsküdar yolunun sağ tarafında yer alan bu park inşa olunmuş ve hâlen insanların en önemli dinlenme mekânlarından biri olma özelliğini sürdürmektedir.

Dönem itibarıyla yoğun göç alan, göç aldıkça büyüyen ve kalabalıklaşan başkentte, ailecek vakit geçirilecek park, bahçe ve meydanlar önemli bir ihtiyaç olmuştu. Çünkü şehir kalabalıklaştıkça eski ev ve konaklar ya büyük apartmanlara ya da iş yerlerine çevriliyordu. Bu vaziyet en çok hareket alanları azalan çocukları etkiliyordu. Şehirde sayıca az olup giriş ücretine tabi olan parklardan fakir halkın faydalanamaması umumi bir park hatta parklar yapılması ihtiyacını doğurmuştur. Bu sebeptendir ki Cemil Paşa görevi süresince park, bahçe ve meydan imarında büyük bir çaba sarf ederek ülke çapında doğal yaşam alanları oluşturmaya teşebbüs eden ilk kişi olmuştur.

Cemil Paşa'nın oluşturmaya çalıştığı doğal yaşam alanlarından biri de Şehzade Camii ile Fatih Camii arasında olan ve günümüzde Fatih Hava Şehitleri Parkı adını taşıyan Fatih Parkı'dır. Cemil Paşa yeni kanuna göre toplanan 19 Kasım 1913 tarihli

²²³ Abdülkadir Özcan, “Doğancılar”, *TDVİA*, İstanbul 1994, c.X, s. 489.

Cemiyet-i Umumiye-i Belediye toplantısında “*Bayezid ve Fatih ve Kadıköy ve Üsküdar ve İstanbul’un diğer münasib cihazlarında vücuda getirilecek bağçelerin projelerini ihzar eyledik. Peyderpey inşaâta ibtidar edilecektir.*”²²⁴ sözleriyle 1914’te yapımına başlanan Fatih Parkı projesini ilân etmiştir.

İlk yapıldığında Fatih Parkı adı verilen bu alana 1914’te yaşanan elim bir olaydan sonra Fatih Hava Şehitleri Anıt Parkı adı verilmiştir. İttihatçıların I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlıların havacılıktaki hâkimiyetlerini ispatlamak amacıyla İstanbul-Kahire arasında iki uçak ve dört pilotla gerçekleştirdikleri gösterisi, ne yazık ki hazin bir sonla noktalanmıştır. 3 Mart 1914’te Yüzbaşı Fethi Bey ve Üsteğmen Sadık Bey’in kullandıkları Muâvenet-i Milliye uçağı Kudüs yakınlarındaki Taberiye Gölü civarında düşmüştür. 8 Mart 1914’te ise; Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey ve Üsteğmen Nuri Beylerin kullandıkları Prens Celaleddin uçağı Yafa sahiline yakın bir bölgede düşmüştür. Bu kazalardan sadece Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey yaralı olarak kurtulurken diğer üç pilotumuz Türk havacılık tarihinin ilk şehitleri olmuş, onların anısı bu parkta dikilen kaidede yaşatılmıştır. Fatih Tayyare Şehitleri Abidesi’nin mimarı ise; Cemil Paşa döneminde belediye fen heyeti mimarı olarak görev yapan ve Paris’te mimarlık eğitimini alan Mimar Vedat Tek Beyefendi’dir. Abidenin ucu kırık sütun gibi bitmesi yarım kalan görevi ifade eder.

4.5.3. Çamlıca Kısıklı Bahçesi’nin Yeniden Tanzimi

Cemil Paşa’nın hâtırâtında; “*Bundan seksen sene evvel Çamlıca’da, Kısıklı’da yapılmış ve bir virane haline düşmüş olan parkı da yeniden tanzim ettirdim.*”²²⁵ sözleriyle bahsettiği Çamlıca Kısıklı Bahçesi, günümüzde Millet Bahçesi olarak anılmaktadır.

Geçmişte büyük rağbet gören ve Recaizade Mahmud Ekrem’in Araba Sevdası²²⁶ isimli eserinde de yoğunluğundan bahsolunan bu bahçe insanların önemli uğrak mekânlarından biri olmasına rağmen XX. yüzyıl başlarında ilgisiz kalmış ve bakımsız bir vaziyet almıştır. Nitekim yukarıda da zikrolunduğu gibi kaderine terk edilmiş olan bu bahçe Cemil Paşa’nın şehreminliği döneminde belediye bütçesinden ödenek çıkarılarak yeniden tanzim edilmiş ve halkın hizmetine sunulmuştur.

²²⁴ Ergin, *a.g.e.*, s.311. (Zikrolunan tarihten önceki seçimler 1293/1877 kanununa göre yapılmaktaydı).

²²⁵ Topuzlu, *a.g.e.*, s. 129.

²²⁶ Recaizade Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası*, Armoni Yayıncılık, İstanbul 2002.

4.6. SALHÂNENİN KURULMASI VE HAYVAN PAZARI TEŞEKKÜLÜ

İstanbul’u modern bir şehir hâline getirmek için çabalayan Cemil Paşa’nın görevi süresince yaptığı işlerin en hayırlısı olarak addettiği mezbaha projesi dönemin İstanbul’u için kuşkusuz önemli bir ihtiyaçtı. Bunun nedeni kentin iâşesinde etin daima önemli bir yer tutmuş olması ve uzun yıllar sıhhî anlamda takdire şayan bir mezbahanın bulunmamasıydı. Kötü koku yaydığı ve sağlığa zararlı unsurlar barındırdığı gerekçesiyle genelde şehir merkezinden uzak yerlerde konuşlandırılan mezbahalara hayvan temin etmekle yükümlü olan celeb esnafı zengin tüccarlar arasından seçilir ve kimi zaman zoraki atamalar olurdu. Çünkü et fiyatları narhla belirlendiğinden kâr oranı düşüktü hem de celeb olmak başlı başına riskli ve zor bir işti. Dönem dönem mezbahaların yapım tablosuna baktığımızda; İstanbul’un fethinden XVII. yüzyıla kadar kurulan mezbahaların Yedikule dışında bulunduğunu, XVII. yüzyılda tüm bu mezbahaların Kazlıçeşme’de toplandığını, XVIII. yüzyılda şehrin çeşitli yerlerinde tekrar mezbahalar açıldığını ve XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar bir diğer önemli kurum olarak Tophane Salhanesi’nin olduğunu görmekteyiz. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde “Sütlüce Mezbahası olarak günümüze kadar gelecek olan Karaağaç Kurumları’nın temeli Cemil Topuzlu’nun ikinci şehreminliği döneminde, Ekim 1920’de atıldı.”²²⁷ Dönemin siyasi ve ekonomik durumu düşünüldüğünde bu projenin kaynak sıkıntısına sebep olabileceği tahmin edilebilir. Fakat Cemil Paşa görevi süresince kaynak bulunduğu İstanbul halkı için gerekli icraatlarda bulunmuştur.

Cemil Paşa’nın Cemiyet-i Umumiye-i Belediye’nin 15 Ocak 1920 tarihli toplantısında mezbahalarla ilgili zikrettiği şu cümleler İstanbul için mezbaha yapımının neden bu kadar önemli olduğunu açıklamaktadır. “Şehrin nezâfet ve taharetiyle alâkadar avâmilden bir mühimi de mezbahalardır. Bunların sıhhat-ı umumiye ile alâkası pek mühimdir. Şehrimizin muhtelif mahallerinde bulunan mülevves, murdar, iğrenc mezbahaları, kotraları âcilen kaldırmak ve bundan böyle şehrimizin içine koyun ve sığır sürülerini sokmamak emanetin en mühim vazifesidir.”²²⁸

Şehreminliğinin yanı sıra hekim olan Cemil Paşa’nın şehreminlikleri müddetince gerçekleştirdiği/gerçekleştirmeye çalıştığı projelerin asıl amacı halk sağlığını güvenceye alabilmektir. Cemil Paşa’nın bir röportajında mezbahalar için zikrettiği şu sözler halkın sağlığını ne denli önemseydiğinin göstergesidir: “Şehrin en mühim işlerinden biridir.

²²⁷ “Mezbahalar”, DBİA, Prof. Dr. İlhan Tekeli, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, c.V, s.446.

²²⁸ Ergin, a.g.e, s.324.

Zira bu sayede et fiyatları kış ve yaz büyük tebdilâta uğramayacak; ihtikârların önü alınacak; herkes muayene edilmiş sıhhi et yiyecek.”²²⁹

Cemil Paşa'nın hayli önemseddiği bu projeyi gerçekleştirmek kolay olmamıştır. Daha öncekilerde olduğu gibi mezbaha projesi de zihniyet ve kaynak engeline takılmıştır. Öncelikle salhanenin açılması için çalışmalara başlanması, Damad Ferid Paşa Hükümeti'nin ve İtilaf Devletleri'nin tepkisini çekmiştir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi-ekonomik şartlar bu projenin acil olmadığını göstermekte ve tepkilerin nedenini açıklamaktadır.

Diğer projelerde olduğu gibi mezbaha projesi de bürokratik mücadele ve kaynak sıkıntısıyla iç içe olmuştur. Öyle ki Şehremaneti'nden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan bir yazıda bu durumu net bir şekilde görebilmekteyiz. İlgili yazıda; halkın sıhhati için umumi bir salhâne yapımı amacıyla Şehremaneti'ne gelen evrak, harita ve planların daha sağlıklı değerlendirilebilmesi için bir heyet-i fenniye'nin ilgili evrakları incelemesine karar verilmiştir. Bu işin en uygun proje sahibine ihale edilebilmesi için gelen projeler içinde ilk dörde girenlerin arasından bir seçim yapılması ve birinci seçilene mezbaha inşa hakkı verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu salhânenin yapılmasıyla şehrin tümünde bir düzen sağlanacağı vurgulanarak ayrıca pazar yeri teşekkülü ile özellikle celeb esnafının kontrolündeki et fiyatlarının bir düzene gireceği, haksız kazancın önüne geçilmesi hedeflenmiş, Şehremaneti'nin ise bu proje için yıllık 50.000 lira destek vereceği beyan edilmiştir.²³⁰ Bu projenin Avrupa'daki benzer projelerde olduğu gibi yeterli bütçeye sahip olması ve ihalenin 30-40 sene müddetle verilmesi gerektiği Şehremaneti'nin başlıca taleplerindendi. İşte tam da bu noktada kurumlar arasında görüş ayrılığı yaşandı; çünkü Dâhiliye Nezareti ve Şûra-yı Devlet özellikle ihale müddetini fazla buluyordu. Salhâne projesinin mütâlâa edildiği bir belgede “İstanbul vilayeti mecâlis-i umumiyesinin bu işe tedkike salâhiyyetdar olamayacağına dair Şûra-yı Devletce bir karar ittihâz olunacağı me'mûl edilebilirse de emanetin 30-40 sene kadar uzun bir müddet imtiyaz i'tasına salâhiyyeti bulunmadığı cihetle bu işin mücerred bu sebebden nâşi tekrar Şûra-yı Devlete sevkine suret-i tabi'i bulunduğundan buna mahâl kalmamak ve her iki meselenin de birlikde bir karara iktirân etdirilmesi zımnında şimdiden Şûra-yı Devlete gönderilmesi daha münasib

²²⁹ Abdullah Cevdet, “Şehremini Cemil Paşa Hazretleriyle Mülâkat”, *İctihad*, İstanbul 1330, c.V, S.102, s.30.

²³⁰ BOA, Şûrâ-yı Devlet Evrakı (ŞD.), 851-22.

görülmekde olmasıyla keyfiyeti tekrar bi't-tedkik iktizası beyan olunmak üzere encümen-i emanete."²³¹ denilmiş ve bu itiraz dile getirilmiştir.

Konuyla ilgili karşılıklı yazışmalar bununla kalmadı, Şehremaneti Yedikule, Boğaziçi ve Anadolu sahillerindeki esnafın sıkıntılarını ortadan kaldırabilmek amacıyla hayvan pazarlarının Feriköy ve Erenköy gibi uzak yerlerde olmasındansa yeni kurulacak mezbaha içerisinde yer almasını istiyordu. Mezbaha yapımı için esnaftan vergi alınması gerektiği de Şehremaneti'nin bir başka talebiydi. Sonuçta bu bürokratik fikir ayrışması çözümlenmiş, özellikle kurallara uyulması gerektiği önemle vurgulanmıştır.

Şehremaneti'nin kendi bütçesiyle oluşturmaya çalıştığı Karaağaç Mezbahasının projeleri, Veteriner Bakteriyolog Rıza İsmail Sezginer Bey'in Almanya'da mezbahalar üzerinde yaptığı incelemeleri göz önüne alınarak, Mimar Vedat Tek Bey tarafından hazırlanmıştır. "*Paşa'yı bu fikre meylettiren ve yerini bulan muavini Hafız Raif Bey'dir.*"²³² Ekim 1920'de Hafız Raif Bey'in desteğiyle Şehremini Cemil Paşa'nın ikinci şehreminliği döneminde temelleri atılan Sötlüce (Karaağaç) Mezbahası'nın açılışı 1923'te Cumhuriyet dönemi şehreminlerinden Haydar Bey döneminde yapıldı. Mezbaha 1990'lı yıllara kadar İstanbul'un merkez mezbahasıydı.

4.7. BAŞKENTTE BİR SEBZE MEYVE HALİ İMARI

Görevi süresince kendisini İstanbul'u modern bir kent hâline getirmeye ve güzelleştirmeye adanmış Şehremini Cemil Topuzlu'nun İstanbul için bir diğer projesi de sebze-meyve hali yapımıydı. Çünkü başkentte bugünkü manâda sebze ve meyvelerin muhafaza edilip satışının yapıldığı bir hâl binası yoktu. Haftanın belli günlerinde kurulan pazarlar da kuruldukları mahallerde yer yer hayatı zorlaştırıyor ve bu durum kent yaşamı için sıkıntıya sebep oluyordu.²³³

"*Memleketimizde henüz teessüs etmemiş levâzım-ı belediyeden bir şey var ise o da hallerdir.*"²³⁴ diyerek bu alandaki ihtiyaca dikkat çeken Cemil Paşa'ya bu fikri veren ve hal yapımı için gerekli bütün istimlâk işleriyle uğraşan, kişi muavini Hafız Raif Bey'di. Kendisinin desteğiyle Keresteciler civarındaki arsalar istimlâk olunmuş,

²³¹ BOA, ŞD., 851-22.

²³² Ergin, a.g.e, s.337.

²³³ Cemil Paşa bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: "*Şehrimizde hal denilen kapalı pazarlar yoktu. Haftanın muayyen günlerinde Pazartesi, Salı, Perşembe gibi adlarla mahalle aralarında kurulan pazarları vardı. Toptan sebze ve meyva satışları sabahleyin erkenden Eminönü'nde yapılırdı. Çöp pisliğinden ve toplanan kalabalıktan buradan geçmek pek güçtü.*" Topuzlu, a.g.e, s.108.

²³⁴ Ergin, a.g.e, s.311.

ardından Avrupa'dan kataloglar getirtilmiş ve projeler hazırlatılmıştır. Düzenlenen yeni belediye kanununda istimlâk hususunda Şehremaneti'ne geniş yetki verilmesine rağmen istimlâk edilmek istenen mekânlarda bir takım sıkıntılar yaşanmıştır. Örneğin; Ayazmakapı'da istimlâk edilmesi istenen yerlerde dükkân ve mağazalar bulunuyordu. Bu bölgenin istimlâk edilmesi halinde buradaki esnafın mağduriyeti bölgede istimlâk işlerini yavaşlatıyordu. Cemil Paşa bu konuyla ilgili belgede bölgedeki esnafın mağdur edilmeyeceği ve hatta hal binasının bitimine kadar onlara yeni bir alan gösterileceği, inşaat tamamlandıktan sonra daha rahat bir vaziyette işlerine devam edebileceklerini dile getirmiştir. Bu açıklamanın üzerine Dâhiliye Nezareti Şehremaneti'ne gönderdiği yazıdaki şu sözlerle istimlâke müsaade etmiştir. “*Kanun-ı muvakkatın birinci maddesine nazaran belediyeler pazar yerleri ihdas etmek üzere istimlaka me’zun bulunduklarına ve emr-i istimlakın menafi-i umumiye icâbâtından olup olmadığından ta’yin ve takdirine kanunun yirminci maddesi mucibince Dersaadet Nezaret-i celilelerine aid bulunduğu iktizası münekkıd ra’i âli-i nezaret penahileridir*”²³⁵

Cemil Paşa'nın “*maksat sabahleyin eline filesini, çantasını alıp da alışverişe gidecek olan bir ev kadınının, aşçı veya hizmetçinin her aradığı yiyeceği kolaylıkla toplu olarak bir yerde ve bir anda tedarik edebilmesidir. Yalnız bakkaliyeye ait gıda maddelerini tedarik edip et, tavuk, balık, sebze almak için de gene sokak sokak dolaşmamalıdır. Kasabsız, sebzevatsız bir satış yerine hal denilemez*”²³⁶ düşüncesiyle Hafız Raif Bey'le yola çıktığı bu proje pek tabii halkın sağlığı ve rahatı düşünülerek uygulanmaya çalışılmıştır. Cemil Paşa'nın görev süresince hal inşaatı tamamlanamamıştır. Fakat o tarihte yapılan geçici dükkânlardan elde edilen gelirler yine başkent için kullanılmıştır. Bu dönemde hal binası olarak evvelce şehreminliği vazifesinde bulunmuş Emin Bey'in Kadıköy'de inşa ettirdiği bina kullanılmıştır.

4.8. DÂRÜ'L BEDÂİYİ-İ OSMÂNÎ'NİN KURULMASINDAKİ KATKILARI

Başarılı bir hekim ve vazifesinin sorumluluklarını yerine getirmeye çalışan bir belediye başkanı olan Cemil Paşa estetik algısının yanı sıra sanatsal bakış açısına da sahip nev'i şahsına münhasır biri idi. İstanbul'un imarında ve modern bir görünüm kazanmasında büyük emeği olan Cemil Paşa İstanbul'da tıpkı Avrupa'dakiler gibi tam teşekküllü bir tiyatro binası yaptırmak istiyordu. Çünkü Cemil Paşa'nın kendi deyimiyle

²³⁵ BOA, DH.İD., 215-2.

²³⁶ Topuzlu, *Beyoğlu Halkevi Konferansı.*, s.24.

“Beyoğlu, Direkler arasındaki bir kaç köhne salaş binadan başka muntazam güzel bir tiyatromuz bile yoktu.”²³⁷ Bu eksikliği gidermek isteyen Cemil Paşa çalışmalarına başladı, Şehremaneti Heyet-i Fenniye müşaviri olan Monsieur Auric’e Sultanahmet Meydanı’nda konuşlandırılmak üzere bir proje hazırlattı. Ardından Paris’teki Odeon Tiyatrosu’nun müdürü Andre Antoine’ı²³⁸ İstanbul’a davet ederek Şehzadebaşı’nda Letafet Apartmanı’nda bir yazıhane tahsis etti.

Cemil Paşa, tiyatro binasının özellikle kâgîr olmasını istiyordu, bunun sebebi kâgîr yapıların ahşap yapılara göre hem yangından hem de depremden zarar görme ihtimallerinin daha düşük olmasıydı.²³⁹ Nitekim Cemil Paşa’nın bu hassasiyetleri de göz önünde bulundurularak güzellikler evi anlamına gelen *Dârü’l Bedâyi-i Osmâni*²⁴⁰ açılmıştır.²⁴¹ Cemil Paşa’nın çağrısı üzerine 28 Haziran 1914’te İstanbul’a gelen ve tiyatronun başına geçen Andre Antoine tiyatro eğitiminin yanı sıra ses eğitimi ile de ilgilenecekti. Zira tiyatro eğitimi için açılacak bu okulda ses eğitiminin de verilmesini Cemil Paşa istemiş, bu isteğini Abdullah Cevdet’e verdiği röportajında şu sözlerle ifade etmiştir. “Zira ben buraya sesi güzel küçük yaşta erkek çocuklarla Celeb ve Edirne civarında Türkçeyi güzel telaffuz iden gayrimüslim kız çocukları alacağım. Bunlara evvel emirde edebiyatıyla beraber Türkçe ve Fransızcada tahsil etdireceğim. Aynı zamanda bugün müstakil bir fen mahiyetini kazanmış olan tiyatroculuk ilmini de öğreteceğim.”²⁴²

Cemil Paşa’nın büyük bir istekle çalışmalarını yürüttüğü *Dârü’l Bedâyi-i Osmâni*’ye öğrenci kaydı için giriş sınavları yapılmıştır.²⁴³ Sınava başvuran 8’i hanım

²³⁷ Topuzlu, a.g.e, s. 113.

²³⁸ Andre Antoine 25 Haziran 1914 ile 25 Eylül 1914 tarihleri arasında 12.000 frank yani 600 Fransız lirası ücretle görev yapmak üzere Cemil Paşa’nın davetini kabul etmiş ve İstanbul’a gelmiştir. Antoine, I. Dünya Savaşı’nın çıkması sebebiyle İstanbul’da üç ay değil, bir ay kalmıştır. Bk.: Refik Ahmet Sevengil, *Türk Tiyatrosu Tarihi*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2015, s.686.

²³⁹ Cemil Paşa şu sözleriyle bu hususa dikkat çekmiştir. “Sinema ve ahşap resmi daireler mes’elesine gelince; bilir misiniz, ben, sinemaya nadiren giderim ve daima, büyük giriş kapısının yanında otururum. Çünkü sinemada iken, iki korkulu sebepten dolayı rahat nefes alamam: 1-Yangın, 2-Zelzele !” Alaçam, a.g.e, s.198.

²⁴⁰ Bu ismi, Namık Kemal’in oğlu Ali Ekrem Bolayır önermiştir. *Dârü’l Bedâyi-i Osmâni* isminin Fransızca karşılığı ise; “Conservatoire National Otoman” yani Osmanlı Milli Konservatuvarı’dır. Bk.: Sevengil, a.g.e, s.690. *Dârü’l Bedâyi-i Osmâni* ismini Ali Ekrem Bolayır’ın verdiği dair ayrıca bk.: Niyazi Akı, *Türk Tiyatro Edebiyatı Tarihi I Başlangıçtan Cumhuriyet Devrine Kadar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1989, s.223.; Özdemir Nutku, *Darülbeydi’nin Elli Yılı (Darülbeydi’den Şehir Tiyatrosu’na)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları:191, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1969, s.18. Ali Ekrem Bolayır hakkında detaylı bilgi için bk.: İsmail Parlatır, “Bolayır, Ali Ekrem”, *TDVİA*, İstanbul 1992, c.VI, s.275-276.

²⁴¹ *Dârü’l Bedâyi-i Osmâni*’nin Cemil Paşa’nın katkılarıyla açıldığına dair bk.: Akı, a.g.e, s.223.; Sevengil, a.g.e, s.685.; Nutku, a.g.e, s.16,17.; Pakalın, a.g.e, s.12.

²⁴² Cevdet, a.g.m, s.31. (Cemil Paşa’nın Celeb olarak bahsettiği mahal muhtemelen 1919’a kadar Trakya civarında olan Celebli nahiyesidir.- Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın Nu:21, Ankara 2006, s.104).

²⁴³ *Dârü’l Bedâyi-i Osmâni*’ye öğretmen ve öğrenci yapılacağına dair dönemin basınına ilân verilmiştir. 7 Temmuz 1914 tarihli ilân şu şekilde kaleme alınmıştır: “Şehremaneti (Belediye Başkanlığı) tarafından kurulması kararlaştırılan *Dârü’l Bedâyi-i Osmâni Şehzadebaşı’ndaki Letafet Apartmanı*’nda açılacaktır. Binanın içindeki

197 kişi arasında Muhsin Ertuğrul, Ali Naci Karacan, Peyami Safa, Halit Fahri Ozansoy, Behzat Hâki Butak, Celâl Sahir Erozan, Emin Belig Belli, Ahmet Muvahhit, İ. Galip Arcan, Fikret Şadi, Raşit Rıza Samako gibi tanınmış kişiler de yer alıyordu. Sınava başvuran 197 kişiden sadece 8'inin hanım olmasının sebebi o günkü toplumsal örf ve adetlerdi.²⁴⁴ Çünkü bu dönemde Gülhane Parkı'na hanımların girmesi dahi bürokratik bir mesele hâline gelmiş ve Enver Paşa'nın da tepkisini çekmişti. Öyle ki uzun uğraşlar neticesinde haftanın belli bir günü hanımların parka girmesine müsaade edilmişti. Böyle bir dönemde hanımların sahneye çıkıp oyunculuk yapmaları ve dahi şarkı söylemeleri toplumsal örf ve adetlere aykırı bir durumdu. Zira Cemil Paşa da mevcut durumla ilgili şu şekilde bir açıklama yapmıştır: "*O tarihlerde sahneye çıkmak erkekler için çok ayıp kadınlar için gayriahlâkî addedilirdi.*"²⁴⁵ Cemil Paşa mevcut durum içinde Türk kadınının sosyal hayatta var olmasını sağlayabilmek adına tiyatro ve ses eğitimi alarak sahneye çıkabilmeleri için yoğun uğraşlar vermiş fakat bunda muvaffak olamamıştır. İşte bu sebeple gayrimüslim fakat Türkçe'ye hâkim genç hanımlar tercih edilmiştir.

I. Cihan Harbi'nin başlamasıyla Andre Antoine İstanbul'dan ayrılmış ve Dârü'l Bedâyi'nin açılışı ertelenmiştir.²⁴⁶ Buna razı olmayan Reşat Rıdvan Bey 1914 Kasımında Türk ve Batı musikisinden seçilen bestelerle hazırlanmış bir programla açılışın yapılmasını sağlamıştır. Lakin bu program da yeterli olmamış ve kısa bir süre sonra kurum kapanmıştır. Ancak Cemil Paşa'dan sonra şehremini olan İsmet Bey döneminde tiyatro hususunda bir kanun hazırlanmış ve Dârü'l Bedâyi bir eğitim kurumu olmanın yanı sıra temsiller veren bir akademi olması şartıyla tekrar açılmıştır. Böylece 1931'e kadar Dârü'l Bedâyi-i Osmânî adıyla anılıp 1931'de semt tiyatrolarının açılmasıyla beraber Şehir Tiyatroları adını alan tiyatro okulunun kurulması bu şekilde

düzenlemeler bitmek üzeredir. Şimdilik mektepte telâffuz, seslendirme, inşat, Türk Edebiyat ve tarihi ve bir iki başlangıç dersi öğretmenliklerine ve öğrenciliğe aday olmak isteyenlerin şartları anlamak üzere 28 Haziran 1330 (12 Temmuz 1914) Pazar, 30 Haziran 1330 (13 Temmuz 1914) Pazartesi günleri, sabah saat dokuzdan on ikiye kadar Dârü'l Bedâyi-i Osmânî Genel Müdürü Mösyö Antoine tarafından kabul edilecekleri bildirilir." Sevensil, a.g.e, s.689. Burada yapılan imtihanların nasıl geçtiğine dair ayrıntılı bilgi için bk.: Halit Fahri Ozansoy, *Şehir Tiyatrosunun 50. Yılı Darülbeyti Devrinin Eski Günlerinde*, Ak Kitabevi, İstanbul 1964, s.9-16.

²⁴⁴ Antoine, kadın oyuncu konusunda yaşamış ve Şehremanetine mevcut durumu bildiren bir mektup yazmıştır. Mektupta, oyuncu bulmakta sıkıntı çekildiği anlatılmakta ve bu duruma yönelik çözüm önerileri sunulmaktadır. Mektup için bk.: Nutku, a.g.e, s.25.

²⁴⁵ Topuzlu, *Beyoğlu Halkevi Konferansı*, s.11.

²⁴⁶ Antoine'un İstanbul'dan ayrılması ve Cemil Paşa'nın da şehreminliğinden istifa etmesi ile ilgili Refik Ahmet Sevensil şu sözleri söylemiştir: "*Batılı anlamda bir konservatuar kurmak için çalışan Cemil Paşa, Antoine'un Türkiye'den ayrılıp gitmesine sebep olan I. Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra bu görevden ayrılınca, Dârü'l Bedâyi, kurucusundan sonra koruyucusunu da kaybetmiş oldu.*" Sevensil, a.g.e, s.698.

gerçekleşmiştir. Böylece Cemil Paşa'nın tiyatro çalışmaları ülkemizde şehir tiyatroları başlangıcı niteliğindedir diyebiliriz.

4.9. İDARE-İ BEYTİYYE MEKTEBİ'NİN KURULMASI

Cemil Paşa'nın bir diğer önemli çalışması da aşçı ve garson yetiştirmeye yönelik İdare-i Beytiyye Mektebi projesidir. Cemil Paşa'nın böyle bir okul açmak istemesi tıpkı tiyatro örneğinde olduğu gibi toplumun bu alandaki önyargısını kırmak idi. Çünkü dönemin İstanbul'unda “*Garsonluk yapmak ayıp addedildiğinden, büyükçe otel ve lokantalarda Türk-Müslüman garsonlar bulunmuyordu.*”²⁴⁷ Bu proje aynı zamanda daha çok kadınların iş hayatına atılabilmesine yöneliktir. Çünkü dönemin şartları gereği erkekler savaşa gittiğinden evin geçimini kadınlar üstlenmek zorunda kalıyordu. Ve ne yazık ki toplumsal önyargılar ihtiyacı olan kadınların çalışmasına engel teşkil ediyordu. Nitekim Cemil Paşa hem iyi kadın aşçı ve kadın garson ihtiyacını karşılamak ve hem de Müslüman hanımların maddi sıkıntılarını gidermek ve tüm bunların yanı sıra Müslüman hanımlara sanat öğretebilmek amacıyla Şehzadebaşı'nda bir bina kiralarak aşçı ve garson yetiştirmeye yönelik mektebi açmıştır.

Mezkûr mektebin açılabilmesi için Cemiyet-i Umumiye-i Belediye tarafından 3000 lira bütçe ayrılmış ve Cemil Paşa'nın uğraşlarıyla Belçika'dan işinin ehli bir müdire getirilmesi amaçlanmıştır. Eğitim süresi 4-6 ay olan İdare-i Beytiyye Mektebi'ne daha fazla insanın kayıt yaptırmasını sağlamak amacıyla öğrencilere yurt, yemek ve cüzi bir maaş gibi imkânlar sunulmuştur. Mektebin en büyük teşviki ise şudur ki; “*Buradan çıkanlara şehadetname verilerek istenilen nüvelere tevzi idilecektir. Bu müessese ale'ttedric “Bureau de placement” yani yerleştirme ocağı” vazifesini ifa idecektir.*”²⁴⁸ Cemil Paşa'nın şehreminliği döneminde yoğun uğraşlarla oluşturduğu bu mektep görevden ayrılmasından kısa bir süre sonra Cemiyet-i Umumiye-i Belediye kararıyla kapatılmıştır.

4.10. ŞEHREMANETİ BİNASININ İNŞASI

Cemil Paşa'nın İstanbul'u modern bir şehir hâline getirebilmek amacıyla başlattığı kapsamlı imar faaliyetlerinden biri de Şehremaneti binasını yenileme projesi

²⁴⁷ Topuzlu, a.g.e, s.113.

²⁴⁸ Cevdet, a.g.m, s.30.

olmuştur. Çünkü “*Batı’nın gelişmiş ve medenî memleketlerinde şehrin en büyük ve en muhteşem binası Şehremanetidir. İstanbul ise hâlâ böyle bir binadan mahrumdur.*”²⁴⁹

Hayli eskimiş Şehremaneti binası ne görüntü ne de yapı olarak ihtiyaçlara cevap veremiyordu. Şehremaneti’nin Sultan Mahmud Türbesi’nin karşısında yer alan eski binası senelerdir tamir edilmemiş, odalardaki eşyalar kullanılamayacak hâle gelmişti. Bunun üzerine Cemil Paşa İstanbul için modern ve güzel bir Şehremaneti binası yaptırmak amacıyla çalışmalara başlamıştır. Buna ilaveten “*farklı semtlerdeki 9 belediye idaresi için, eksik olan bölgelerde belediye binaları yaptırarak veya konaklar satın alarak bu yapıları belediyeye tahsis etmiştir.*”²⁵⁰ Mimar Yervant Terziyan tarafından yapılan Fatih ve Kadıköy daireleri bu çalışmanın en güzel örnekleridir. Öncelikle yeni Şehremaneti binası için Sultanahmet Meydanı ile Adliye arasında bulunan ve bir tarafı Sultanahmet Meydanı’na diğer tarafı denize nazır bir arazi seçmiştir. Bunun akabinde Cemil Paşa önceki icraatlarında da yaptığı gibi tarihi yarımadanın en güzel yerinde bulunacak olan Şehremaneti binası yapımı için de bir müsabaka düzenlemiştir. Türkçe ve Fransızca tanıtım metinleri hazırlanarak binanın müsabakayı kazanan projeye uygun yapılacağı duyurulmuştur. Modern ve medeni bir şehremini binası yaptırabilmek amacıyla böylesine yoğun uğraşlar veren Cemil Paşa’nın bu projesi; I. Cihan Harbi’nin başlaması ve kendisinin vazifeden ayrılması sebebiyle hayata geçirilememiştir. Ancak Cemil Paşa’nın 1944’te Beyoğlu Halkevi’ndeki bir konferansında zikrettiği şu sözler Sultan Mahmud Türbesi karşısındaki harap olmuş şehremini binasının yenilendiğini göstermektedir. “*Alelacele binanın içi, dışı tamir edildi. Odalara münasip eşya alındı, muhasebe ve vezne daireleri bankalarda olduğu gibi modern bir tarza sokuldu. Ayrıca binanın üst katında yüksek kürsülü ve anfi şeklinde büyük bir içtima salonu yapıldı.*”²⁵¹

Böylece Cemil Paşa’nın hedeflediği gibi muazzam bir Şehremaneti binası inşa edilememişse de var olan eskimiş vaziyetteki Şehremaneti binası yenilenerek modern bir hâle getirilmeye çalışılmıştır.

4.11. KALDIRIM, YOL YAPIMI VE GENİŞLETME FAALİYETLERİ

Cemil Paşa’nın şehreminliği süresince payitahtta başlattığı imar faaliyetlerinin en önemli unsurlarından biri de yol ve kaldırım tamîrâtları olmuştur. Malûm olduğu

²⁴⁹ Ergin, a.g.e, s.340.

²⁵⁰ Yıldırım, a.g.t, s.52.

²⁵¹ Topuzlu, *Beyoğlu Halkevi Konferansı*, s..31.

üzere daha önce Ebu'l-Fazl Mahmud Efendi Medresesi mevzûsundan bahsederken Cemil Paşa'nın yol genişletme çabalarını ifade etmiştik. Burada, sair yolların tamir ve genişletme faaliyetlerinden bahsedilecektir.

Cemil Paşa Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'nin 19 Kasım 1913 (6 Teşrin-isâni 1329) tarihli toplantısındaki konuşmasında “*Memleketimizin şiddetle ihtiyacı olan şehrin umumî planlarını yukarıda söylediğim vechle Almanyalı Holstadt Kontakt Kumpanyası'na üç senede itmam etmek üzere verdik.*”²⁵² diyerek bu alandaki çalışmaların belli bir plan dahilinde tedricen gerçekleştirileceğini belirtmiştir.

Bu çerçevede Çırçır, Bayezid ve Aksaray harîk mahalleri, Kasımpaşa ve Yenibağçe Deresi civarının inşaatı, Taksim Meydanı ile Şehit Muhtar Bey Caddesi ve Alemdar Caddesi ile Voyvoda Caddesi'nde düzenlemeler yapılmıştır. Ardından söz konusu nutkunda “*Yenibağçe'den Aksaray'a kadar olan güzergâh otuz metre genişletilmiş ve Pierre Loti'nin adı verilmiştir.*”²⁵³

Yol genişletme çalışmaları kapsamında Şehremaneti ile Evkaf Nezareti arasında yazışmalar hızlanmıştır. Sebebi tramvay yolu açma hususunda daha önce değinildiği üzere bu söz konusu caddelerin gelişen ve kalabalıklaşan nüfus nedeniyle taşıt trafiğine açılması ve bunun için de bazı tarihi eserlerin yıkılması gerekiyordu. Şehircilik ve imar anlayışına göre her ne kadar yıkımlar desteklenmese de günün şartlarında zor olanı başarmak için fazlaca cesaret gerekiyordu. Bahsolunan yol çalışmaları dâhilinde zaman zaman tuhaf olaylar da yaşanmaktaydı. Örneğin; adını Cemil Paşa'nın verdiği Alemdar Caddesi'nin genişletilmesi esnasında Şehremaneti tarafından Gülhane Parkı'nın karşısındaki bir türbenin yıkımının istenmesi üzerine trajikomik bir olay yaşanmıştır. Cemil Paşa hatıratında konuya şöyle değinmiştir: “*Bir gece, tekkeyi ve türbeyi yıktırttım ve içindeki sandukayı açtırdım. Birde ne görelim?... Meşhur bir evliyanın iskeletini bulacağımız yerde, bir büyük öküz kafası!... Bu vaziyeti, o esnada hazır bulundurduğum polis, mahalle imamının ve halkın önünde tesbit ettirdim ve vukuatı oracıkta yaptırdığım bir mazbata ile Şeyhülislam Hayri Efendi'ye bildirdim. Bu suretle genişlettiğimiz yolun ortasında kalan Alemdar Mustafa Paşa'nın kabrini de baki kalan mezarlığın arka tarafına taşıttım ve yeniden bir duvar yaptırttım. İşte o tarihten beri Hayri Efendi'yle aramız açıldı.*”²⁵⁴

²⁵² Ergin, a.g.e, s.310.

²⁵³ Ergin, a.g.e, s.310.

²⁵⁴ Topuzlu, a.g.e, s.136.

Türlü zorluklarla gerçekleştirilmeye çalışılan yol yapım, genişletme ve kaldırım inşası faaliyetlerinin masrafları Şehremaneti bütçesinden karşılanmaktaydı. Fakat kaldırım yapımında olduğu gibi Şehremaneti halktan vergi tahsiliyle bütçesini nispeten rahatlatma imkânı buluyordu. Örneğin; Rüsûm-ı Belediye Kanunu'na göre 1914 yılından sonra belediyeler tarafından herhangi bir sokakta yapılacak kaldırım veya lağım faaliyetleri masraflarının yarısı, kaldırımlara cephesi olan mülk sahiplerinden iş bitiminde tahsil edilecekti.

İstanbul'u modern ve güzel bir şehir hâline getirmeye çalışan Cemil Paşa yol yapımında olduğu gibi kaldırım yapımında da yoğun uğraşlar vermiştir. Yukarıda belirtilen konuşmasında bu yöndeki çabalarını ifade etmiştir: *“Bu sene Mart ibtidasından Ağustos nihayetine kadar olan altı ay zarfında yüz on altı bin yüz yirmi sekiz metre murabbâi parke kaldırım ve altmış iki bin beş yüz elli üç metre murabbâi âdi kaldırım ve otuz dört bin doksan beş metre murabbâi şose ve bin üç yüz elli yedi metro tûlünde çimento lağım ve bin yirmi dört metro tûlünde âdi mecra ve yedi bin üç yüz seksen altı metro murabbâi asfalt piyade kaldırımı ve on bin sen yedi metro murabbâi çimento piyade kaldırımı inşat ve ta'mirât icra edilerek bunlar için min haysü'l-mecmû seksen üç bin kûsûr lira sarf olundu ve bunların bir kısmı hitâma erdi. Aksâm-ı sairesi de ikmâl edilmek üzere.”*²⁵⁵

4.12. HALK SAĞLIĞI VE UMUMÎ HELÂLARIN YAPILMASI

Modern ve temiz bir kent için en önemli mekânlardan biri de şüphesiz umumî helâlardır. Elbette bu bağlamda kanalizasyon sisteminin de iyi olması şarttı. İstanbul'da bu dönemde umuma ait tuvaletler yoktu. Halk sağlığına önem veren Operatör Cemil Paşa hâtırâtında; umuma mahsus tuvaletlerin olamamasından ve söz konusu durumdan dolayı sıhhat-i umumiye tehdit eden bir vaziyetin oluştuğundan bahsetmiş ve bu şekilde rahatsız olduğunu dile getirmiştir.²⁵⁶ Bu vaziyetten şikâyetçi olan tek kişi de Cemil Paşa değildi. Osman Nuri Ergin'in *İstanbul Şehreminleri* isimli eserindeki tespitleri de vaziyetin ne kadar rahatsız edici olduğunu göstermektedir: *“Bu hizmeti asırlardan beri camiler civarındaki tesisler ifa etmiş ise de bu asırda def-i ihtiyac için buralara*

²⁵⁵ Ergin, a.g.e, s.310.

²⁵⁶ Cemil Paşa'nın sözleri şöyledir: *“Sokaklarda umuma mahsus bevilhane, tuvalet salonları bulunmadığından تنها sokaklardan başka işlek caddelerimizin yan tarafları, köşe başları birer bevilhane halini almıştı. Cami avlularında bulunan helâlar da çok bakımsızdı. Velhasıl şehrin sıhhat ve selâmeti için pek ziyade alâkadar olan temizliğine aslâ ehemmiyet verilmiyordu.”* Topuzlu, a.g.e, s.110.

müracaatın ve en kalabalık yerlerde bunların mevcut olmayışının bir şehir için pek utanç verici bir şey olduğunu görmeyen ve itiraf etmeyen kimse yoktur.”²⁵⁷

Bu konudaki eksikleri gidermek üzere çalışmalara başlanmış ve 20 Aralık 1913’de Mimar Mösyö Alfred Michel ile bir sözleşme yapılmıştır. Sözleşme gereği İstanbul’da otuza yakın bevlhane yani tuvalet salonu yapılacaktı. Fakat I. Dünya Savaşı’nın başlaması ve Cemil Paşa’nın vazifeden ayrılmasıyla bu proje de uygulanamamıştır.

Cemil Paşa kanalizasyon konusunda da düzenlemeler yapmış, uluslararası bir yarışma düzenleyerek ünlü şirketlerin katılımını sağlamış ve bir proje hazırlatmıştır. Buna ilaveten Kahire kanalizasyon sistemini inşa eden iki İngiliz mühendis de Cemil Paşa’nın daveti üzerine payitahta gelmiştir. Mezkûr proje çalışmalarını yürütülürken *“kentnin sağlığını tehdit etmesi nedeni ile Kasımpaşa, Tatavla, Yenibahçe derelerinin üzerleri kapatılmış ve Kasımpaşa deresinin üzerine 35 metre asfalt dökülerek Kasımpaşa Bulvarı açılmıştır.”*²⁵⁸

Bu bahsi Cemil Paşa’nın hatıratından naklettiğimiz alıntı ile tamamlayalım: *“Şehrin birçok yerlerinde müteaddit helâlar yaptırmıştım. Bu sırada cami avlularındaki vakfa ait helâların çok çirkin ve pek pis bir halde olmalarından dolayı, Evkaf Nezaretine bir tezkere yazdırarak bunların temizletilmesini rica ettim. Nasıl bir cevap geldi biliyor musun? “Bu husus umuru belediyeden olmasına binaen, cami avlularındaki bevilhanelerin dahi Şehremaneti’nce tathiri.”*²⁵⁹

Cemil Paşa 1912-1914 ve 1919-1920 dönemlerinde iki defa şehreminliği görevini üstlenmiştir. Her iki dönemde de İstanbul’u modern ve güzel bir şehir haline getirmek için gayret göstermiştir. Özellikle imar alanındaki faaliyetleri bu gayretin göstergesidir. Yukarıda da bahsedildiği üzere başkentin tarihi eser bakımından zengin olması Şehremaneti’nin zaman zaman istimlâk konusunda bir hayli çabalamasını gerektirmiştir. Öyle ki Şehremaneti istimlâk konusunda kendisine geniş yetki verilmesini içeren bir kanun hazırlamış, Meclis-i Mebûsân’a göndermiştir.²⁶⁰ Kısa bir süre sonra Şehremaneti başkentteki istimlâk ve inşaat işlerinde kullanılmak üzere Maliye Hazinesi’nden bir defaya mahsus 150.000 lira istemiştir. Dâhiliye Nezareti ise Şehremaneti tarafından imar için istenilen bu paranın harp dolayısıyla verilemeyeceğini

²⁵⁷ Ergin, a.g.e, s.339.

²⁵⁸ Yıldırım, a.g.t, s.51.

²⁵⁹ Topuzlu, a.g.e, s.165.

²⁶⁰ BOA, MV., 163-96.

belirtmiştir.²⁶¹ Tüm bu çalışmalar belli bir denetimden de geçmekteydi. Dahiliye Nezareti'nin Şehremaneti'ne gönderdiği belgedeki şu ifadeler denetim yapılacağıının göstergesidir: “*Şehir dâhilinde vuku' bulacak teşebbüsât ve imariyeden her on beş günde bir nezarete muntazaman ma'lûmât i'tâ buyrulması*”²⁶²

3.13. “YARIN Kİ İSTANBUL” ADLI ESERİ

İstanbul'u modern bir şehir hâline getirebilmek için şehrin imarına çok önem veren Cemil Paşa, 1937 yılında *Yarın ki İstanbul* adıyla, İstanbul'un imarına dair düşüncelerini anlattığı bir eser yayınlamıştır. Bu eserin Şehircilik ve imar faaliyetleri açısından önemli olduğu düşünülerek, kısa bir özetinin verilmesi yerinde olacaktır.²⁶³

Cemil Paşa bu eserin giriş kısmında İstanbul'a olan bağlılığını şu sözleriyle ifade etmiştir: “*Her köşesinde ayrı ayrı görünüşlerin güzelliği ile hiçbir eşi olmayan, bununla beraber dünyanın iki büyük bölüğünü iki boğaz ve iç denizle birbirinden ayırır iken Ak ve Karadenizleri kapısı önünde birbirine kavuşturan; Halicin bütün güzelliklerini de ayrıca iki kolları arasında sıkıştıran İstanbul'u -herkes gibi- tabiatın güzelliğini sevenlerle beraber ben de çok, hem de pek çok severim.*”²⁶⁴

Topuzlu, sekiz başlıktan oluşan ve toplamda kırk sayfa olan bu kitabın kapak kısmında; “*İstanbul'u asrî bir şehir yapmak için yıkıp yeniden kurmak lâzımdır*”²⁶⁵ sözlerini kullanmıştır. Cemil Paşa'nın bu cümleden kastı; İstanbul'da tarihi eserleri korunması şartıyla bir kentsel dönüşüm projesinin uygulaması gerektiği idi.

Cemil Paşa, İstanbul'u imar etmek için 40-50 sene ara verilmeden çalışılması gerektiğini belirterek ilki beşer yıllık evrelerden oluşan iki ayrı on yıllık imar projesinin yapılması gerektiğini söylemiştir. Cemil Paşa ilk beş yıllık evrede Unkapanı'ndan başlayarak Haliç'in sol tarafı, Balıkpazarı, Yemiş, Tahtakale, Yeni Camii²⁶⁶, Sirkeci, Hoca Paşa, Salkımsöğüt, eski Babiâlinin alt

²⁶¹ BOA, DH.İD., 38-2—40.

²⁶² BOA, DH.İD., 38-1—34.

²⁶³ Cemil Paşa, bu eserde bazı bölgelerin bugünkü ve yarın ki hâli notuyla fotoğraf ve eskizler kullanmıştır. Bahsolunan görsel materyallerin önemi göz önünde bulundurularak ekler kısmında yer verilmiştir.

²⁶⁴ Topuzlu, *Yarın ki İstanbul*, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikaları, İstanbul 1937, s.3.

²⁶⁵ Topuzlu, a.g.e, kitap kapağı.

²⁶⁶ Cemil Paşa, Yeni Camii'nin etrafının açılması ve caminin yanında bulunan; görüntüyü bozan kemer ile üzerindeki binanın kaldırılması gerektiğini söylemiştir. Cemil Paşa bu düşüncesini savunmak için şu sözleri kullanmıştır: “*Bu fikrime lüzumundan fazla muhafazakâr olan Muhafaza-i Asar-ı Atika Cemiyeti azaları ile bazı mimarların iştirak etmeyeceklerini ve beni vandalizm ile itham edeceklerini biliyorum. Lâkin bir şehrin*

tarafı ile Ayasofya Meydanı, Ahırkapı ve Yenikapı'ya kadar uzanan bir güzergâhın ve ikinci beş yıllık evrede de Haliç'in Galata tarafı ile Azapkapı'dan Dolmabahçe'ye kadar olan kısmın yenilenmesi gerektiğini belirtmiştir. İkinci on yıllık plânda ise; Unkapanı Köprüsü ile Eyüp arasında ve Haliç'in karşı tarafında bulunan yerlerin imarını önermiştir. Diğer taraftan bu evrelerden sonra Boğaziçi, Üsküdar, Kadıköy, Bakırköy, Adalar, Galata, Beyoğlu ve Şişli taraflarının düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁶⁷

Cemil Paşa limanın Haliç tarafında olmasındansa Çekmece Gölü ya da Yedikule ile Yenikapı arasında yapılmasını önermiş ve ancak bu şekilde modern bir liman yapılabileceğini belirtmiştir.

Surların yıkılmasını, çocuklar için park ve bahçe alanlarının çoğaltılmasını söyleyen Cemil Paşa, şehrin silüetinin bozulmaması gerektiğini de vurgulamıştır. Camilerin karadan ve denizden görünümüne önem vermiş ve mevcut görüntünün kapatılmaması gerektiğini söylemiştir. Bu kapsamda Yeni Camii ile Ayasofya Müzesi civarına ancak görüntüyü bozmayacak binaların yapımına izin verilmesi gerektiğini belirterek, İstanbul'da yapılacak olan binaların aynı ölçüde ve en fazla dört kat olarak yapılması gerektiğini de söylemiştir.²⁶⁸ Ayrıca Cemil Paşa İstanbul sokaklarının en az 20 m. ve caddelerin ise 30-40 m. genişliğinde olması gerektiğini belirtmiş ve ilk şehreminliği zamanında yaptırmış olduğu Gülhane Parkı'nın içinde eğlence yerleri ile spor alanlarının oluşturulması gerektiğini söylemiştir.²⁶⁹

Bunların yanı sıra Azapkapı'dan Dolmabahçe'ye kadar en fazla 30 m. genişliğinde bir rıhtım yapılması ve Fındıklı ile Cihangir arasında bir funiküler yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca boğazda yüksek binaların yapımına izin verilmemesi ve burada ağaçlandırma yapılması gerektiğini de söylemiştir.²⁷⁰

Cemil Paşa tüm bu proje masraflarının yaklaşık 200.000.000 lirayı bulacağını ve belediyenin bu işe yönlendirebileceği gelir kaynaklarını tahmini olarak belirtmiştir.²⁷¹ Bunun yanı sıra önerilen projelerin daha sistemli ve düzgün bir şekilde ilerleyebilmesi ve belediyenin yükünü hafifletebilmesi için dönemin

asrî bir surette imar ve tanzimi ile uğraşılırken pek çok kıymet-i mimariye ve tarihiyesi olmayan bazı mebaniyi feda etmeğe katlanmalıdır." Topuzlu, a.g.e, s.18,19.

²⁶⁷ Topuzlu, a.g.e, s.6.

²⁶⁸ Topuzlu, a.g.e, s.21.

²⁶⁹ Topuzlu, a.g.e, s.26,27.

²⁷⁰ Topuzlu, a.g.e, s.28.

²⁷¹ Topuzlu, a.g.e, s.30.

başbakanı İsmet İnönü'nün himayesinde bir başkan, bir başkan yardımcısı ve 13 üyeden oluşan bir imar komisyonu oluşturulması gerektiğini vurgulamıştır. Bu komisyonda; alanlarında uzman yerli ve yabancı mühendis ve mimarların bulunması gerektiğini de söylemiştir.²⁷² Bu komisyonun bir kanun çıkarmasını ve yapacağı işlerde tam yetkili olması gerektiğini de ayrıca belirtmiştir.

“*Bir şehir o şehir içinde oturan müşterek halkın evi sayılır.*”²⁷³ diyen Cemil Paşa İstanbul'un neden imar edilemediğinin sebeplerini şöyle sıralamıştır; verilen verginin az olması, şehrin dağınık ve ayrıca belediyenin yeterli gelirinin olmaması, belediyenin özgür olamaması ve fazla memur istihdam edilmesi.

İstanbul'da iki dönem şehreminliği ve vali vekilliği yaparak tecrübe kazanmış ve Avrupa belediyelerinin çalışma şekillerini de gözlemlemiş Cemil Paşa bu eserde; hayal ettiği İstanbul'u tasvir etmiş ve yazmıştır. İstanbul için “*Er geç behemehal imar edilecek ve bütün dünyadaki şehirlerin en modernisi olacaktır.*”²⁷⁴ sözlerini söyleyen Cemil Paşa, söz konusu eseriyle literatüre önemli bir katkı yapmıştır.

²⁷² Topuzlu, a.g.e, s.31.

²⁷³ Topuzlu, a.g.e, s.38.

²⁷⁴ Topuzlu, a.g.e, s.40.

BEŞİNCİ BÖLÜM

NAFİA NAZIRLIĞI SİYASİ REKABET VE ESERLERİ

5.1. NAFİA NAZIRLIĞI DÖNEMİ

Siyasete pek rağbet göstermeyen Cemil Paşa ikinci şehreminliği görevinden istifa etmesinin ardından sakin bir hayat yaşamaya başlamıştı. Bu dönemde İtilaf Devletleri başkentte ve yurdun diğer bölgelerinde işgallere devam ediyordu; Şehremaneti binası da işgal edilen yerlerdendi. Siyasi hayat oldukça çalkantılıydı; Salih Paşa kabinesi düştüğünden dolayı yeni bir kabine oluşturulmaya çalışılıyordu. Böyle sıkıntılı bir dönemde Dâhiliye Nazırı Reşid Bey, Sultan VI. Mehmed Vahdeddin ve Damad Ferid Paşa'nın da istekleri doğrultusunda, Cemil Paşa'ya, kurulacak olan yeni kabinede görev almayı teklif etti.²⁷⁵ Cemil Paşa ise daha önce de kendisine Damad Ferid Paşa ve Sultan VI. Mehmed Vahdeddin tarafından benzer teklifler yapıldığını kabul etmediğini belirtmiş, bu son teklifi de kabul edemeyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine Reşid Bey memleketin içinde bulunduğu durumu Cemil Paşa'ya tekrar hatırlatmıştır. Ayrıca İtilaf Devletlerinin hükümete Anadolu hareketinin tanınmasını içeren bir ültimat verdiklerini, biran evvel kabine kurulmazsa hükümet teşekkül fırsatının da kaçırılacağını belirtmiş; işte bu sebeplerden ötürü hiç değilse İstanbul'u kurtarabilmek için kendisinin ve Cemil Paşa'nın kabineye girmesi gerektiğini söylemiştir. Neticede bu sebeplerden ötürü Cemil Paşa bahsolunan teklifi kabul etmiş ve 2 Nisan 1920'de Nafia Nazırlığı'na tayin edilmiştir.²⁷⁶

Siyasi kriz aşıldıktan ve Damad Ferid Paşa riyasetindeki kabinenin kurulmasından birkaç gün sonra Osmanlı Devleti'ni temsilen Paris'teki barış görüşmelerine²⁷⁷ bir heyet gönderilmesi kararlaştırılmıştır. 26 Nisan 1920 (7 Şaban 1338)'de kaleme alınan irade-i seniyyede bu heyette kimlerin yer alacağı şu şekilde ifade edilmiştir: *“Sulh konferansında memâlik-i Osmaniyye hakkında düvel-i itilâfiyye murahhaslarıyla müzakerâta iştirak ve olbâbda ittihâz olunacak mukarreratı imza itmek üzere salâhiyet-i kâmileyi hâiz olarak hükümet-i seniyyemiz cânibinden sadrı esbak-ı âyândan Tevfik Paşa ve Dâhiliye ve Maarif Nazırları Reşid ve Fahreddin Beğler ve*

²⁷⁵ Topuzlu, *a.g.e.*, s.206.

²⁷⁶ Topuzlu, *a.g.e.*, s.207. Nafia Nezareti'ne tayin olduğuna dair ayrıca bk.: BOA, İ.DUİT., 9-97.; Türkgeldi, *a.g.e.*, s.261.; Batirel, Yüksel, *a.g.m.*, s.261.; İ. Hakkı Sunata, *İstanbul'da İşgal Yılları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s.85.

²⁷⁷ Bahsolunan görüşmeler Sevr Anlaşması için yapılmıştır. Çok ağır şartlar içeren ve 10 Ağustos 1920'de İstanbul hükümeti heyetindeki Damat Ferid Paşa, Rıza Tevfik Bey, Hâdi Paşa, Reşid Hâlis Beyler tarafından imzalanan anlaşma ölü doğmuş bir belgedir.

Nafia Nazırı Cemil Paşa ile Mahmud Muhtar Paşa Meclis-i Vükelâ kararıyla murahhas tayin edilmiştir.”²⁷⁸ Paris’e gönderilecek heyetin temasları esnasında yerlerine vekiller tayin edilmiştir. Bu bağlamda Maarif Nezareti vekilliğine Şeyhülislam Dürrişâde Abdullah Bey, Dâhiliye Nezareti vekilliğine Maliye Nazırı Reşad Bey, Nafia Nezareti vekilliğine ise Evkâf-ı Hümayûn Nazırı Osman Rıfat Paşa tayin edilmişlerdir.²⁷⁹ Böylece bahsolunan heyet, 1 Mayıs 1920’de Fransa’nın Versailles şehrine gitmiştir. Mağlup devletleri suçlu olarak gören İtilaf Devletleri antlaşma şartlarını hazırlamış, muhataplarına fikir beyanı yahut itiraz hakkı da tanımamıştır. Öyle ki İtilaf Devletleri sözcüsü Clemanceau, görüşmeler sırasında İstanbul hükümeti heyetine ithafen şu sözleri söylemiştir: *“Bugün size teklif etmekte olduğumuz muahede şartları çok ağırdır. İçindeki şartları asla müzakere ve kat’iyyen münakaşa etmeyeceğiz. Onların bir kelimesini bile değiştirmeyeceğiz. Küll halinde ve aynen birkaç gün içinde tetkik ettikten sonra kat’iyyen kabul eylemenizi istiyoruz.*”²⁸⁰

Görüşmelerin seyri Osmanlı Devleti aleyhinde ilerliyordu. Bu sürede Fransız ve İtalyan basını da antlaşma şartlarının adil olmadığına dair haber ve makaleler yayınlanmaktaydı.²⁸¹ Neticede 10 Haziran 1920’de Reşid Bey ve Cemil Paşa muhataplarına verecekleri nihai cevabı şekillendirmek için İstanbul’a dönmüşlerdir.

Cemil Paşa ve Reşid Bey Damat Ferid Paşa’nın İstanbul’da bulunmamasından faydalanarak Kuvvâ-yı İnzibâtiyye’yi dağıtmışlardır. Bunun yanı sıra Trakya’yı müdafaa eden Cafer Tayyar Paşa’yı çağırtmış ve görevini gereği gibi ifâ etmesi için gerekli tahsisâtı vermişlerdir.²⁸²

Bu sırada antlaşmaya cevaben hazırlanan şartlar Meclis-i Vükelâ’da müzakere edilmiş ve Osmanlı Devleti’nin isteği üzerine²⁸³ Cemil Paşa ile Reşid Bey 25 Haziran 1920’de Paris’e gitmişlerdir. Fakat İtilaf Devletlerinin tavrı değişmemiş ve antlaşmanın tek maddesi dahi değiştirilmemiştir. Bunun üzerine Tevfik Paşa ile Cemil Paşa 8 Temmuz 1920’de İstanbul’a dönmüşlerdir. Bir süre sonra Damat Ferid Paşa İstanbul’a dönmüş ve Kuvvâ-yı İnzibâtiyye’yi tekrar kurma çalışmalarına başlamıştır. Damad

²⁷⁸ BOA, İ.DUİT., 37-34.; BOA, İ.DUİT., 37-32.; BOA, MV., 254-83. Ayrıca bk.: Topuzlu, *a.g.e.*, s.208; Sunata, *a.g.e.*, s.96.

²⁷⁹ BAO, İ.DUİT., 9-102.

²⁸⁰ Topuzlu, *a.g.e.*, s.208,209.

²⁸¹ Topuzlu, *a.g.e.*, s.209.

²⁸² Topuzlu, *a.g.e.*, s.210.

²⁸³ BOA, İ.DUİT., 37-37.

Ferid Paşa'nın Sevr Antlaşması'nın imzalamasından yana olmasından dolayı 20 Temmuz 1920'de Cemil Paşa Nafia Nazırlığı'ndan istifa etmiştir.²⁸⁴

Cemil Paşa'nın istifasından sonra Damad Ferid Paşa da istifa etmiştir. Bunun üzerine padişah VI. Mehmed Vahdeddin Cemil Paşa'yı çağırarak kendisine istifasını geri almasını ve şayet Damad Ferid Paşa'yla aralarında bir anlaşmazlık varsa yeni kabineyi kendisinin kurmasını teklif etmiş; Cemil Paşa sağlık sorunlarından dolayı bu teklifi kabul etmemiştir.²⁸⁵

Cemil Paşa'nın istifasından bir gün sonra kardeşi Nebil Bey kendisine hemen ülkeyi terk etmesi gerektiğini söylemiştir. Çünkü Damad Ferid Paşa, Cemil Paşa'yı Divan-ı harbe vermişti. Bunun üzerine Cemil Paşa, kardeşi Nebil Bey'i kendisine pasaport almak için polis müdüriyetine göndermiştir. Fakat Damad Ferid Paşa'nın engellemesi üzerine pasaport alınamamıştır. Bunun üzerine Nebil Bey, İngiliz Mösyo Rayan'dan yardım istemiş ve bu sayede pasaportu alabilmiştir.²⁸⁶ Neticede Cemil Paşa Şark Ekspresiyle Fransa'nın Nice kentine seyahat etmiş,²⁸⁷ orada kaldığı zaman zarfında hekimliğe devam etmiştir.

Cemil Paşa Damad Ferid Paşa hükümetinde görev aldığı için idam cezasına çarptırılmıştı. Fakat istifa ederek hükümeti düşürdüğü ve bu sebepten dolayı 150'likler listesinde olmadığı için hakkında verilen idam cezası kaldırılmış ve 150'likler listesinde olmamasından faydalanarak 5 Ağustos 1924'te İstanbul'a dönmüştür.²⁸⁸

Ankara'da teşkil edilen Heyet-i Mahsusa Komisyonu'na çağırılan Cemil Paşa'ya Doktor Emin Bey tarafından Damad Ferid Paşa hükümetinde neden görev aldığı ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nde başkanlık yapıp yapmadığı sorulmuştur.²⁸⁹ Cemil Paşa neden Damad Ferid Paşa hükümetinde Nafia Nazırlığı görevini üstlendiğini ve görev süresindeki faaliyetlerini anlatmış ve akabinde istifa ederek hükümeti düşürdüğünü de ifade etmiştir. Kendisine yöneltilen ikinci soruyu ise şu şekilde cevaplamıştır: *“Mütareke esnasında ve şehremini bulduğum sıralarda, “İngiliz Muhipleri Cemiyeti” adlı bir kurumun kurulduğunu biliyordum. Bir gün gazetelerde, bu teşekkülün fahri başkanlığına seçildiğimi okudum. Lâkin hiç kimse bana müracaat ederek bu hususta muvafakatimi almış değildi. Aynı zamanda bu cemiyetin hiçbir toplantısına da iştirak*

²⁸⁴ Topuzlu, a.g.e, s.210. İstifa metni için bk.: Pakalın, a.g.e, s.3-5.

²⁸⁵ Topuzlu, a.g.e, s.211.

²⁸⁶ Ergin, a.g.e, s.349.

²⁸⁷ Topuzlu, a.g.e, s.212.; Ergin, a.g.e, s.349.

²⁸⁸ Topuzlu, a.g.e, s.213.; Ergin, a.g.e, s.350.

²⁸⁹ Topuzlu, a.g.e, s.215.; Ergin, a.g.e, s.351.

etmemiştim. Lâkin vaziyetin nezaketini göz önünde tutarak bu mevzuu kurcalamaktan da ihtiraz etmiştim."²⁹⁰ Sonuç olarak İngiliz Muhipleri Cemiyeti fahri başkanlığından dolayı Cemil Paşa'nın hukuki hakları elinden alınmıştır. Daha sonra yayınlanan bir kanunla affedilen Cemil Paşa 12 Ağustos 1925'te oğlu Mehmet Ziya Bey'in eğitimi için Paris'e gitmiştir.²⁹¹ Beş yıl Paris'te kalıp hekimlik yapan Cemil Paşa, 19 Temmuz 1929'da tekrar İstanbul'a dönmüş ve hekimliğe devam etmiştir.

Cemil Paşa 6 Kasım 1923'te kurulan Turing Otomobil Kurumu'nun da idare heyetindendi. Bir kongrede İstanbul'un Batılı standartlarda modern bir kent olmadığı bahsi tartışılırken söz alarak, şehrin perişan vaziyette bulunduğunu ve gıda maddelerine de gereken özenin gösterilmediğini beyan etmiştir. Kongrede bulunan bazı azalar da bu tespitleri desteklemişlerdir. Bunun üzerine Şükrü Kaya Bey kulüp başkanı Reşit Saffet Bey'i Ankara'ya çağırarak kendisine şu sözleri söylemiştir: *"Kulübünüzde muhalefet havası estiriyorsunuz, buna kat'iyen müsaade edemem. Cemil Paşa'yı hemen heyet-i idarenizden ve kulübünüz azalığından çıkarınız, yerine başka bir heyet-i idare teşkil ediniz."*²⁹² Reşit Saffet Bey bu işlemin nizamnameye aykırı olduğunu söylese de sonuç değişmemiş ve Reşit Saffet Bey Cemil Paşa'yı arayarak kendisinin Turing Otomobil Kurumu idare heyetinden çıkarıldığını söylemiştir.

5.2. ŞEHİR MECLİSİ AZALIĞI VE SON DÖNEMLERİ

Cemil Paşa şehir meclisi azalığından evvel 1945'te yapılacak olan milletvekili ara seçimleri için İstanbul'dan aday adayı olmuş, fakat geçmişte Damad Ferid Paşa hükümetinde görev aldığı için adaylığı bazı çevrelerin tepkisini çekmiş ve aday listesine girememiştir.²⁹³

Geçmişte iki dönem belediye başkanlığı yapan Cemil Paşa, 1 Haziran 1946'da Beyoğlu dairesinden şehir meclisi azası olarak seçilmiştir.²⁹⁴ Şehir yönetiminde tecrübe kazanmış olan Cemil Paşa görev süresi boyunca şehrin eksiklerini anlatmış ve bunların giderilmesi için çalışmalar yapılmasını istemiştir. Şehrin sıhhi durumundan imarına kadar birçok öneri ve uyarıda bulunan Cemil Paşa bu isteklerini dönemin başbakanı Recep Peker'e de iletmiştir. Başbakan Recep Peker bu istekleri belediyeye iletmesi

²⁹⁰ Topuzlu, a.g.e, s.216.

²⁹¹ Ergin, a.g.e, s.352.

²⁹² Topuzlu, a.g.e, s.218.; Ergin, a.g.e, s.352.

²⁹³ Topuzlu, a.g.e, s.220.

²⁹⁴ Topuzlu, a.g.e, s.222.; Batırel, Yüksel, a.g.m, s.262.

gerektiğini belirtmiş ve kendisine yakın ilgi göstermiştir.²⁹⁵ Sonuç olarak Cemil Paşa'nın şehir meclisi azalığı süresi dört yıl sürmüş ve Eylül 1950'de yeni oluşturulan şehir meclisinde görev alamamıştır.²⁹⁶

Meslekî başarısı oldukça yüksek olan Cemil Paşa, 31 Temmuz 1946'da, 10 Ekim 1946'da Paris'te yapılacak olan Fransa Cerrahi Akademisi'nin yüzüncü yıl kutlamalarına davet edilmiştir. Cemil Paşa bin lira tutarındaki harcırahını alabilmek için gerekli makamlara başvurmuştur. Fakat 9 Ekim 1946'da Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir Cemil Paşa'nın talep ettiği meblağın verilmesinin mümkün olmadığını kendisine bildirmiştir. Bunun üzerine Cemil Paşa, aktif üyesi olduğu Fransa Cerrahi Akademisi'ne gönderdiği mektupla sağlık sorunlarını gerekçe göstererek gelemeyeceğini bildirmiştir.²⁹⁷ Bunun dışında Cemil Paşa Bükreş'te yapılacak Uluslararası Cerrahi Kongresi'ne çağırılmış ve kendisinden bir örnek ameliyat yapması istenmiştir. Fakat harcırah sorunu nedeniyle bu kongreye de gidememiştir.

Tüm bu imkânsızlıklara rağmen mesleki faaliyetlerini aksatmadan sürdüren Cemil Paşa 1956'da *“İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi tarafından Onursal Ordinaryüs Cerrahi Profesörü, 1956 yılında ise College International de Chirurgiens tarafından onursal üyelik payelerini almıştır.”*²⁹⁸

Cemil Paşa, ömrünün son dönemlerine kadar hekimliğe devam etmiş, yaşlılığı nedeniyle mesleğini icrada zorlandığı dönemde ise evinde, ailesiyle beraber vakit geçirmiştir. Siyasî, idarî, beledî ve akademik alanda çalkantılı bir dönemde önemli görevler üstlenen ve bunların çoğunda başarılı icraatlarıyla dikkat çeken Cemil Paşa böbrek taşlarına bağlı hidronefroz, piyonefroz ve şok sebebiyle 25 Ocak 1958'de 92 yaşında vefat etmiştir.²⁹⁹

Cemil Paşa'nın vefatı, Mehmet Zeki Pakalın'ın *“Sicill-i Osmanî Zeyli Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi”*³⁰⁰ adlı eserinde ve Bedi N. Şehsuvaroğlu'nun *“Ord. Dr. Cemil Topuzlu (1868-1958)”*³⁰¹ adlı risalesinde 24 Ocak 1958 olarak belirtilmektedir.

²⁹⁵ Topuzlu, a.g.e, s.224,225.

²⁹⁶ Topuzlu, a.g.e, s.226.

²⁹⁷ Topuzlu, a.g.e, s.219. Cemil Paşa Osmanlı Tabipler Birliği ve Darülfünun Tıp Fakültesinin başkanlıklarını yapmıştır. Cemil Paşa Fransız Tabipler Birliği'nin de aktif üyesidir. Batirel, Yüksel, a.g.m, s.262.

²⁹⁸ Batirel, Yüksel, a.g.m, s.262.

²⁹⁹ Topuzlu, a.g.e, hzl.: Cemalettin Topuzlu, s.20. ; Süheyl Ünver, 1958 Yılı Not Defteri, Süleymaniye Kütüphanesi Süheyl Ünver Koleksiyonu, s.16.

³⁰⁰ Pakalın, a.g.e, s.9.

³⁰¹ Şehsuvaroğlu, a.g.m, s.182.

5.3. ESERLERİ

Başarılı bir hekim ve belediye başkanı olan Cemil Paşa farklı alanlarda birçok eser vermiştir. Bu eserler şunlardır:

- 1- Fenn-i Cerrahi ve Veladide Bulantı, His³⁰²
- 2- Seririyye-ı Hariciye Müşahade ve İstatistikleri³⁰³ / Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası/ İstanbul 1897.
- 3- Yüz ve Ellerde Çıkan İhtiyarlık Lekeleri
- 4- Tütünle Mücadele
- 5- Zehirlenme Vakaları, Kısırlaştırma, Kuduz Aşısı, Malarya, Modern Cerrahi Hakkında Makaleler
- 6- Kanseri Bulaşır mı? Kanserin İlacı Var mıdır?/ Tecelli Basımevi, 1936.
- 7- Mémoires et Observations Médicales³⁰⁴ / Loeffler Matbaası, İstanbul 1905.
- 8- Sünnet Sağlık İçin Faydalı mıdır?/ Akşam Matbaası, İstanbul 1935.
- 9- Yarın ki İstanbul³⁰⁵/ Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikaları, İstanbul 1937.
- 10- Eski Şehremi Cemil Topuzlu'nun Başından Geçenler/ Anlatan: Cemil Topuzlu, Yazan: Sabih Alaçam, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1939.
- 11- İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım/ hzl.: Hüsrev Hatemi-Aykut Kazancıgil, Arma Yayınları, İstanbul 1951.

³⁰² Bu eser, 1897 yılında Cemil Paşa tarafından Creur ve Coubet'ten tercüme edilmiştir. Kâzım İsmail Gürkan, "Cemil Topuzlu", *Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası*, 1958, S.5 (Ayrı Baskı), s.299.

³⁰³ Cemil Paşa bu eserin giriş kısmında cerrahinin o güne kadar ki gelişimini üç devreye ayırarak incelemiştir. Bunun yanı sıra antisepsi ve asepsi tekniklerinden bahsetmiş, 155 tane vaka hakkında gözlemlerini sunmuş ve yaptığı 758 ameliyatın istatistiğini vermiştir. Gürkan, a.g.m, s.297.

³⁰⁴ Bu eser hakkında detaylı bilgi, konuyla alakalı olduğundan dolayı II. Bölümde verilmiştir.

³⁰⁵ Bu eser Fethi Bey tarafından Mustafa Kemal Atatürk'e takdim edilmiştir. 1937'de evinde verdiği bir davete Cemil Paşa ve ailesini de davet eden Mustafa Kemal Atatürk Cemil Paşa'ya şu sözleri söylemiştir: "Sizinle görüştüğüme çok memnunuz. Fethi Beyle göndermiş olduğunuz Yarınki İstanbul adlı risalenizi okudum. İstanbul'un imar edilmesinin bana nasip olması temenninizi tahakkuk ettirmeye çalışacağım. Elbette Ankara'yı görmüşsünüzdür. Artık İstanbul'un da sırası geldi." Topuzlu, a.g.e, s.230.

SONUÇ

XIX. yüzyılın son dönemi istibdat ve meşrutiyet arasında kalan, bu bağlamda reformlar yapılmaya çalışılan ve elbette önemli kararların alındığı bir dönemdir. Yaşanan siyasi zorluklar bir yana, başarılı bir politika izlenmiş ve özellikle insanların bu olumsuz durumdan etkilenmeleri engellenmeye çalışılmıştır. Bu dönemde eğitim ve sağlık alanında birçok değişiklikler yapılmış, yaşam standartları daha modern hâle getirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda II. Abdülhamid döneminde, bilime önem verilmiş, alanında uzman bilim adamlarının yetiştirilmesi amaçlanmış ve pek çok öğrenci Avrupa'ya eğitim için gönderilmiştir.

XX. yüzyılın ilk dönemi ise Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta büyük sıkıntılar yaşadığı ve çöküşe doğru ilerlediği bir süreçtir. Devrin siyasi olayları sosyal hayatı da etkilemekte ve çoğu zaman büyük sıkıntılara sebep olmaktaydı. Bu sıkıntıları giderebilmek ise insanla daha ilgili olan ve sosyal hayatı düzenlemeye çalışan belediyelere düşmekteydi. Cemil Paşa tam da böyle bir süreçte başkentte iki dönem şehreminliği vazifesini üstlenmiş ve çalışmalarıyla mevcut siyasi durumun sosyal hayatı olumsuz etkilemesini engellemeye çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde etkili olmuş isimlerden olan Cemil Paşa, XIX. yüzyılın son çeyreği ile XX. yüzyılın ilk yarısında önemli faaliyetlerde bulunmuş, başarılarıyla ülkemizi dünya çapında temsil etmiştir. 3 Eylül 1886'da hekim olan Cemil Paşa 1887'de cerrahi eğitimi için Paris'e gitmiş ve ünlü cerrah Péan'ın asistanlığını yapmıştır. 1890'da İstanbul'a dönmüş ve çalışmalarına burada devam etmiş, hekimlik alanında önemli başarılarla imza atmış, birçok fakülte ve hastanenin kurulmasında büyük rol oynamıştır. Bu doğrultuda Cemil Paşa'nın hastane ve fakülte kurma çalışmaları XIX. yüzyılın son çeyreğinde tıp tarihi açısından büyük önem taşımaktadır.

XX. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde kendisini şehremini olarak görmekteyiz. İstanbul'da iki dönem şehreminliği ve vali vekilliği görevlerini üstlenen Cemil Paşa belediye kanunundan gıda teftişine, şehrin temizliğinden imarına kadar pek çok alanda başarılı çalışmalar yapmıştır. Sanatsal ve estetik kaygılarla başkentte Dârü'l-Bedâyi-i Osmânî adıyla bir tiyatro kurulması çalışmalarına başlamış, İstanbul'un haritası ve planını çizdirmeye çalışmıştır. Halk sağlığına önem veren Cemil Paşa devletin en sıkıntılı dönemlerinde insanlara rahat nefes alabilmeleri ve çocuklara oyun alanı açabilmek için park ve bahçe çalışmalarında bulunmuştur.

Şehreminliğinden sonra Nafia Nazırlığı ve daha sonraki dönemde şehir meclisi azalığı yapan ve 92 yaşında vefat eden Cemil Paşa'nın hayatı tıp tarihi, belediye tarihi ve kısmen de siyasi tarihimiz açısından önemli ayrıntılar içermektedir.

Bu bağlamda çalışma arşiv kaynaklarına bağlı kalınarak oluşturulmaya çalışılmış, şahsın hayatı anlatılırken, olaylarla ilgili detayların verilmesi de unutulmamıştır. Bu çalışmayla Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde yaşanan bazı olayların perde arkası anlatılmaya çalışılmıştır. Bahsolunan dönemlerde tıp, şehircilik, kültür, sanat alanlarında yapılan çalışmalar Cemil Paşa'nın faaliyetleri üzerinden anlatılarak, farklı bir bakış açısıyla okunmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

1) Arşiv Kaynakları

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

a) Babıâli Belgeleri Tasnifi

Babıâli Evrak Odası Evrakı (BEO)

b) Dâhiliye Nezareti Tasnifi

Dahiliye Nezareti Mektubi Evrakı (DH.MKT.)

Dahiliye Nezareti Mütenevvîs Evrakı (DH.MTV.)

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi Evrakı (DH.ŞFR.)

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD.)

Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı
(DH.UMVM.)

c) İrade Tasnifi

İrade Taltifat (İ.TAL.)

İrade Askeri (İ.AS.)

İrade Hususi (İ.HUS.)

İrade Dosya Usulü (İ.DUİT.)

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.)

d) Meclisi Vala Tasnifi

Meclis-i Vala Mazbataları (MV.)

e) Maarif Nezareti Tasnifi

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (MF.MKT.)

f) Şura-yı Devlet Tasnifi

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD.)

g) *Yıldız Tasnifi*

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES.)

Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı (Y.EE.KP.)

Yıldız Parakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK.)

Yıldız Parakende Evrakı Başkitabet Dairesi Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.)

Yıldız Parakende Evrakı Başkitabet Dairesi Meşihat Dairesi Maruzatı
(Y.PRK.MŞ.)

h) *Zabtiye Nezareti Tasnifi*

Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB.)

2) Kaynak Eserler

___*Dünü Bugünü ile Zeynep Kâmil Hastanesi (1862-1988)*, hzl.: Muzaffer Kayar, Servetifünun Matbaası, İstanbul 1988.

___*Dünü Bugünü İle Zeynep Kâmil Hastanesi (1862-1988)*, Zeynep-Kâmil Anne ve Çocuk Sağlığını Koruma Derneği Tarafından Yayınlanmıştır, Servetifünun Matbaası A.Ş., İstanbul 1988.

___*Düstur*, II. Tertib, Dersaadet Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334.

___*Mahalli İdarelerin Yeniden Yapılandırılması Yerel Yönetim Reformu Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği TOBB, Ankara 1996.

AKAY, Hasan, *Yeni Türk Şiirinin Kurucularından Cenab Şehabeddin*, 3 F Yayınları, İstanbul 2007.

AKI, Niyazi, *Türk Tiyatro Edebiyatı Tarihi I Başlangıçtan Cumhuriyet Devrine Kadar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1989.

AKYÜZ, Vecdi- ÜNLÜ, Seyfettin, *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler I*, c.I, İlke Yayınları, İstanbul 1996.

ALAÇAM, Sabih, *Eski Şehremini Cemil Topuzlu'nun Başından Geçenler*, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1939.

ALİ, İsmail vd., *Muallim Doktor Şakir Paşa 1848-1909*, Kemal Matbaası, İstanbul 1949.

ALKAN, Ahmet Turan, *Sıradışı Bir Jön Türk Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1989.

ARSEVEN, Celâl Esad, *Sanat ve Siyaset Hatıralarım*, Yayına Hazırlayan: Ekrem Işın, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.

ASLANAPA, Oktay, *Osmanlı Devri Mimarisi*, Ed.: Hasan Öztoprak, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2004.

ATASEVEN, Asaf, *Yaşayan Bir Vakfımız Bezm-i Âlem Valide Sultan Gureba Hastahanesi*, Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, İstanbul 1985.

ATASOY, Veysel, *Türkiye’de Mahalli İdarelerin Yapısı ve Yeniden Düzenlenmesi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.

BARİLLARİ, Diana-GODOLİ, Ezio, *İstanbul 1900 “Art Nouveau” Mimarisi ve İç Mekânları*, İtalyanca’dan Çeviren: Aslı Ataöv, Yem Yayın, İstanbul 1997.

BAŞMABEYNİNCİ, Lütfi Bey, *Osmanlı Sarayı’nın Son Günleri*, Hürriyet Yayınları, Tarih Dizisi, İstanbul.

BATUR, Afife, *Avrupa’dan İstanbul’a Yeni Sanat 1890-1930*, Ed.: Yıldız Salman, Tarih Vakfı Yurt Yayını, İstanbul 2005.

BATUR, Afife, *Mimar Vedad Tek Kimliğinin İzinde Bir Mimar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

BOZLAĞAN, Recep-YILMAZ, Nail-CAN, Aynur, *İstanbul Kent ve Medeniyet*, Marmara Belediyeler Birliği, İstanbul 2009.

ÇELİK, Yüksel, *Şeyhü’l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

ÇELİK, Zeynep, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

ÇETİNTAŞ, M. Burak, *Dolmabahçe’den Nişantaşı’na Sultanların ve Paşaların Semtinin Tarihi*, Antik A.Ş. Kültür Yayınları, İstanbul 2005.

ÇETİNTAŞ, Sedat, *İstanbul ve Mimari Yazıları*, Yayına Hazırlayan: İsmail Dervişoğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.

DAĞLAR MACAR, Oya, *Balkan Savaşları’nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2009.

DEMİREL, Fatih, *Osmanlı’da Sağır-Dilsiz ve Ââmâların Eğitimi Dilsiz ve Ââmâ Mektebi*, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

EFEÖĞLU, Ahmet-DEMİRHAN ERDEMİR, Ayşegül-ÖNCEL, Öztan, *Geçmişten Günümüze Türk Diş Hekimliği*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000.

EKDAL, Müfid, *Bir Konak-Bir Ömür-Bir Devir*, Berk Masaüstü Yayınları, Feneryolu 1991.

ERBAY, Yusuf-AKGÜN, Hasan, *Modernleşmeden Küreselleşmeye Türkiye’de Yerel Yönetimler Tarihi ve Bugünü*, Kazancı Kitap, İstanbul 2013.

ERGİN, Osman Nuri, *Beledi Bilgiler*, İstanbul Hamit Bey Matbaası, 1932.

ERGİN, Osman Nuri, *İstanbul Şehreminleri*, hzl.: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996.

ERGİN, Osman Nuri, *İstanbul Tıp Mektepleri Enstitüleri ve Cemiyetleri*, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, S.17, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1940.

ERGİN, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, c.I, II, III, IV, V, VI, VII, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1995.

ERGİN, Osman Nuri, *Türk Belediyecilik ve Şehircilik Tarihi Üzerine Seçmeler*, hzl.: Selâhattin Yıldırım, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 1987.

ERGİN, Osman Nuri, *Türk İmar Tarihinde Vakıflar, Belediyeler, Patrikhaneler*, Siyasi İlimler Mecmuası Yayını, İSAM Türkiye Basımevi, 1944.

ERGÜN, Saadeddin Nuzhet, *Cenab Şehabeddin Hayatı ve Seçme Şiirleri*, Güneş Matbaası, 1934.

ERYILMAZ, Bilâl, *Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılanması*, Birleşik Yayınları, İstanbul 1997.

ESATLI, Mustafa Ragıp, *İttihat ve Terakki’nin Son Günleri Suikastlar ve Entrikalar*, hzl.: İsmail Dervişoğlu, Bengi Yayınları, İstanbul 2007.

EYİCE, Semavi, *Eski İstanbul’dan Notlar*, Kule Yayınları, İstanbul 2009.

EYİCE, Semavi, *Tarih Boyunca İstanbul*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2006.

FELDMANN, Wilhelm, *İstanbul’da Savaş Günleri Bir Alman Gazetecinin Balkan Savaşı Hatıratı*, çev.: Necmettin Alkan, Selis Kitaplar, İstanbul 2004.

GENÇ, Mehmet –MAZAK, Mehmet, *İstanbul Depremleri Fotoğraf ve Belgelerde 1894 Depremi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İgdaş Kültürel Yayınları, İstanbul.

GÖKAÇTI, Mehmet Ali, *Dünyada ve Türkiye’de Belediyecilik*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 1996.

GÖNCÜOĞLU, Süleyman Faruk, *Yitik Mirasın Peşinden*, I. Kitapçık, İstanbul Şehri Kültür Tarihi Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2008.

GÜL, Murat, *Modern İstanbul’un Doğuşu Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu*, Türkçesi: Büşra Helvacıoğlu, Sel Yayıncılık, İstanbul 2013.

GÜRKAN, Kâzım İsmail, *Gureba Hastanesi Tarihçesi*, Özışık Matbaası, İstanbul 1967.

GÜRKAN, Kâzım İsmail, *İstanbul Üniversitesi'nin Başlangıcı*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1953.

GÜRKAN, Kâzım İsmail, *Türkiye'de Hekimliğin Batıya Dönüşü*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1967.

HATEMİ, Hüsrev, *Tapu Sicil Muhafızının Anıları Zerrât-ı Tahattur*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.

HATEMİ, Hüsrev-ALTINTAŞ, Ayten, *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, CSA Global Publishing, İstanbul 2006.

HATEMİ, Hüsrev-IŞIL, Yeşim, *Bir Bilim Dili Mücadelesi ve Tanzimat*, İşaret Yayınları, Bilimsel Araştırma Dizisi/3, İstanbul 1989.

HÜREL, Haldun, *Semtleri, Mahalleleri, Caddeleri ve Sokaklarıyla A'dan Z'ye İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü*, Bir İstanbul Kültürü Kitabı-5, Kapı Yayınları, İstanbul 2010.

KABACALI, Alpay, *Geçmişten Günümüze İstanbul*, Denizbank, 2003.

KAYA, Erol, *Yerel Yönetimler Reformu ve Belediyelerde Yeniden Yapılanma*, İlke Yayıncılık, İstanbul.

KAYA, Önder, *Cihan Payitahtı İstanbul 2500 Yıllık Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

KOS, Karoly, *İstanbul Şehir Tarihi ve Mimarisi*, Çeviren: Naciye Güngörmüş, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.

KUBAN, Doğan, *İstanbul Bir Kent Tarihi Bizantion, Konstantinapolis, İstanbul*, Çeviri: Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

MANİZADE, M. Derviş, *65 Yıllık Cerrahpaşa Hastanesi (39 Yılda Duyduklarım ve Gördüklerim)*, Matematik Araştırma Enstitüsü Baskı Atölyesi, İstanbul 1976.

MAZAK, Mehmet, *Gündelik Hayattan Renklerle Eski İstanbul*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013.

MAZAK, Mehmet, *Şehr-i İstanbul'un Temizlik Kültürü Osmanlı'dan Günümüze Temizlik Çalışmaları ve Küçükçekmece Örneği*, Küçükçekmece Belediye Başkanlığı, İstanbul 2010.

Mehmed Râif Bey, -Topkapı Sarây-ı Hümâyûnu ve Parkının Târîhi-, *Bir Osmanlı Subayının Kaleminden Topkapı Sarayı ve Çevresi*, Hazırlayanlar: H.Ahmet Aslantürk-Adem Korkmaz, Metamorfoz yay., İstanbul 2010.

Mehmed Râif, *Topkapı Sarây-ı Hümâyûnu*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1332.

NUTKU, Özdemir, *Darülbedayi'in Elli Yılı (Darülbedayi'den Şehir Tiyatrosuna)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları:191, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1969.

OKTAY, Tarkan, *Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi: İstanbul Şehremaneti*, Yeditepe yay., İstanbul 2011.

ORTAYLI, İlber, *Türkiye İdare Tarihi*, Doğan Basımevi, Ankara 1979.

OSMANOĞLU, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1984.

OZANSOY, Halit Fahri, *Şehir Tiyatrosunun 50. Yılı Darülbedayi Devrinin Eski Günlerinde*, Ak Kitabevi, İstanbul 1964.

ÖDEMİŞ, Sabahattin, *Besim Ömer Paşa (1862-1940)*, (Yüksek Lisans Tezi), Tez Danışmanı: Doç. Dr. Bülent Bakar, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2013.

ÖNER, Erdoğan, *İstanbul Şehremaneti (Belediyesi)'nin Kuruluşu ve 1917 Yılı Bütçesi*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2008.

ÖZBEK, Nadir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet 1876-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

ÖZTÜRK, Ali İhsan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İmtiyaz Usulüyle Yürütülen İstanbul Belediye Hizmetleri (Yap-İşlet-Devret Uygulaması) (1852-1964)*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., İstanbul 2010.

PAKALIN, Mehmed Zeki, *Sicil-i Osmanî Zeyli Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*, Yayına Hazırlayan: Özen Tok, c.V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

RECAİZADE, Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası*, Armoni Yayıncılık, İstanbul 2002.

SAĞLAM, Tevfik, *Nasıl Okudum*, Yayına Hazırlayanlar: Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil, Nehir Yayınları, İstanbul 1991.

SALMAN, Yıldız, *Avrupa'dan İstanbul'a Yeni Sanat 1890-1930*, Tarih Vakfı, İstanbul 2005.

SATAN, Ali, *İstanbul'un 100 Yılı*, İstanbul'un Yüzleri Serisi-54, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2012.

SEVENGİL, Refik Ahmet, *Türk Tiyatrosu Tarihi*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2015.

SUNATA, İ. Hakkı, *İstanbul'da İşgal Yılları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.

ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N, *Göztepe*, Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, Göztepe 1969.

ŞENSOY, Fatma, "İstanbul Hayatında Kadınlar", *İstanbul Şehir ve Medeniyet*, Hazırlayan: Şevket Kamil Akar, Klasik Yayınları, İstanbul 2004.

ŞENTÜRK, Nazır, *İstanbul Valileri*, Doğan Kitap, İstanbul 2008.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

TEKELİ, İlhan, *İstanbul ve Ankara İçin Kent İçi Ulaşım Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

TEKELİ, İlhan, *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, İmge Yayınları, Ankara 2001.

TEKELİ, İlhan-İLKİN, Selim, *Mimar Kemalettin'in Yazdıkları*, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı, Ankara 1997.

TEKELİ, İlhan-ORTAYLI, İlber, *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi*, ed.: Ergun Türkcan, Türk İdareciler Derneği, 1978.

TOPUZLU, Cemalettin, *Operatör Prof. Dr. Cemil (Paşa) Topuzlu İstanbul Eski Şehremini*, Topuzlu Yayınları, İstanbul 2002.

TOPUZLU, Cemil, *32 Sene Evvelki, Bugünkü, Yarınki İstanbul Mevzulu Konferans*, Ülkü Basımevi, İstanbul 1944.

TOPUZLU, Cemil, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, Yayına Hazırlayanlar: Hüsrev Hatemi-Aykut Kazancıgil, Arma Yayınları İstanbul 1951.

TOPUZLU, Cemil, *Sünnet Sağlık İçin Faydalı mıdır?*, Akşam Matbaası, İstanbul 1935.

TOPUZLU, Cemil, *Yarın ki İstanbul*, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikaları, İstanbul 1937.

TÜMERKAN, Sıddık, *Türkiye'de Belediyeler (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum)*, İçişleri Bakanlığı Yayınları seri 3, S.3, İstanbul 1946.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.
ÜNVER, Süheyl, *1958 Yılı Not Defteri*, Süleymaniye Kütüphanesi Süheyl Ünver Koleksiyonu.

VAKA, Demetra, *İstanbul'un Peçesiz Kadınları*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.

YENAL, Engin, *Bir Kent: İstanbul 101 Yapı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

YEŞİLBAŞ, Akın, *İstanbul Şehremaneti Teşkilatı*, Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ziya Kazıcı, İstanbul 1998.

YILDIRIM, Birge, *Belediye Başkanı Cemil Topuzlu'nun İstanbul'u Dönüştürme Uygulamaları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

YILDIRIM, Nuran, *Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi*, Vakıfbank, İstanbul 2013.

YILDIRIM, Nuran, *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, Darülaceze Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

YILDIRIM, Nuran, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı İstanbul Üniversitesi Projesi No:55-10, Düzey Matbaacılık, İstanbul 2010.

YURDAKUL, İlhami, *Aziz Şehre Leziz Su Dersaadet (İstanbul) Su Şirketi (1873-1933)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.

YÜCEL, İhsan, *İstanbul Boğaz Komutanlığı Sınırları İçinde Yer Alan Tarihi Yapılar ve Marko Paşa Köşkü*, Milli Saraylar Daire Başkanlığı Kültür Tanıtım Yardımcılığı, 1994.

ZİYAOĞLU, Rakım, *İstanbul Belediye Reisleri ve Belediye Meclisleri*, Teknik Yardımcı: Nurettin Oryan, İstanbul Belediyesi Basın, Yayın ve Turizm Müdürlüğü, Belediye Matbaası, İstanbul 1966.

ZİYAOĞLU, Rakım, *İstanbul Kadıları, Şehreminleri, Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi: 1453-1971: İdari-Siyasi*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1971.

3) Makaleler

____ “Eczacı Mektebi ve İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Reşat Ekrem Koçu, c.IX, İstanbul 1968.

____ “Eski Spor Kulüplerimizin Tarihi Fenerbahçe”, *Tarih Mecmuası*, S.VIII, Yapı Kredi Yayınları, 1969.

___ “Fenerbahçe Spor Kulübü”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Reşad Ekrem Koçu, c.X, İstanbul 1971.

___ “Fenerbahçe Stadyumu”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Reşad Ekrem Koçu, c.X, İstanbul 1971.

___ ”Mekteb-i Harbiye”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İlhan Tekeli, c.V, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.

___ ”Mezbahalar”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İlhan Tekeli, c.V, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.

AKSOY, Bülent, “Cemil Topuzlu Köşkü”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İlhan Tekeli, c.II, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.

AKTEPE, M. Münir, “İstanbul Fenerbahçesi Hakkında Bâzı Bilgiler”, *Tarih Dergisi*, S.XXXII Ayı Basım, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1979.

AKYILDIZ, Ali, “Şehremini”, *TDVİA*, c.XXXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.

ALTINTAŞ, Ayten, “Eczacı Sınıfı’ndan Eczacı Mektebi’ne”, *IV. Eczacılık Tarihi Toplantısı Bildirileri (4-5 Haziran 1908; İstanbul)*, ed.: Emre Dölen, Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, İstanbul 2010.

ARSLAN, Ali, “Darülfünun’dan İstanbul Üniversitesine”, *İstanbul Şehir ve Medeniyet*, hzl.: Şevket Kamil Akar, Klasik Yayınları, İstanbul 2004.

BALTACIOĞLU, Ali Y.-BALTACIOĞLU, İsmail H., “Türkiye’de Dış Hekimliği Eğitim ve Öğretimi (1908-1933)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Asuman Baytop Armağanı*, Ed.: Feza Günergun, c.XI, S.I-II, İstanbul Üniversitesi yay., İstanbul 2009-2010.

BATIREL, Hasan F.-YÜKSEL, Mustafa, “Cemil Topuzlu Paşa ve Arteriyel Suture Tekniği”, *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.XVIII, İşaret Yayınları, İstanbul 2014.

BATUR, Afife, “Cemil Topuzlu Köşkü”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İlhan Tekeli, c.II, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.

BATUR, Afife, “Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Binası”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İlhan Tekeli, c.V, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.

BAYTOP, Turhan, “XIX. Yüzyılda İstanbul’da Eczacılık”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Tarih Boyunca İstanbul Semineri 29 Mayıs-1 Haziran 1988 Bildiriler*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1989.

BİLİCİ, Z. Kenan, “İmparatorluktan Cumhuriyete: İstanbul ve Ankara’da Mimarlığın Öyküsü (1900-1950), *İstanbul Şehir ve Medeniyet*, hzl.: Şevket Kamil Akar, Klasik Yayınları, İstanbul 2004.

CEVDET, Abdullah, “Şehremini Cemil Paşa Hazretleriyle Mülakat”, *İctihad*, c.V, S.102, İstanbul 1330.

ÇELİK, Yüksel, “Tulumbacı”, *TDVİA*, c.XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.

DRAMUR, Rengin, “Mekteb-i Tıbbiye’de Eğitimde Bulunan Bazı Hocaların İsimleri, Görevleri ve Taltifleri ve Mekteb-i Tıbbiye ile İlgili Bazı Belgeler”, *IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler İstanbul 18-20 Eylül 1996*, Tür Tarih Kurumu, Ankara 2003.

ENGİN, Vahdettin, “İstanbul Şehir İçi Kara Ulaşımında Modernleşme”, *Uluslararası Sempozyum Tarih İçinde İstanbul Bildiriler 14-17 Aralık 2010*, Yayına Hazırlayanlar: Davut Hut-Zekeriya Kurşun-Ahmet Kavas, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, İstanbul 2010.

ERYILMAZ, Bilâl, “Osmanlı’dan Cumhuriyete İstanbul’da Belediye Yönetiminin Gelişimi”, *İstanbul Kent ve Medeniyet*, Editörler: Recep Bozlağan-Nail Yılmaz-Aynur Can, T.C. Marmara Belediyeler Birliği Yayını, İstanbul 2010.

EYİCE, Semavi, “Celâl Esad Arseven (1875-1971)”, *Belleten*, c.36, S.141-142, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972.

EYİCE, Semavi, “Ebu’l-Fazl Mahmud Efendi Medresesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İlhan Tekeli, c.III, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.

EYİCE, Semavi, “İstanbul’da İlk Telgrafhâne-i Âmire’nin Projesi (1855)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Doç. Dr. M.C. Şehâbeddin Tekindağ Hatıra Sayısı, S.34, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1984.

EYİCE, Semavi, “İstanbul’un Kaybolan Bir Eski Eseri: Kazasker Ebu’l-Fazl Mahmud Efendi Medresesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, c.X, S.14, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1959.

GÖKTAŞ, Uğur, “Mezatlara”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İlhan Tekeli, c.V, Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.

GÜNAY, Ramazan-GÖRÜR, Halil İbrahim, “Osmanlı Devleti’nde Sağır, Dilsiz ve A’mâ Mektebi”, *Türk Araştırmaları Dergisi (TAD)*, c.XXXII, S.53, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2013.

GÜRKAN, Kâzım İsmail, “Cemil Topuzlu”, *Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası*, c.V (Ayrı Baskı), 1958.

GÜRKAN, Salime Leyla-BOZKURT, Nebi, “Sünnet”, *TDVİA*, c.XXXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.

KAYSERLİOĞLU, R. Sertaç, “Tramvay”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.VII, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.

KOÇU, Reşad Ekrem, “Tarihte Fenerbahçe”, *Hayat Tarih Mecmuası*, S.VI, 1972.

KONYAR, H. Banu, “Yirminci Yüzyılın İlk Çeyreğinde İstanbul’da Kadın Hareketleri”, *İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul*, Ed.: Feridun M. Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.

KUBAN, Doğan, “Topkapı Sarayı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İlhan Tekeli, c.VII, Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.

KÜÇÜK, Cevdet-ERTÜZÜN, Tevfik, “Düyûn-ı Umûmiyye”, *TDVİA*, c.X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Vak’anüvis”, *TDVİA*, c.XXXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.

OKTAY, Tarkan, “Osmanlı Döneminde Modern Belediye Kurumunun Doğuşu ve Gelişimi”, *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, ed.: Erol Özvar-Arif Bilgin, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul 2008.

ORTAYLI, İlber, “Belediye”, *TDVİA*, c.V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

ORTAYLI, İlber, “Yerel Yönetim: Devraldığımız Miras”, *Türk Belediyeciliğinde 60. Yıl Uluslararası Sempozyum Ankara 23-24 Kasım 1990 Bildiri ve Tartışmalar*, Yayına Hazırlayan: Metropol İmar A.Ş. IULA-EMME, Ankara Büyükşehir Belediyesi.

ÖNAY, Aliye, “İstanbul’da İlk Kadın Hastanesi (Haseki Nisa Hastanesi’nin Kuruluşu)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Tarih*

Boyunca İstanbul Semineri 29 Mayıs-1 Haziran 1988 Bildiriler, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1989.

PARLATIR, İsmail, “Bolayır, Ali Ekrem (1867-1937), *TDVİA*, c.VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

ŞEHİSUVAROĞLU, Bedi N., “Ord. Prof. Cemil Topuzlu (1868-1958)”, *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası (Ayrı Baskı)*, No:1, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1958.

TEKELİ, İlhan, “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması”, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Türkiye İş Bankası İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, İstanbul 1998.

TEKİNER, Halil, “Osmanlı Eczacılığında Bir Kilometre Taşı: İngiliz Eczanesi, İstanbul”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Asuman Baytop Armağanı*, ed.: Feza Günergun, c.XI, S.I-II, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 2009-2010.

TOPRAK, Zafer, “Şehreminliği”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İlhan Tekeli, c.VII, Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.

TOPRAK, Zafer, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Şehremaneti”, *Türk Belediyeciliğinde 60. Yıl Uluslararası Sempozyum Ankara, 23-24 Kasım 1990 Bildiri ve Tartışmalar*, Yayına Hazırlayan: Metropol İmar A.Ş. IULA-EMME, Ankara Büyükşehir Belediyesi.

UĞURCAN, Sema, “Büyük Bir Doktor ve İcra Adamı: Cemil Topuzlu”, *Kaynaklar*, c.I-IV, S.II, 1983-1985.

YALÇIN, Hüseyin Cahid, “Matbuat Hayatı Cemil Topuzlu’nun Hatıraları”, *Fikir Hareketleri*, c.XIII, S.314, İstanbul.

YALTIRIK, Faik, “Topkapı Sarayı Bahçesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İlhan Tekeli, c.VII, Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.

YILDIRIM, Nuran, “Etfal Hastanesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İlhan Tekeli, c.III, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.

YILDIRIM, Nuran, “Gureba Hastanesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İlhan Tekeli, c.III, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.

YILDIRIM, Nuran, “Haydarpaşa Askeri Hastanesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İlhan Tekeli, c.IV, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.

YILDIRIM, Nuran, “İstanbul’da Sağır-Dilsiz ve Âmâların Eğitimi”, *Gündelik Hayatın Renkleri İstanbul Armağanı 3*, Yayına hzl.: Mustafa Armağan, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1997.

YILDIRIM, Nuran, “Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İlhan Tekeli, c.V, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.

YILDIRIM, Nuran, “Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İlhan Tekeli, c.V, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.

YILDIRIM, Nuran, “Osmanlı Eczacılığının Gelişme Sürecinde İlaç Hazırlayıp Satan Esnaf ve Sağlıkçılar”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Asuman Baytop Armağanı*, Ed.: Feza Günergun, c.XI, S.I-II, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009-2010.

YILDIRIM, Nuran, “Sağlıkta Devr-i Hamîdî”, *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*, ed.: Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, İstanbul 2010.

YILDIRIM, Nuran, “Topuzlu, Cemil”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İlhan Tekeli, c.VII, Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.

YILDIRIM, Nuran, “Zeynep Kâmil Hastanesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İlhan Tekeli, c.VII, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.

ZEKİ, Mehmed, “Ebu’l-Fazl Mahmud Efendi”, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, S. 62-77, Sene 1332-1339.

4) Gazeteler

Akşam

İctihad

İkdam

EKLER

Ek 1: Cemil Paşa'nın Torunu Prof. Dr. Cemalettin Topuzlu İle 08.07.2015 Çarşamba Günü Başkent Üniversitesi Hastanesi'nde Yapılan Röportaj

Hatice KARA: Öncelikle röportaj isteğini kabul ettiğiniz için teşekkür ederim.

Cemalettin TOPUZLU: Estağfurullah, bu bir görev benim için.

Hatice KARA: İnsana ve insanca yaşamaya önem veren biri olan büyükbabanız Cemil Paşa'yı siz nasıl anlatırsınız?

Cemalettin TOPUZLU: Öncelikle şunu söyleyeyim. Büyükbabam vefat ettiği zaman ben 20 yaşındaydım. Tıp Fakültesi 3. sınıf öğrencisiydim. Ve aşağı yukarı hayatının son 6 yılını birlikte, çok yakın geçirdik. Maçka'daki Silahhane Caddesi'ndeki Vehbi Bey Apartmanı'nda beraber yaşadık. Dolayısıyla biraz büyükbabamın yaşlılık dönemine ve kısmen de hastalıklı dönemine denk geldim ama ilk yıllar yani ben 17 yaşlarında olduğum yıllarda sağlık durumu iyiydi. Ve direkt olarak kendisiyle hem ev içinde vakit geçirebildik hem de ev dışında gezilerimiz oldu. Bu ilişki yumağı içinde kendisini tanıma olanağı buldum. O yaştaki bir insandaki değerlendirmeden çok benim genel değerlendirmem; kendisiyle ilgili kısmen onun ağzından duyduğum, kısmen aileden duyduğum, kısmen okuduğum kaynaklara dayanıyor. Şöyle söyleyeyim bir defa genel anlamda çağdaş biri. Yani yaşadığı asrın, yaşadığı yılların ileri ülkelerin düzeyinde olan bir insan. Gerek mesleğindeki olan bilgisi çok çağdaş, hakikaten cerrahiye yaptığı katkıları olağanüstü katkılar. Bu katkılar yalnızca bizim ülkemizin cerrahisine yapılan katkılar değil, dünya cerrahisine katkıları var. Tabi bunlar pek bulgulanmadığı için ve ne olursa olsun dünya cerrahisine öncülük etmiş olan ülkelerin mensubu olmadığı için bunlar o ülkelerin cerrahisi tarafından pek işlenmiş, pek uygulanmış, pek yazılmış bilgiler değildir. Yani bir dezavantajı var, Türk olması. Bu nedenle tabi birçok kaynaklarda maalesef kâin değil. Bir Fransız olsaydı Fransızlar bunu çok sık, Almanlar çok sık, Amerikalılar daha sık hatta sayarlardı ve kullanırlardı. Bu bakımdan o yönüyle maalesef dünya literatürüne girmemiş bir insan. Ancak son yıllarda işte sizlerin gayretiyle bu kısmen biraz yerini buldu. Bir defa işte en büyük katkısı, birinci katkısı, atar damarların dikilebilir olduklarını yani damar her hangi bir şekilde zedelendiği zaman o damarı bağlamak ve tamamen devre dışı bırakmaya gerek olmadığını, dikerek bu damarın onarılabileceğini ve başarılı bir şekilde damar çalışabilecek şekilde onarılabileceğini gösteren kişi. Bu tartışmasız böyle. Elimizdeki

bütün kaynaklar da bunu kanıtlıyor. Ayrıca yalnız kaynaklardan değil birinci el kendisinden benim duyduğum. Ben bunu mümkün mertebe yaymaya çalıştım. Epey de yaydık bu bilgiyi. O yönüyle bu birinci katkısı. İkinci, nispeten daha az bilinen çok önemli katkısı, onu da ortopedistler vurgulamaya çalışıyorlar ama yeteri kadar değil. O da aşıl tendonu dediğimiz ayak bileğimizin arkasında olan büyük tendonun uzatılma ameliyatı. Z plastisi dediğimiz ameliyatı ilk yapan kişi olması. Bu önemli, çünkü o güne kadar bu kadar basit bir yöntem kullanılmıyordu. Dolayısıyla bir sürü insan parmak ucunda yürümek zorunda kalıyordu. Bu ikinci büyük katkısı. Üçüncü önemli büyük katkısı, asepsiye yani tam mikropsuz ameliyathane ve ameliyat yapma yöntemini dünyada ilk kullananlardan biri olması. Antisepsi tam olarak sterilizasyon sağlamayan bir yöntem. Mikropların sadece çoğalmasını durduran fakat mikropları tümüyle yok etmeyen yöntem.

- Cemil Paşa'nın ilk kullandığı yöntem.

- Mecburen antisepsi kullanıyor. Fakat mikrobun tarif edilmesi ve asepsi yönteminin çıkmasıyla asepsiye hemen geçiyor. Hatta Fransa'dan çok daha erken geçiyor. Almanlar uyguluyorlar, Alman olduğu için. Fransızlar ve İngilizler Alman olduğu için tepki gösteriyorlar çünkü antisepsiyi ilk defa uygulayan kişi bir İngiliz Leaster, onlar ona bağlı kalmaya çalışıyorlar. Fransızlar da nedense onlar da antisepsi tekniğine bağlı kalıyorlar. Dolayısıyla daha Fransa'da hâlâ antisepsi uygulanırken Türkiye'de asepsi uygulanıyordu. Bu üçüncüsü. 4. büyük hadise x ışınlarının röntgen ışınlarının çok erken hem tanı amacıyla hem tedavi amacıyla kullanılması.

- Özellikle savaş sırasında kullanılmış, yaralı askerler için.

- Türk-Yunan Savaşı. Kendi yapmış olduğu, bir öğrencisinin yapmış olduğu X ışını tübüyle yani röntgen tübüyle. Bunların resimleri var. Maalesef o kadar ibtidâi bir yöntem ki yani askısı bir bez askı. O şekilde savaş alanında kullanıyorlar. Bunun dışında diğer başka birçok büyük ameliyatlar yapıyor. Büyük katkıları var. Bu direkt cerrahiye yapmış olduğu katkı. Yine tıpta yapmış olduğu en büyük katkı doğru dürüst ilk defa bir tıp fakültesini yaptırmak ve 1908 inkılâbından sonra tıp fakültesinin de ilk dekanı olarak o fakülteyi açmak. Ayrıca Numune Hastanesi ki o hastanenin yapımı ve kuruluşu Rieder Paşa'ya geçmiştir. Rieder Paşa olağanüstü özverili bir adam. Hayatını oraya adıyor ve maalesef yine orada düşüyor, felç oluyor, gidiyor Almanya'ya ve Almanya'da ölüyor. O da önemli bir adam. İşte bu şekilde bir modern tıp fakültesi yöntemlerini getirmesi. Bunlar tıba yapmış olduğu direkt katkılar. Çok önemli yine tıp kapsamında ama onun sosyal yönü de var, İstanbul'u koleradan kurtarmış olmasıdır.

Çok basit bir yöntemle, camileri kullanarak ve çok erken hareket ederek daha ilk hastalar gelirken, Çatalca'dan, ilk başında o teşhisi koyup, daha onlar şehirde dağılmadan onları enterne etmesi. Dolayısıyla İstanbul'a kolera intikal etmiyor. Bu da çok önemli bir başarı. Bunlar tıp alanındaki başlıca başarıları. Tabi detaylar var onlara bilâhâre gireriz. Bu tarafı tabi çok mühim. Bu onun ileri görüşlülüğünü, modern görüşlülüğünü, ayrıca fikirlerini savunmakta ve uygulamakta korkusuz ve gözü kara, çok kararlı olduğunu gösterir. Çok kararlı, gerekirse kendi kaynaklarını devreye sokuyor. Yani devletten beklentisi yok. Genel olarak zaten bir maaş falan da aldığı yok. Yani diğer hizmetlerinde de pek maaş almıyor. Genellikle bağışlıyor bunları. Bunlar tabi kişiliğinin önemli tarafları. Diğer yönü bu size söylediğim kararlı, çağdaş bilgili, dediğim gibi gözü kara, her hangi bir şekilde bir engelle karşılaştığı zaman bu engelle mücadele eden fakat baş eğmeyen, istifa yolunu seçen, soğukkanlı bir yapıya sahip. Ben onu tanıdığım bu yıllarda 86 yaşından 92 yaşına kadar olan 6 sene yakından tanıdım. Ona rağmen, o yaşa rağmen gayet kararlı bir insandı. Dolayısıyla pek baş eğmeyen bir karakter. Bunun da birçok örneğini biliyorsunuz. Gerek İttihat-Terakki ile olan anlaşmazlıkları, en büyükleri onlar ki, o da anlamlı çünkü Enver Paşa'nın hayatını kurtaran adam. Ama Enver tabi çok deli dolu bir adam. Yani maalesef tutarlı değil. Yani tutarlı olsaydı her halde bu kadar zararı dokunmazdı. Yararları var ama çok ciddi zararları da var.

Hatice KARA: Ortopedi dalında tıbbı yaptığı katkıları biraz açar mısınız?

Cemalettin TOPUZLU: Ortopedi aslında çocuk anlamına gelir. Ortopedi her ne kadar bugün her türlü kırık-çıkık rahatsızlıklarına bakan bir dal olsa da isim olarak böyle başlıyor. Yani doğuştan kemik bozuklukları olan çocukları düzeltmek şeklinde başlıyor. O zaman öyle bir dal yok. Bunu genel cerrahlar yapıyor. Fakat bunun bir ihtisas dalı olmaya başladığını görüyor ve kendi asistanlarından Akif Şakir Şakar'ı gönderiyor. Ortopedist olarak yetiştiriyor. Çağırıyor ve ona yatak veriyor, ortopediyi başlatıyor. Aynı şeyi ürolojide de yapıyor. Ürolojiyi de Behçet Faik Erduran'a kurduruyor. Yani kıskançlıktan uzak ileri bir vizyonu olan birisi.

Hatice KARA: Cemil Paşa'nın sünnet hakkındaki görüşlerini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Cemalettin TOPUZLU: Sünnet tabi sünnete karşı olmasının nedeni o zaman sünnetçi hatalarının çok üst düzeyde olması. Ve tabi bir kanama bozukluğu olan çocukların sünnet edilmesi sonucunda ölmeleri. Bu nedenle karşı çıkıyor. Bunun tıbbi bir avantajının olmadığını söylüyor. Yani bugünkü dünyada böyle, inancı bu ve bunu

açık açık savunuyor. Yani bu da bir medeni cesaret. Yani Müslüman bir toplumda bunu savunabilmek de bir cesaret ister. Ve bu da onun kişiliğinin bir aynası. Yani inandığı şeylerde hesap yapmıyor. Ne derler, bu benim aleyhime işler mi, yapılması gereken bu mu diyor ve yapıyor. Objektif, samimi olarak baktığımızda Osmanlı tarihinde ıslahatçı olarak vasıflandıracağımız değişik dönemler ve insanlar var. Bunları, eğer, şöyle toptasak 20-25 kişi desek yaptıklarına baktığımızda bunların en önlerinde yer alacak bir adam. Hakikaten bu kadar kısa zamanda, hele belediye başkanlığı, İstanbul belediyesini çağdaş bir hâle getiriyor. O zaman ki işgal kuvvetleri İngiliz, Fransız, hepsi saygı duyuyorlar, hiçbir engel çıkarmıyorlar, çünkü bakıyorlar ki adam yapıyor ve destek oluyorlar.

Hatice KARA: Cemil Paşa'nın vizyonunun böylesine geniş ve girişimci bir yapıya sahip olmasında fabrikalaşma hareketini başlatan babası Ziya Paşa'nın rolü nedir sizce?

Cemalettin TOPUZLU: Ziya Paşa da çok vizyonu olan bir insan. Tabi o kadar işlenmemiş bir insan ama işlenmesi gereken bir karakter. Ziya Paşa da girişimci bir insan. O sivil Paşa, asker değil. Hep devlet hizmetinde bulunuyor. Valilik yapıyor, kaymakamlık yapıyor ve oradan paşa oluyor. Yani mülkî paşa. 2 önemli faaliyeti var. Bir tanesi; Mescid-i Aksâ'yı yıkılmaktan kurtarması. O günün şartları altında, hiç bir şey yok o zaman Kudüs'te. Bu Abdülhamid'in görevlendirmesiyle açmış olduğu bir görevlendirme sonucu oluyor. İhaleyi alıyor ve kendi hesabına yapıyor her şeyi. Paşabahçe'de bir çini fabrikası kuruyor. Kütahya'dan ustalar getiriyor. Orada çini imâl ediyor. Restorasyon esnasında ne gerekirse hepsini bir gemiye yüklüyor. Gemide ailesi de beraber oluyor ki bunların arasında büyükbabam da var. Bunlar gemiyle ve tabi o zaman Kudüs'e zaten gemi gitmiyor. O zaman en işlek liman olan Yafa. Oraya yanaşıyorlar, oradan kağıt arabalarıyla bütün her şey Kudüs'e naklediliyor. Restorasyon yapıldıktan sonra ailesiyle beraber geri dönüyorlar. Bir diğer faaliyeti ise; mum yapma işi. Çok güzel bir hikâyesi var bu işin fakat sonunda hüsrana uğruyor, çok büyük para kaybediyor. Sebep de gayet basit. Başarılı olduğu için. Herkes yerli mum kullanmaya başlıyor, o güne kadar kullanılan mumlar ithal. Dolayısıyla mumu ithal eden kişiler ve Avrupalı mum imalatçıları fiyat düşürüyorlar, damping yapıyorlar. Büyükbaba iflas ediyor ve dolayısıyla bu iş de kalıyor.

Onun dışında genel olarak biraz çağının dışında çağının ilerisinde bir insan. Şanslı olduğu taraflar da var. Kişiliğinin bu özelliklerini bulunmuş olduğu bu konum nedeniyle. Aileden bir zenginliği yok, parayı kendisi kazanıyor, Ziya Paşa zengin bir

adam değil. Mısır'da hanedan ailesini ve Mısır'daki zenginleri o ameliyat ediyor. Ve ameliyat başına aldığı para 1000 altın. Bugünkü değeri çok net, değişen bir şey yok, 670.000.000 lira. Kendi kişisel zenginliği o, aileden çok fazla bir şey yok. Ama unutmamak gerekir ki aile de bir de eşi var. Cemaleddin Efendi'nin de ciddi yardımları oluyor. Parasal yardım değil. Yani sosyal alanda katkıları oluyor daima bir Cemaleddin Efendi gibi II. Abdülhamid devrinin çok etkili bir şeyhülislamın oğlu gibi gördüğü sevgili damadı olarak. Zaten onun evlenmesi için de Cemaleddin Efendi'nin de bir katkısı var. Cemaleddin Efendi Cemil Topuzlu'nun Fransa'ya gidişinde yardımcı oluyor, kendisini daha o zamandan tanıyor.

Hatice KARA: Cemil Paşa'nın annesinin verem hastalığından dolayı ölmesi kendisini doktor olmaya yöneltiyor.

Cemalettin TOPUZLU: Evet doğrudur, çok genç yaşta vefat ediyor. Bunu hatıralarında da çok net olarak yazar.

Hatice KARA: Cemil Paşa kaç kardeşi vardı?

Cemalettin TOPUZLU: Büyükbabamın aynı anneden 2 kardeşi var. Erkek kardeşi Nebil, kız kardeşi Mukbile. Yalnız Ziya Paşa'nın bir ikinci evliliği var. Oradan da baba bir anne ayrı kardeşleri var. Bunlar 3 kız 1 erkek.

Hatice KARA: Mithat Paşa'nın kendisine hediye ettiği saat duruyor mu?

Cemalettin TOPUZLU: Maalesef, hayır.

Hatice KARA: Cemil Paşa'nın ev hayatı nasıldı?

Cemalettin TOPUZLU: Çok düzenli bir evimiz vardı. Ev tam bir Osmanlı evi olarak yürütülürdü. Evin rutin işlerini yapan insanlar vardı. Benden önce daha fazlaydı bunlar. Ben gittiğim zaman evin baş kâhyalığını yapan Fotika adında İstanbullu bir Rum kadın vardı. Evin bütün sorumluluğu onundu. Büyükbabam hiçbir şekilde evle ilgilenmezdi. Fotika'nın Gökçeada'dan, İmroz'dan getirdiği Rum kızlar vardı. Bu kızlar drahoma parasını(Rumlar arasında kız tarafının evlendikleri zaman kullanılması için erkek tarafına verdikleri para) kazanmak için gelirlerdi. Evde bu kızlardan 2 tane olurdu. Çok iyi servis verirlerdi, geldiklerinde Türkçeleri kötü olurdu ama sonradan düzeltirlerdi, öğrenirlerdi. Bu kızların çocukları aileden son kalan ben olduğum için beni hâlâ ziyarete gelirler. Sofra düzeni vardı ve muayyen bir saatte herkes sofrada olurdu. Aşçıbaşı vardı. Aşçılar sınavla alınırdı. Kışın patlıcan beğendi yazın ise puf böreği yaptırılırdı. İkisi de son derece zor yemeklerdir. Bu kadar enteresan bir yapısı vardı, evin içinde oturmuş bir düzen vardı.

Hatice KARA: Ayşe Aliye Hanım ve Cemil Paşa arasındaki ilişki nasıldı?

Cemalettin TOPUZLU: Görücü usulü bir evlilik. Çok büyük ve karşılıklı bir anlayış ve sevgi vardı. Birbirlerine fevkalade bağlı ve saygılı insanlardı. Büyükanmem Şeyhülislam kapısında özel eğitim görmüş, büyükbabamın tam tersi yani formel, klasik bir eğitimi yok. Lisân da bilmiyor. Biraz Fransızca öğreniyor ama pek iyi değil. Çünkü biraz kapalı yaşıyorlar, kendi ev düzenleri var. Babamın ve halamın özel Türkçe öğretmenleri var. Refi' Cevad Ulunay. Aileyle beraber gidiyor, çocuklara Türkçe öğretmenliği yapıyor. Çok önemli bir yazardır kendisi. O yüzden babamın ve halamın Fransızcaları ana dilleri gibi iken Türkçeleri de mükemmeldir. İkisi de mükemmel Osmanlıca bilirdi.

Hatice KARA: Çocuklarına ve sizlere yaklaşımı nasıldı?

Cemalettin TOPUZLU: Tabi çocuklarını severdi. Fakat bizim aile, yani öyle, bunu bazen söylüyorum da bana kızıyorlar, cıvık cıvık aile değildik biz. Hani devamlı olarak büyüklerine sokulan, onları öpen, büyüklerin küçükleri öptüğü, okşadığı tipte bir aile değildik. Biraz daha mesafeli bir aile yapımız vardı. Ben de o yapı içinde yetiştim. Babamda, halamda o yapı içinde yetiştiler. Kısmen ondan dolayı da biz de öyle yetiştik. Osmanlı'da biraz anne-baba ilişkileri mesafelidir. Çünkü genellikle arada başka bir grup insan vardır. Bunlar eğitici veyahut da bakıcı sınıfıdır. Evin efendisi yani evin hanımı çocuklarının günlük olarak ihtiyaçlarıyla pek ilgilenmezlerdi. Dolayısıyla bu da devam etti bizim ailede. Ben de dâhilim buna. Hatta kendi çocuklarıma bile ben de kısmen öyle davrandım.

Hatice KARA: Çocuklarının eğitimi nasıldı?

Cemalettin TOPUZLU: Halamın eğitimi özel eğitim. Yani evde eğitim görüyor. Klasik bir okul eğitimi yok. Ama çok iyi bir eğitimi var. Harika Fransızcası vardı. Yani kültürlü bir kadındı. Ama babamın eğitimi çok iyi. Babamın eğitimi, Galatasaray artı Avrupa'nın en iyi okulları ve üniversiteleri. Gent'te yüksek ticari hukuk bitiriyor. Fransızcası, İngilizcesi, Yunancası fevkalade iyiydi. 3 dili çok iyi konuşurdu. Türkçesi de gayet iyiydi tabii ki.

Hatice KARA: Sizin eğitiminiz nedir?

Cemalettin TOPUZLU: Benim eğitimim, ben ailenin birazda çöküş dönemine geldim. Benim eğitimim biraz da kendi gayretlerimle oldu. Beni okutan bir anlamda o zamanki masraflarımı karşılayan büyükbabam, büyükanmem. Ama benim tıp fakültesindeki Yaman Egeli ödülünü kazanmam, sınıf birincisi olmam yani okul yıllarında sadece bizim hocalarımızın ders notlarıyla veyahut da kitaplarıyla istifade

etmeyip o zaman en iyi kitaplarını, beraber 2 arkadaşım var, onlarla beraber çalıştık biz 3müz. Biz hakikaten kendi kendimizi çok iyi yetiştirdik. Biri Prof. Uğur Derman, Türk onkoloji temi kuran kişilerden. Diğeri de Emre Kökmen'dir. Emre Kökmen nörolojinin başına gelen kişidir. Biz üçümüz Yaman Egeli ödülüne aday olduk ve o ödülü ben kazandım. Sonra Amerika'ya gittim, Amerika'nın da üzerimde çok büyük bir etkisi oldu. Kızım şu an Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nde çocuk cerrahisi profesörü. Oğlum Boğaziçi, New York üniversitesinde masterı var. Eczacıbaşı menkul kıymetlerde çalışıyor. Oğlumun adı Cemil, kızımın adı Ayşe Gonca.

Hatice KARA: Cemil Paşa'nın vefat eden oğlu Muhiddin Bey, bilgi verir misiniz?

Cemalettin TOPUZLU: Muhiddin çok erken ölüyor zavallı. Çok olağanüstü bir çocuk. Menenjitte vefat ediyor. Vefat ettiği zaman tek çocuk, babam, halam doğmuş değil o zaman. Çok sevdiği ve takdir ettiği bir çocuğu. Çocuk 11 yaşındayken 4 dil biliyor. Olağanüstü bir beyin, olağanüstü bir kafa, büyükbabamın ve büyükannemin hakikaten iftihar kaynakları. Ölüyor ve intihar etmeye kalkıyor. Vefatından birkaç gün sonra Çiftelhavuzlar'daki köşkte tabancasını alıyor ve köşk deniz kıyısında o zaman ve deniz kıyısında da bir tane deniz köşkü var ve içinde de bir kayıkâne var. Oraya doğru yürüyor. Besim Ömer Paşa, çok iyi bir arkadaşı, işi seziyor, bir gariplik var diyor ve hemen arkasından gidiyor. Ve elinden silahı alıyor.

Hatice KARA: Şehremini Cemil Paşa'yı değerlendirir misiniz?

Cemalettin TOPUZLU: İstanbul o zaman hakikaten çok kötü durumda. Yani yollar pis, her taraf köpek dolu, yollarda neredeyse kanalizasyon açıktan akıyor, bütün gıda maddeleri çok kötü şartlarda. Etler tamamen açıkta, üstüne sinekler konuyor, açıkta satılıyor. Diğer gıda maddeleri de öyle, hepsi açık. Bunları bir zabt-ı rabt altına alan yani en azından işte etler bir camekân arkasına konacak, diğer gıda maddeleri de aynı şekilde camekânlar içine, kapalı kutular içine konacak, bunları uygulayan o. Belediye zabıtasını kuran o. İlk defa onun zamanında yollar yıkanıyor. Osmanlı'nın bu kadar senelik tarihinde olmayan bir şey. İlk defa arazöz kullanıyor. İlk defa çöp toplanıyor. Bunlar tabi onun kişiliğini yansıtan önemli katkıları. Yani benim büyükbabam olduğu için değil, ben çok objektif olarak bakmışımdır. Tabi benim de ona çok büyük bir saygım ve onun hâıtrasına da ileri derece de bir bağlılığım var. Ve samimi söyleyeyim kendimden çok onun isminin yaşaması için hep gayret sarfettim. Yani kendimi her zaman geriye çektim. Hakikaten iyi anlatılması gereken bir insan olduğuna inandığım için bunları yapıyorum. Ama objektifim de ayrıca. Mesela 1912'de kalkıp da İstanbul

işgal altındayken Dârülbedayi'yi, şehir tiyatrolarını, daha doğrusu ilk belediye konservatuarını kurmak kimin aklına gelir. Antuan gibi, Fransız tiyatrosunun en önemli adamını ikna ediyor ve getiriyor. Ses eğitimi ve tiyatro. Yani Türk tiyatrosu bunu ona borçlu. Yani Türk tiyatrosu güçlü bir tiyatrodur, iyi performans göstermiştir. Önce şehir tiyatrosu, sonra Ankara'da kurulan konservatuar, gerek oradan yetişen sanatçılar, gerekse genel olarak tiyatro sanatçılarının müzik alanında piyanistler, viyonistler, opera sanatçıları, Ayla Erduran gibi bir soprano çıkarmıştır. Yani bu olacak şey değil.

Hatice KARA: Siyasete bu kadar yakinken siyasetin içine girmeyen bir insan. Bunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

Cemalettin TOPUZLU: Dedemin bize yapmış olduğu bir vasiyettir. Ben de hiçbir zaman siyasete karışmadım, babam da karışmadı. Babam silik bir kişilikti, Cemil Paşa'nın oğlu vasıflarına sahip değildi. Farklı bir kişiliği var, farklı bir yapısı var. Gerçek olduğu için rahatlıkla söylüyorum. Bu arada size Ayla Erduran'dan bahsettim, hakikaten dünya operasında çok önemli bir kadındır. Ayla Erduran'ın şan hocası büyükannemin yeğeni Baha Gelenbevi'nin karısı. Yani o da yine bizim aileden. Çünkü Ayla Erduran operaya çok geç başlıyor. Milano gibi operanın mabedi kabul edilen bir şehirde hâlâ şu anda en büyük divalardan biridir yani.

Hatice KARA: Fenerbahçe Stadyumunun yapımından dolayı kendisine onur kurulu teklifi gelmemiş ve çok üzölmüş. Size böyle bir teklif geldi mi?

Cemalettin TOPUZLU: Büyükbabam üye değildi. Bana üyelik teklifi Sevil Bayülken'den geldi, o benim üyeliğimi yaptı. Ama babam tabi ki Fenerbahçe kulübünün çok eski bir üyesiydi. Uzun dönem yönetim kurulunda yer almış,3 dönem sekreterliğini yapmıştır.

Hatice KARA: Cemil Paşa'nın çizimlerini Vallaury'ye yaptırdığı köşk kendisine şehreminliği teklifinin gelmesini sağlamıştır. Köşkten biraz bahseder misiniz?

Cemalettin TOPUZLU: Evet çok güzel bir köşk. Çizimleri Vallaury tarafından yapılmıştır. Yalnız, yalnızca köşk değil bahçesi de çok önemli. Türkiye'de bilimsel olarak yapılmış tam anlamıyla bahçe mimarisine uygun. Orada her ağaç kayıtlıdır. Yeri kayıtlı idi. Şimdi kesildi onlar maalesef. Kastelli kesti onları. O ağaçlar aşağı-yukarı 20-25 sene öncesine kadar vardı. Ağaçlar özenle seçilmiştir. Bu ağaçların bir kısmı yazın meyve veren, bir kısmı kışın meyve veren ağaçlar olarak seçilmiştir. O ortamda o habitatda yaşayan diğer canlılar ki özellikle kuşlar aç kalmasın. Yani her mevsimde orada yiyecek bulabilsinler diye düşünülmüş, ona göre yapılmış bir bahçedir. Yani bana kalsa köşkün mimarisi kadar bahçe mimarisi de önemlidir orada.

Hatice KARA: Yol çalışmaları kapsamında Mimar Kemalettin'in tepkisini çekmesini nasıl değerlendirirsiniz?

Cemalettin TOPUZLU: Mimar Kemalettin ile Cemil Topuzlu çok iyi dost. Ama başka bir çaresi yok. O eleştiriler yapılmıştır. Hatta yakın zamanda da yapılmıştır. Roma'dan kalan Sultanahmet'ten Beyazıt'a kadar olan alan zorunlu olarak açılmıştır. Çünkü öyle binalar var ki orada hakikaten zaten hepsi yıkılabilecek şeyler ama işte yıkıldıkları zaman eleştiri yapılmış olan binalarda var.

Hatice KARA: Osmanlı'nın en sıkıntılı dönemlerinden birinde çocuklara oyun alanı açmak için park yapma çalışmaları hakkında ne düşünüyorsunuz?

Cemalettin TOPUZLU: Evet o da çok çok önemli bir şey. Kendi ilişkileri sayesinde Topkapı Sarayı'nın önemli bir kısmını park yapıyor. Çok büyük bir katkı. Şu anda halen İstanbul'un o boyutta bir parkı yok. O ağaçları bizzat başında durarak eklettiğini kendi ağzından duyduğumu biliyorum. Doğancılar Parkı da güzel bir park. Sultanahmet Meydanı'nın bugünkü dizaynı bile güzeldir, iyidir.

Hatice KARA: Harikzedegân için apartman yapımını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Cemalettin TOPUZLU: Evet Tayyare Apartmanları diye geçen daha sonra hava kurumuna intikal eden apartmanlar. Yangın oluyor ve harikzedegânlar oluşuyor yani yangından zarar görenler. Bu zavallılar ortada kalıyorlar. Sonra da bir kampanya oluyor ve para toplanıyor. Parayı ne yapacağım, nasıl yapacağım diyor ve Mimar Kemalettin'e danışıyor. Mimar Kemalettin bu parayla olmaz, ev yapamayız diyor. Peki ne yapalım? İki de Fransa'yı biliyorlar, Fransa'da apartman başlamış, aşağı-yukarı 40-50 seneden beri var. Diyorlar ki biz bir apartman kompleksi yapalım. O zaman bunların hepsine orada bir daire verebiliriz. İşte Tayyare Apartmanları ya da Harikzedegân Apartmanları denilen apartmanlar böyle yapılıyor. Burada Mimar Kemalettin'in büyük katkılarını da unutmamak gerekir.

Hatice KARA: Mezbaha ve hal çalışmaları da şehir hayatı için önemli. Halle ilgili daha sonraki dönemlerde bir çalışması oldu mu?

Cemalettin TOPUZLU: Evet mezbaha fevkalade önemli. Şu anda kültür kompleksi olan binanın çizimlerini ya Vallaury ya da Mimar Kemalettin yaptı diye biliyorum. Emin değilim ama Mimar Kemalettin sanırım. Halle ilgili bildiğim kadarıyla bir çalışması yok. İtfaiyeyle ilgili bir çalışması var. Mesela itfaiyeyle ilgili para bulan,

ilk araçları sipariş eden o. Ancak harb giriyor araya, istifa ediyor. Ancak daha sonra gelen Şehremini Emin Bey ön hazırlığı olan itfaiyeyi gerçekleştiriyor.

Hatice KARA: Şehrin temizliğine çok önem veriyor ve belli yerlere tuvaletler de yaptırıyor. Bunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

Cemalettin TOPUZLU: Tuvaletlerin yapımı hakikaten çok çok önemli. Yani şehrin sağlığı açısından çok önemli. Bir şehir hayatının bence şekli açısından çok önemli. Neyzen Tevfik'in tuvaletlerle ilgili küçük bir dörtlüğü vardır. Çok büyük bir olay oluyor yani paşa bununla mı uğraşıyor diyorlar ama öteki taraflarla da uğraşıyor yani. Temizlikte İtalyanların çok büyük katkısı var. İtalya'dan işçi getiriyor. Çünkü işsizlik var İtalya'da, İtalyanlarda İstanbul'u çok seviyorlar. Hatta Tepebaşı civarında oturuyorlar. Sayıları 150bin kişiye çıkıyor. Hatta İtalyan hükümeti kültürlerini kaybetmesinler diye İtalyan Kültür Merkezini açıyor. İtalyanların da İstanbul'a çok büyük katkısı var, İtalyanlar çok önemli İstanbul'un tarihinde. Kadının toplumdaki yerine çok inanan bir insan. Yani kadının yalnız bir anne bir eş olarak değil aslında gelecek nesilleri yetiştiren kişi olarak gördüğü için kadının eğitim açısından çok iyi eğitilmesi gerektiğini ve meslek kadınlarının ortaya çıkması açısından çok büyük emeği var.

Hatice KARA: Sizce Cemil Paşa'nın şehircilik anlayışı nedir?

Cemalettin TOPUZLU: O zaman Avrupa'da şehircilikte en önde gelen belki en önde geleni de diyelim, çünkü diğer imparatorluk payitahtları da hepsi öyle yani Londra, Berlin, Roma'da öyle. Ama Paris özellikle tam 1800lerin sonunda ve 1900lerde olağanüstü bir değişim geçiriyor. Mimari, şehirleşme, şehir anlayışı geniş bulvarlar geniş bulvarların üzerindeki yüksek apartmanlar, işte o Hausman'ın yapmış olduğu Paris planı bunlardan çok etkileniyor. Onları da inceliyor, emek veriyor bunun üzerine ve Hausman'a hayran. Bu durumdan etkileniyor ve bunu çok iyi bir şekilde de uyguluyor.

Hatice KARA: İstikrâz konusu Cemil Paşa'yı uğraştıran konulardan. Size bu meseleden bahseder miydi?

Cemalettin TOPUZLU: Borçlanıp da kendine saray yaptırmıyor. Ne yapıyor, park yapıyor, şehri düzene sokuyor, modern belediyeçilik getiriyor ve bütün bunların dışında o yaptığı istikrâzlarla devlete de para veriyor. Devlet daha kötü durumda çünkü.

Ben yetiştiğim zaman ailenin maddi durumu çok iyi değildi. Kıta kıt yetiştik. Büyükanneimin babasından kalma Âkil Efendi Hanı'nda, ki büyük bir handır, önemli bir handır. Oradaki 1/3 hissesinden gelen gelirle geçiniyordu aile. Başka bir gelir yoktu.

Büyükbabamın bir emekli maaşı vardı, Tünelde 2 katlı bir bina vardı, oradan da 3-5 kuruş gelir gelirdi. Ailenin geliri büyük annemin geliriydi. Her mevsim bana bir pantolon ve bir ayakkabı alınırdı. Ben de öyle bir büyük varlık içinde yetişmedim. Ailenin daha önceki varlığının kökeni büyükbabamın mesleğinden kazandığı para. Büyükanneimin varlığı sonradan devreye giriyor.

Büyükbabam Nuh çimento fabrikasının kurucularındandır. Türkiye'nin ilk çimento fabrikası. Küçük bir hissesi var. Hala onun hisse senetleri dururdu fakat maalesef onları babam ve halam sattılar.

Köşkün arabalara ait bir bölümü vardı. Farklı modellerde at arabaları vardı. İlk otomobillerden bir tanesi de zaten büyükbabamındır. Ama bunların hepsi kendi parasıyla olmuştur. Büyükbabamın parası II. Dünya Harbinde Avrupa'daki Avusturya bankalarında harbin Almanya tarafından kaybedilmesiyle Avusturya'daki bankaların batmasıyla para tamamen devalüe oluyor ve hiçe dönüyor. Yani hiçbir parası kalmıyor kendisinin.

Hatice KARA: Amerikan mandasını savunmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Cemalettin TOPUZLU: Amerikan mandasını şöyle savunuyor yani tam bir Amerikan mandacısı değil yani taklit olarak yer alan bir kişi değil, savunucusu yani o tarafa doğru eğilimli. Devletin ne olacağı belli değil. Bir Anadolu hareketi var ama daha çok başında yani ne olacağı belli değil. Atatürk'ün ve arkadaşlarının ve Anadolu halkının olağanüstü özverileriyle olan bir mucize o. Ama daha o zaman belli değil. Osmanlı'ya ayrılan bölüm orta Anadolu'da, meclise bile erişimi olmayan bir toprak parçası.

Hatice KARA: İngiliz muhipleri fahri başkanlığı hakkındaki görüşleriniz nedir?

Cemalettin TOPUZLU: O çok seküle edilmiştir. Haberi yok. Aktif hiçbir fonksiyonu yok.

Menderes'in fikirlerinin hepsi Cemil Paşa'nın Dünkü Bugünkü Yarınki İstanbul kitabından. Bütün Vatan Caddesi, Millet Caddesi, sahil yolları hepsi onun.

- Evet, o kitabı Mustafa Kemal Atatürk de incelemiş, hatta bir davet sırasında Cemil Paşa'ya bahsetmiştir. Cemil Paşa'nın da Atatürk ile ilgili bir gözlemi var.

- Evet, Atatürk'ün ve Şükrü Kaya'nın alkol almasına karşı bir gözlemi var. Ben sosyal açıdan alkole karşı değilim yani bu içilir ama fazla alkol zararlıdır diyor. Korkuyor Atatürk'ün durumundan ve tıp gözüyle iyi görmüyor. Bunu bana kendisi de anlattı. Birinci el ben de dinledim bunu. İyi değildi diyor. O yıldan fark ediyor Atatürk'te bir sirozun başlamış olduğunu. Tabi Atatürk'ün sirozu alkolik siroz değil.

Bizim fost ekrotik siroz dediğimiz yani sarılık, hepatit hastalığından sonra gelişmiş olan bir siroz. Tabi alkolün de katkısı var.

Mesela bizim soframızda rakı içilirdi. Ama her gün içki yoktu yani rutin olarak içki içilmezdi. Şarap alınırdı. Ben büyükbabamla birlikte gidip şarap aldığımızı çok net olarak hatırlıyorum. Şu anda hâlâ o şaraphâne var. Pano, tam İngiliz Konsolosluğunun karşısına düşer. Pano'ya giderdik beraber, açık şarap alırdık. O zaman şişe şarap çok azdı, açık şarap satılırdı ve açık şarap da Şarköy'den gelirdi, Rumeli'den. Şarap ve rakı sofrada olurdu. Ama özel bir şey olduğu zaman. Çok net olarak hatırlıyorum, yani özel bir şey olduğu zaman neyse kızların adı Marika veya Eleni. Karafakiyi getir derdi. Karafaki rakının konmuş olduğu özel bir şişe. Rumca'dan gelen bir kelime. Büyükanne ne olsa şeyhülislam kızıydı. Düzenli namaz kılmazdı ama duasını yapan falan filan yani temelde mu'tekid bir insandı. 2 tane de bardak getir derdi mesela. Büyükanne de ikram ederdi. Büyükanne de pek haz etmezdi ama içerdi.

Hatice KARA: Cemil Paşa'yı ikinci şehreminliğinde istifaya götüren sebep olan kömür depoları hakkında ne düşünüyorsunuz?

Cemalettin TOPUZLU: Kömür depolarını biliyorum. İlk hikâyeyi biliyorsunuz. Orada kömür depoları yapılması isteniyor, isteyen yine Kara Kemal. Ama yapacak olan bir Rum'a oranın kullanma hakkını veriyorlar. Büyükbabam karşı çıkıyor, diyor ki, burada kömür deposu olmaz. Ona rağmen bu müsaadeyi veriyorlar, büyükbabam da istifa ediyor. Uzun yıllar benim çocukluğumda orası kömür deposuydu. Hatta ben 10-11 yaşlarındayken babam orada bir kömür işi yaptı. Hatırlıyorum, ben de gittim orada yardım ettim, defter tutmakta falan. Çok berbattı, her taraf pislik içinde, kömür, pislik her şekilde. Şu anda Galatasaray adası da döküntü bir adaydı. Neyse bu böyle yıllar devam etti. Dalan'ın döneminde orada bunlar kaldırılmıştı, fakat tam olarak da kalkmamıştı. İşte ne yapalım derken orasını bir otel yapma olayı oldu. Yanılmıyorsam Sabancılar, oteli yapacaklardı. O zaman başbakan da Mesut Yılmazdı. Mesut Yılmaz da buna müsaade veriyor. Fakat belediye başkanı Bedrettin Dalan karşı çıkıyor. Hayır diyor. Burada kesinlikle park yapmamız lazım, burada her hangi bir şey olamaz, Cemil Paşa bu yüzden belediye başkanlığını bırakmıştır. Aynı şekilde belediye başkanlığını ben de bırakırım diyor. Dolayısıyla eğer ısrar eder turistik hale getirmeye çalışırsanız ben istifa edeceğim. Ondan sonra bunu göze alınamıyor ve Bedrettin Dalan'ın dediği oluyor. Ve Bedrettin Dalan orasını park yapıyor. Park yapıldığı zaman da beni davet etti. Park yapılırken bir heykelini yaptıracağım, yardımcı ol. Ve şu anda parkta olan heykeli ben mimarla beraber çalıştım resim verdim, bir anlamda

danışmanlık yaptım ve heykel de bitti ve parka kondu. Sonra o esnada orası Cemil Topuzlu Parkı olacaktı. Ancak ne olduysa Bedrettin Dalan fikir değiştiriyor ve o parkı yapan bahçe mimarı bir hanım, onun adını veriyor. Ve bu bir müddet böyle gidiyor. Sonra Nurettin Sözen belediye başkanı olunca –Nurettin Sözen benim arkadaşım ve bu hikâyeyi de biliyor- o ismi değiştiriyor ve Cemil Topuzlu Parkı yapıyor ve şimdi devam ediyor.

Hatice KARA: Turing otomobil fuarından istifası nasıl oldu?

Cemalettin TOPUZLU: Mecburen, tabi konjonktürler değiştikçe kolay istifa eden bir adam. Cemil Topuzlu taviz veren, temel fikirlerde tavizde uzlaşıcı bir insan değil. Ben bunu böyle yapıyorum, bunun dışında ben yokum diyen bir adam. Belki iyi bir şey, belki biraz daha yerine göre bir-iki taviz verseydi çok daha uzun hizmet süreleri olabilirdi ve çok daha büyük katkıları olurdu bu topluma.

Hatice KARA: Cemil Paşa'nın son dönemlerine tanıklık etmiş birisi olarak kendisini anlatır mısınız?

Cemalettin TOPUZLU: Daimi encümen başkanlığı var. Sadece benim çocukluğumda yani 1945-46'ya kadar tam olarak yılını veremeyeceğim, hasta görüyor, ameliyat yapıyor. Hastalığı; böbrek taşlarına bağlı hidronefroz, piyonefroz ve şok. Hayatının son dönemlerinde ben de beraberdim, yani hastalıklarında ben de vardım. Ben de tıp öğrencisiydim, yani ben baktım büyükbabama, büyükanneme, ben ilgilendim direkt olarak. Büyükannem de felç geçirmişti. Sol el ve sol bacak felçliydi.

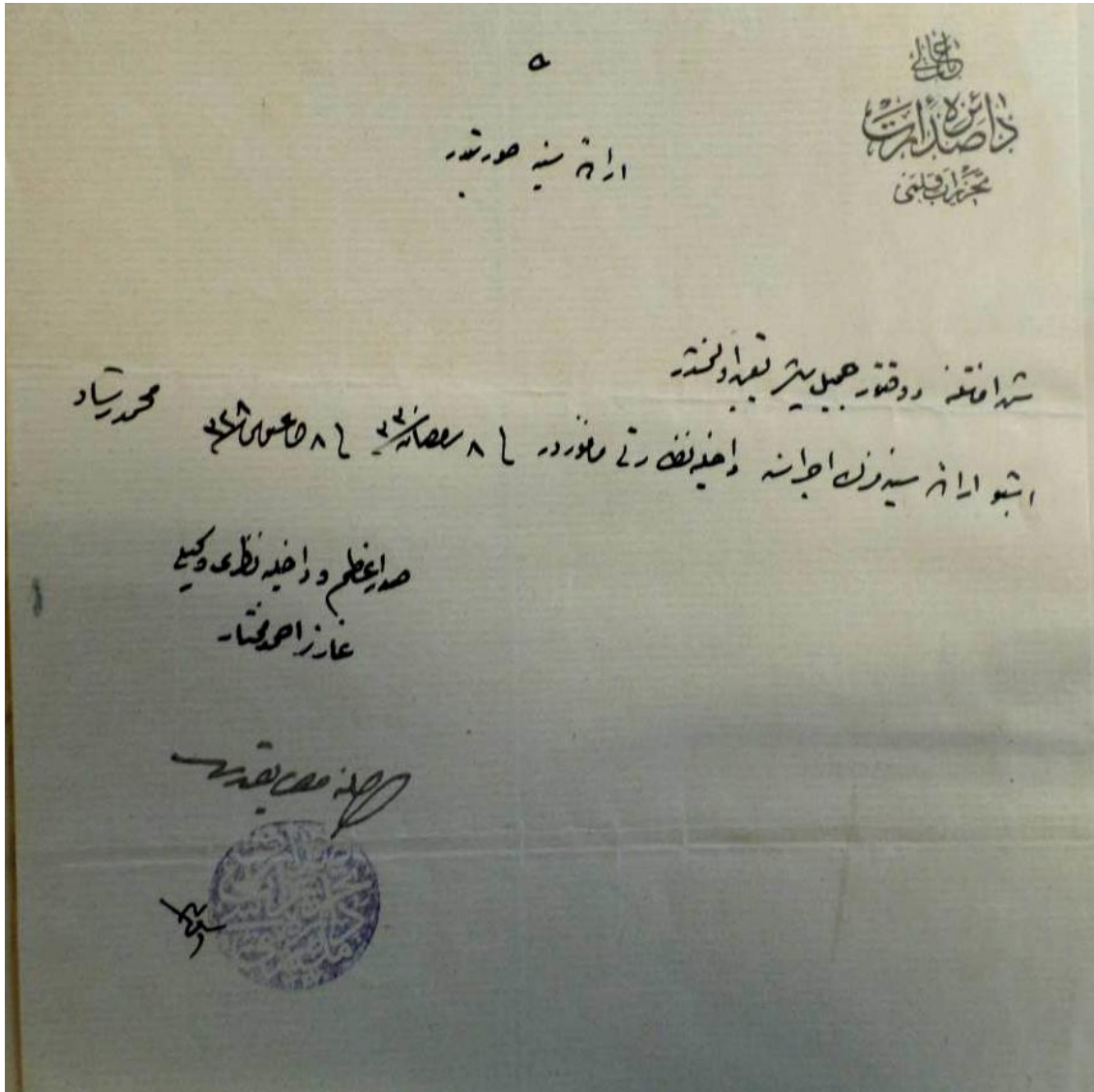
Hatice KARA: Vakit ayırdığınız için teşekkür ederim.

Cemalettin TOPUZLU: Rica ederim.

۱۰۰۰ ۹۱ ۹۰ ۸۹
 ۸۸ ۸۷ ۸۶ ۸۵ ۸۴ ۸۳ ۸۲ ۸۱ ۸۰ ۷۹ ۷۸ ۷۷ ۷۶ ۷۵ ۷۴ ۷۳ ۷۲ ۷۱ ۷۰ ۶۹ ۶۸ ۶۷ ۶۶ ۶۵ ۶۴ ۶۳ ۶۲ ۶۱ ۶۰ ۵۹ ۵۸ ۵۷ ۵۶ ۵۵ ۵۴ ۵۳ ۵۲ ۵۱ ۵۰ ۴۹ ۴۸ ۴۷ ۴۶ ۴۵ ۴۴ ۴۳ ۴۲ ۴۱ ۴۰ ۳۹ ۳۸ ۳۷ ۳۶ ۳۵ ۳۴ ۳۳ ۳۲ ۳۱ ۳۰ ۲۹ ۲۸ ۲۷ ۲۶ ۲۵ ۲۴ ۲۳ ۲۲ ۲۱ ۲۰ ۱۹ ۱۸ ۱۷ ۱۶ ۱۵ ۱۴ ۱۳ ۱۲ ۱۱ ۱۰ ۹ ۸ ۷ ۶ ۵ ۴ ۳ ۲ ۱
 ۰ ۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹ ۱۰ ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰ ۲۱ ۲۲ ۲۳ ۲۴ ۲۵ ۲۶ ۲۷ ۲۸ ۲۹ ۳۰ ۳۱ ۳۲ ۳۳ ۳۴ ۳۵ ۳۶ ۳۷ ۳۸ ۳۹ ۴۰ ۴۱ ۴۲ ۴۳ ۴۴ ۴۵ ۴۶ ۴۷ ۴۸ ۴۹ ۵۰ ۵۱ ۵۲ ۵۳ ۵۴ ۵۵ ۵۶ ۵۷ ۵۸ ۵۹ ۶۰ ۶۱ ۶۲ ۶۳ ۶۴ ۶۵ ۶۶ ۶۷ ۶۸ ۶۹ ۷۰ ۷۱ ۷۲ ۷۳ ۷۴ ۷۵ ۷۶ ۷۷ ۷۸ ۷۹ ۸۰ ۸۱ ۸۲ ۸۳ ۸۴ ۸۵ ۸۶ ۸۷ ۸۸ ۸۹ ۹۰ ۹۱ ۹۲ ۹۳ ۹۴ ۹۵ ۹۶ ۹۷ ۹۸ ۹۹ ۱۰۰
 ۱۰۱ ۱۰۲ ۱۰۳ ۱۰۴ ۱۰۵ ۱۰۶ ۱۰۷ ۱۰۸ ۱۰۹ ۱۱۰ ۱۱۱ ۱۱۲ ۱۱۳ ۱۱۴ ۱۱۵ ۱۱۶ ۱۱۷ ۱۱۸ ۱۱۹ ۱۲۰ ۱۲۱ ۱۲۲ ۱۲۳ ۱۲۴ ۱۲۵ ۱۲۶ ۱۲۷ ۱۲۸ ۱۲۹ ۱۳۰ ۱۳۱ ۱۳۲ ۱۳۳ ۱۳۴ ۱۳۵ ۱۳۶ ۱۳۷ ۱۳۸ ۱۳۹ ۱۴۰ ۱۴۱ ۱۴۲ ۱۴۳ ۱۴۴ ۱۴۵ ۱۴۶ ۱۴۷ ۱۴۸ ۱۴۹ ۱۵۰ ۱۵۱ ۱۵۲ ۱۵۳ ۱۵۴ ۱۵۵ ۱۵۶ ۱۵۷ ۱۵۸ ۱۵۹ ۱۶۰ ۱۶۱ ۱۶۲ ۱۶۳ ۱۶۴ ۱۶۵ ۱۶۶ ۱۶۷ ۱۶۸ ۱۶۹ ۱۷۰ ۱۷۱ ۱۷۲ ۱۷۳ ۱۷۴ ۱۷۵ ۱۷۶ ۱۷۷ ۱۷۸ ۱۷۹ ۱۸۰ ۱۸۱ ۱۸۲ ۱۸۳ ۱۸۴ ۱۸۵ ۱۸۶ ۱۸۷ ۱۸۸ ۱۸۹ ۱۹۰ ۱۹۱ ۱۹۲ ۱۹۳ ۱۹۴ ۱۹۵ ۱۹۶ ۱۹۷ ۱۹۸ ۱۹۹ ۲۰۰

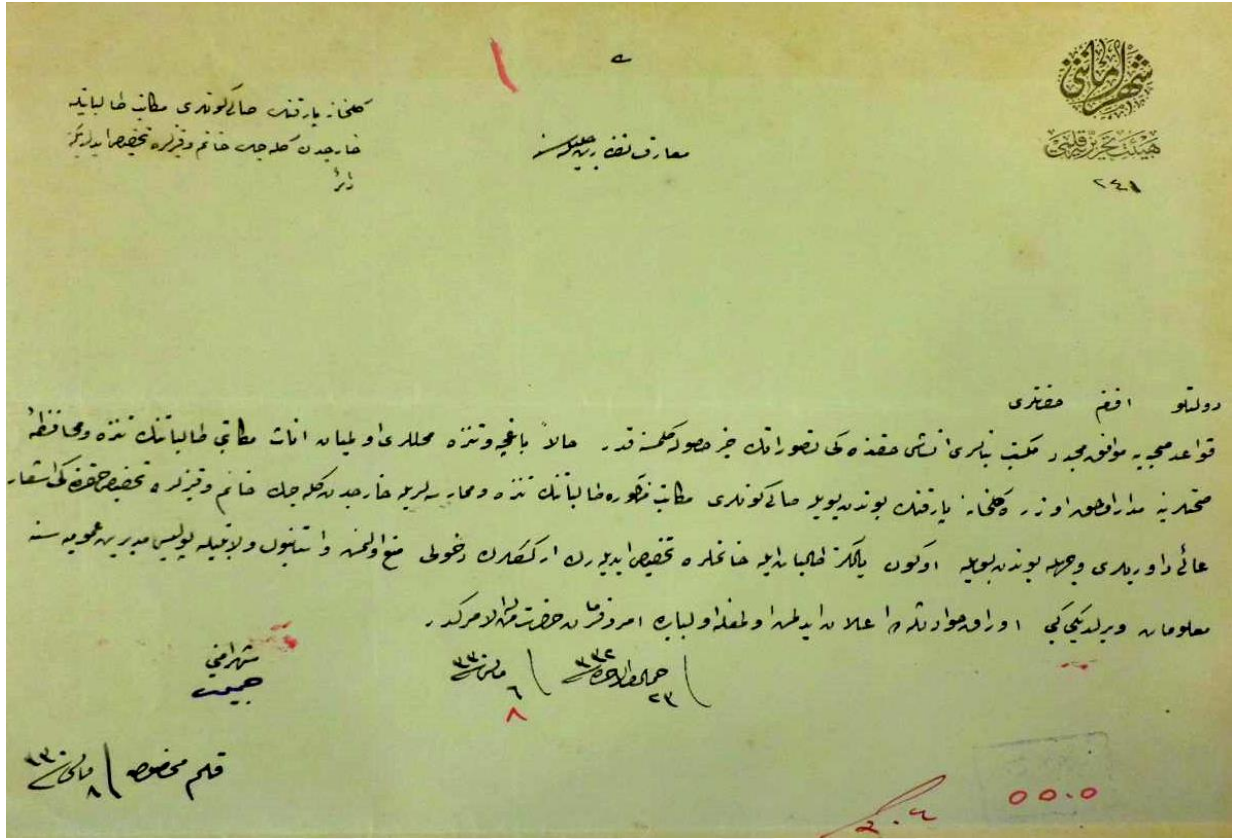
128

Ek 3: Cemil Paşa'nın Şehremini Olduğunu Gösteren Belge.

Kaynak: BOA, DH.MTV., 1-75/Tarih: 8 Ramazan 1330/21 Ağustos 1912.

Ek 4: Gülhane Parkı'na Hanımların Girmesi İçin İzin İstenen Belge.

Kaynak: BOA, DH.İD., 157-23/Tarih: 8 Mayıs 1330/21 Mayıs 1914.

۵

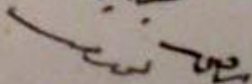
راثة سینه مورثه

ششید قره محلی نهک آرق جهنده امدان قدیمه خاقانیه دله او تو بستی روم مقدر و محلات و شته
 (محرمانه خاص) نویسه شده مخصوص بر خسته خانه یا یا یامو او زره هک دوغی یکی بر بدل اید شد امدت
 نامه اجای ضاعه مجلس و کدقاید رخصت و برلته
 استوارتیه نه نه اجانه دخیه و مایه زکریه و مهوره ۷۱ طالع ۲۴۱ ۱۵۹۹ ۲۴۹ محمد یار

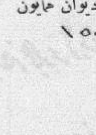
راجه ناطره طلعت	جیه ناطره 	شیخ الاسلام احمد	صدر اعظم و خا بنه ناطره محمد سعید
مالک ناطره رخصت	صدر ناطره آبراهیم	سوزی و خسته ناطره خلیل	محم ناطره محمود
اوفه ناطره فدیه	معارف ناطره احمد شکر	محارف و رزق ناطره سبحانه النساء	مافه ناطره
		یونس و خرفه و زکریه ناطره اوسقانه	

احمد رفعت بقدره

مفتح جهنده

راجه رفعت جهنده با ناطره ۲۴۹ ۱۵۹۹ ۲۴۹ ۷۱ طالع ۲۴۱ ۱۵۹۹ ۲۴۹

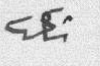
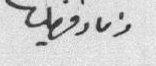
امدی دیوان حایون
۱۵۵

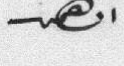
ارادہ سنہ

کرم علی خان

آنا جول ولدی والی یوسف ضابطہ نائب پرما موریہ قیہ اولیہ اور زورہ مذکور والیکہ شہر ایچی جیو پاشا مجس وکلا
قرارد وکلا قیہ ایست

بوارادہ سنہ ایست اجازت داخدا ناظری نامور در

داخدا ناظری	سورای دولت ریشی	جری ناظری	حید ناظری	شیخ الاسلام	صدر اعظم و خادیا ناظری
					

اوقار ہمایوہ ناظری	معارف ناظری	تجارت و زراعت ناظری	نافع ناظری	مالک ناظری	عد ناظری
					

DUIT

41 (89)

1

موصی احمدی
 محمد مصطفی

خارجہ نفع رتہ حرمہ نفع رتہ وکالتہ برحقہ نفع رتہ اصلانہ	فاضلہ بدکانہ مددہ درعویں اولیٰ فریقانہ بستی قول اردو قضاخانہ اسبقہ محمد سعید یاسا
دافعہ نفع رتہ اصلانہ وکالتہ	دافعہ ناظر اسبقہ رشید بک
عدلیہ نفع رتہ معارف نفع رتہ ناظمہ نفع رتہ تجارت و زرعت نفع رتہ یار نفع رتہ وکالتہ اوقاف و عیال نفع رتہ	حکمہ تمیز استعلا ذرہ سی رئیس علی رشید افق خارجہ سناری خزانہ بک رو قوتہ جمیل یاسا فریقانہ حیدر رشیدی یاسا مالہ سناری نفع یقیہ اولیٰ مددہ بحیرہ حبیبی سناری بک فریقانہ عمادہ رفعت یاسا

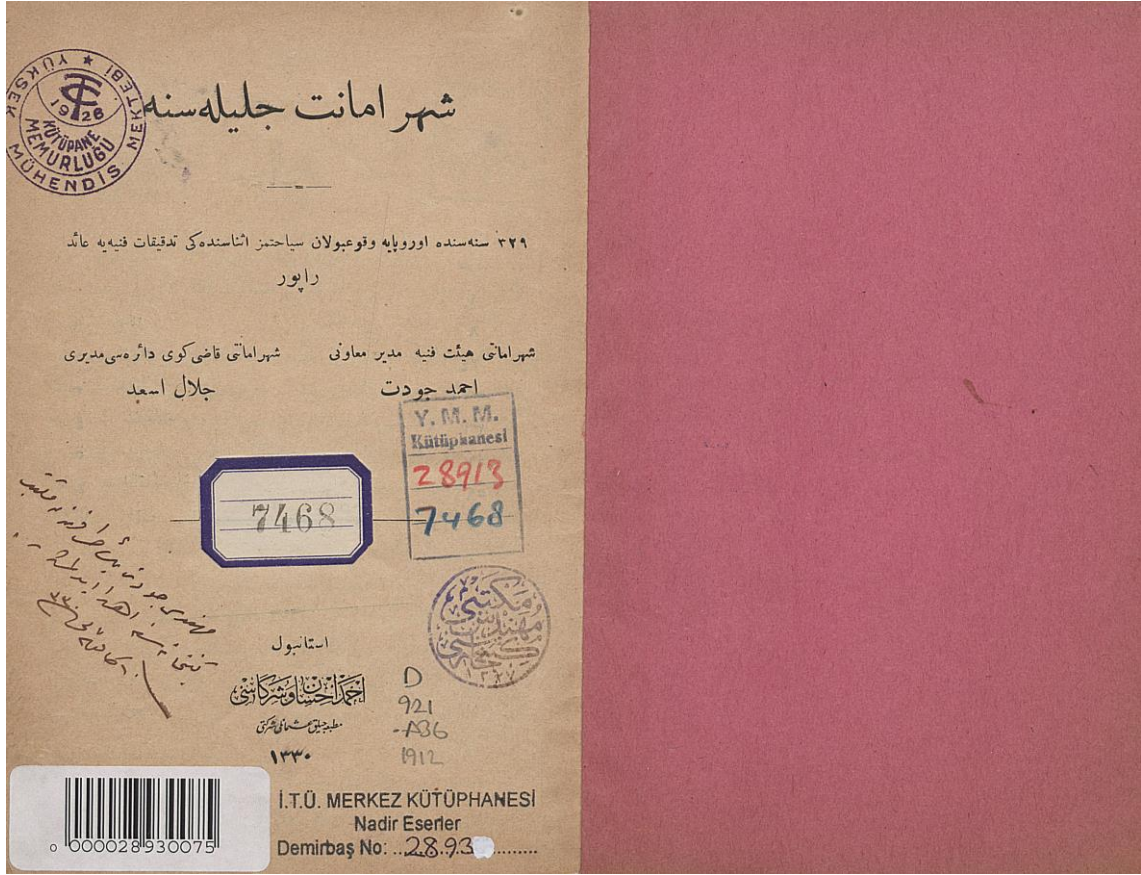
تشریحی عربی بیانیہ مددہ بیوہ اہلیت جدیدہ وکالتہ اسبقہ بالادہ عہدہ اولیٰ مددہ ذوالنفع نکل امتیاز ہفتہ کیفیت رتبہ تصدیقہ جمیلہ ضابطہ اہلیت
 مددہ استوفیہ عہدہ بک بالاسی خطہ ہجرت ہفتہ خدوہ ہجرتہ توشیح بورلیہ ہلال سناری بک مددہ رتبہ اجزا واعدادہ اولیٰ مددہ بیوہ
 علم علیٰ جناب بادشاہیہ بورلیہ و قاطبہ احوال اردو قضاخانہ ہفتہ قضاخانہ اولیٰ مددہ ۱۳۴۵ ۱۳۴۶ ۱۳۴۷
 صدر عظمیٰ دہلی
 داما دہلی

۲۹۲/۵

DUIT 9/97

I.DUIT.00009

Ek 8: Cemil Paşa ve Arkadaşlarının Avrupa'ya Yaptığı Gezi Neticesinde Avrupa'daki Belediyecilik Gözlemleri Hakkında Oluşturulan Raporun Kapak Resmi.

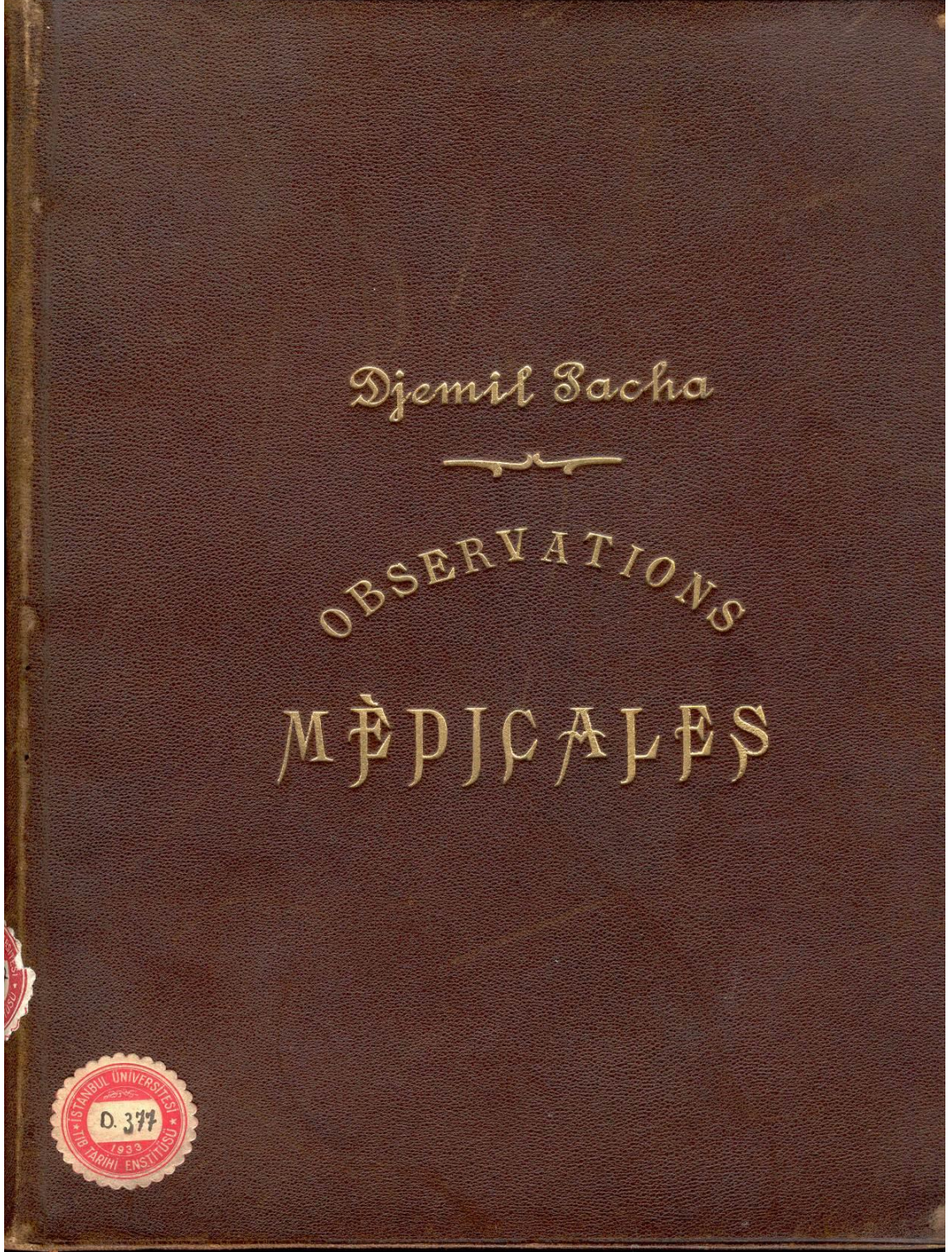
Kaynak: Cemalettin TOPUZLU arşivi.

Ek 9: Cemil Paşa ve Arkadaşlarının Avrupa'ya Yaptığı Gezi Neticesinde Avrupa'daki Belediyecilik Gözlemleri Hakkında Oluşturulan Raporun İçindekiler Kısmı ve İlk Sayfası.

		يوللر	محتويات
يوللرک وسعت واستقامت لربنه عالم مسائيلدن پلان حقدده کی راپور منده بحث اولنه جغی جهته بوراده يالکیز انشآت نقطه نظرندن مشاهدات ومطالعاتی در میان ایدم جکیز .	۱ ۸ ۲۴ ۳۲ ۳۶ ۴۷ ۵۹	۱ - يوللر ۲ - لعملر ۳ - هاللر ۴ - تنظیفات ۵ - مذبحلر ۶ - اطفالیه تشکیلاتی ۷ - پلان	عمومیته آوروپا شهرلرنده تصادف ایتدی کمز يوللر یا تنظیقلی آسفالت و یا خود طاش پارک و یا بخته پارکدر . یا یا يوللری همان اکثریتله دوکه آسفالتدر . بودجه سی مساعد اولیان بعض مملکتلرده نسبة آز مرور وعبرده معروض اولان يوللر قطارانی شوسه اوله رق یا بلقدهدر . هیچ بر مملکتده استانبولده کی کبی غیر منتظم طاشلردن یا بلش آرناد قالدیرمی تمیر ایدیلان قالدیرمه تصادف ایتدک . يالکیز ایتالیانک بعض شهرلرنده بالخاصه میلان وجنوده درملرک حاصل ایتدیکی یوارلاق سکز اون ساقیم قدر قطرده طاشلردن قالدیرم یا بلقده ایسه ده بونلرک اورتلرندن آرایه کچه چک قدر بر قسیمی ایکی طرفی دمیر یولی کی بیوک غرانیط طاشلریله دوز اوله رق تنظیم ایدلمکده و آرایه لرک ساللانه سی محذوری ازاله اولوندی کی بوضو رته بولک ده اوزون مدت طایمانی ده تأمین قلمقدهدر . شوسه لره کلنجه : بونلر عمومیته شهر خارجه منحصر اولوب ولایت يوللریدر . شمدی شهر يوللرندن صره سیله بحث ایدم . تنظیقلی آسفالت : اولای بولک ایکی بوردور آره سنده بولان صندیق

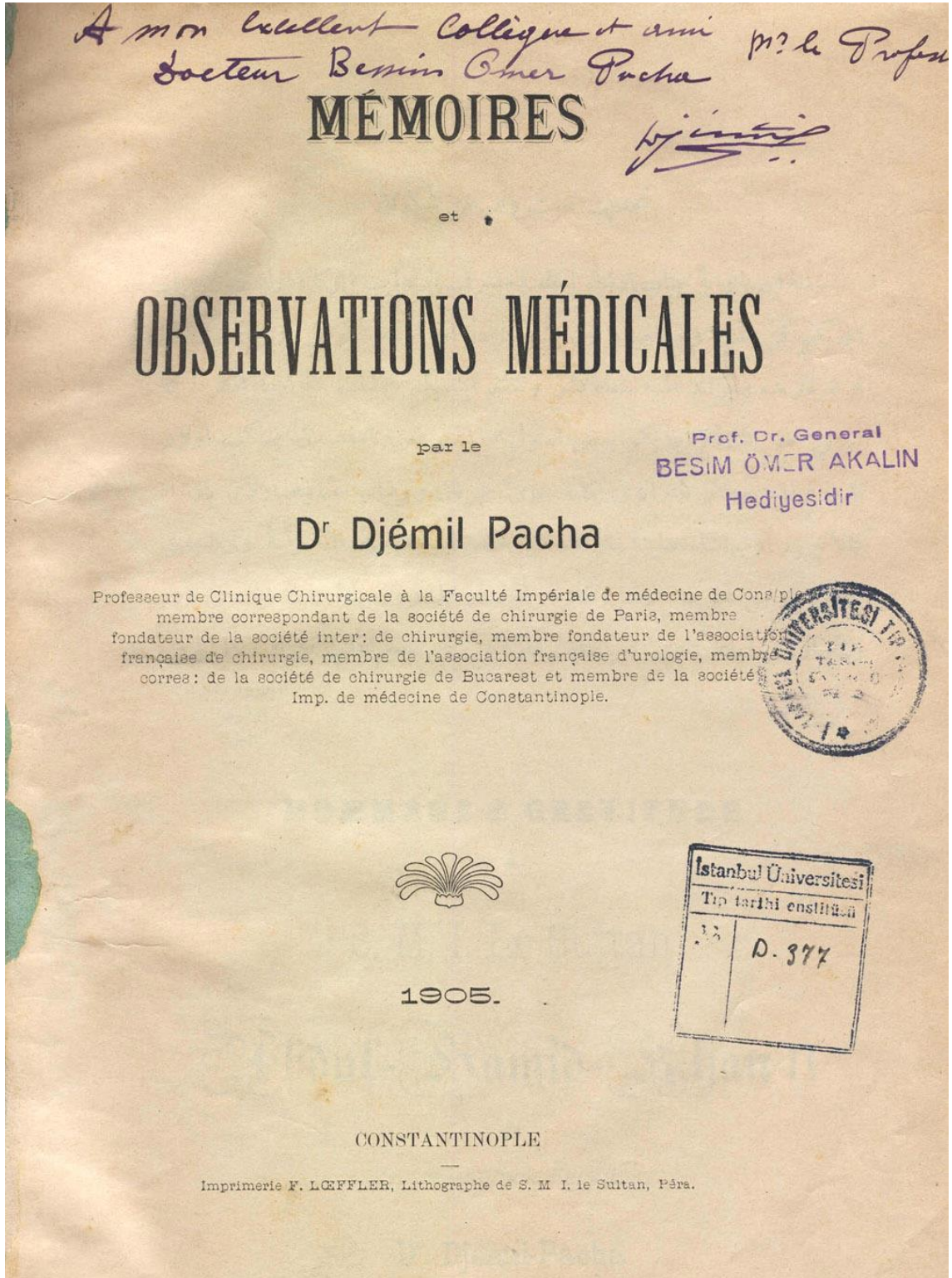
Kaynak: Cemalettin TOPUZLU arşivi.

Ek 10: Cemil Paşa'nın Modern Tıp Tekniklerini, Yaptığı Ameliyatları ve İcat Ettiği Cerrahi Aletleri Anlatan *Mémoires et Observations Médicales* Adlı Kitabının Kapak Resmi.

Kaynak: Cemalettin TOPUZLU arşivi.

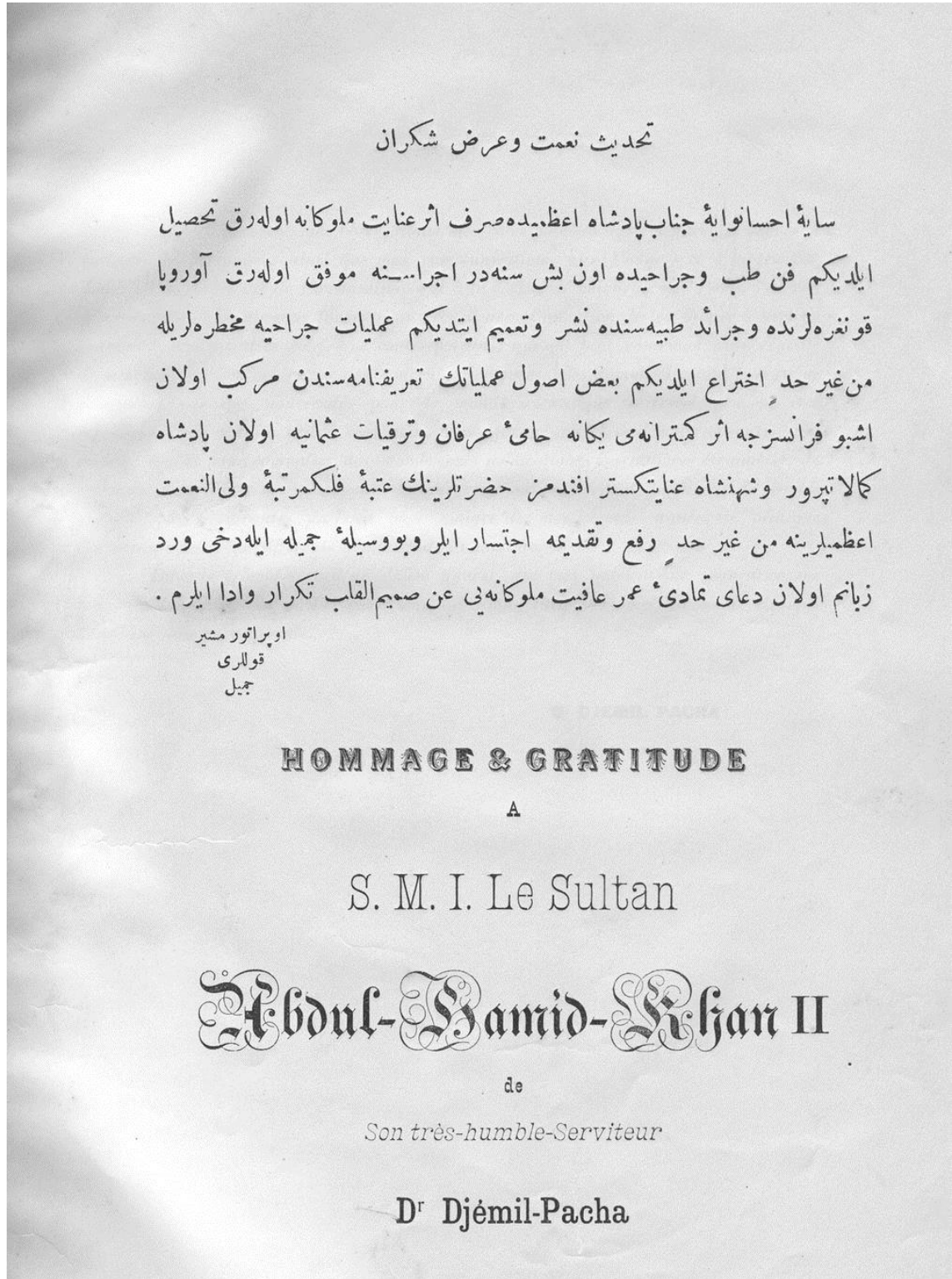
Ek 11: Mémoires et Observations Médicales Adlı Eserin İç Kapak Sayfası.

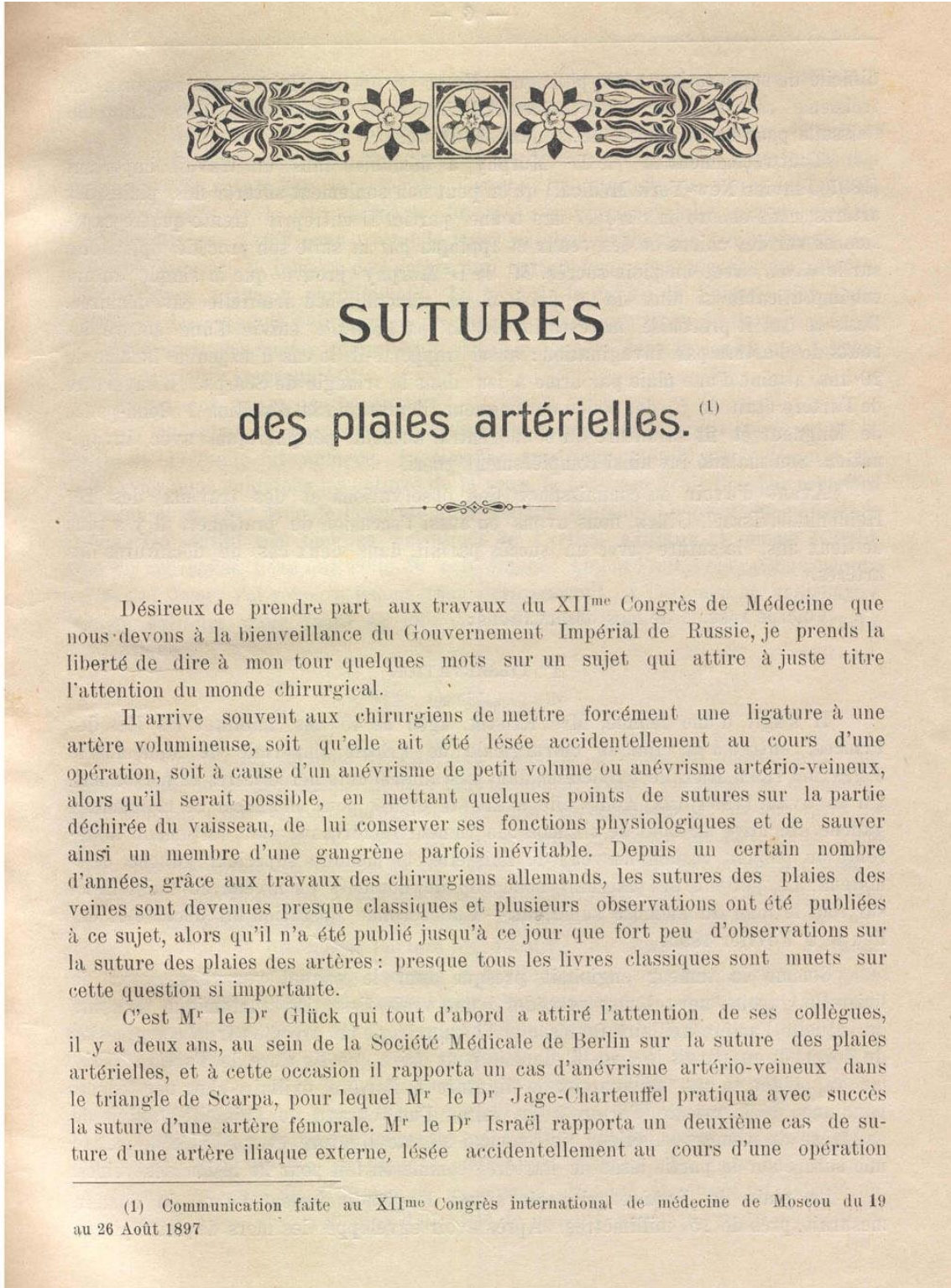

Kaynak: Cemalettin TOPUZLU arşivi.

Ek 12: *Mémoires et Observations Médicales* Kitabın İçindekiler Kısmı.

TABLE DES MATIÈRES	
	Page.
Suture des plaies artérielles.	5
Sarcome du Côlon transverse.	11
Traitement des hémorroïdes par le procédé de l'auteur	16
Myxœdème Opératoire	20
Kyste hydatique du poumon	23
Corps étranger dans la bronche.	27
Epilepsie Jacksonnienne	33
Grossesse extra-utérine.	39
Pyopneumothorax ancien	43
Pyloroplastie	47
Statistique des opérations. 1897	50
Appendicite [intervention chir: dans l'....]	59
Examen du sang dans l'appendicite.	62
Rétrécissement spasmodique du pylore	64
Thyroïdectomie	76
Discussion sur la péritonite tuberculeuse.	73
Procédé du Wertheim dans le cancer de l'utérus	75
Oesophagotomie externe.	83
Trépanation exploratrice	85
Perforation de la voûte palatine	91
Sténose pylorique	93
Laminectomie pour le mal de Pott	101
Discussion pour l'épilepsie Jacksonnienne	104
Suture nerveuse	106
Suture Osseuse	107
Amputation interscapulo-thoracique.	110
Statistique des opérations. 1900	115
Traitement du cancer par les rayons Röntgen	122
Fibromyome intra-ligamentaire et pelvien	164
Allongement du tendon d'Achille par le procédé de l'auteur.	167
Splénectomie	170
Cancer du rectum	178
Plaie pénétrante de l'abdomen	183
Kyste dermoïde double des ovaires.	187
Massage du Cœur dans les syncopes chloroformiques.	189

Ek 15: Cemil Paşa'nın 1937 Yılında Yayınladığı *Yarın ki İstanbul* Adlı Eseri.

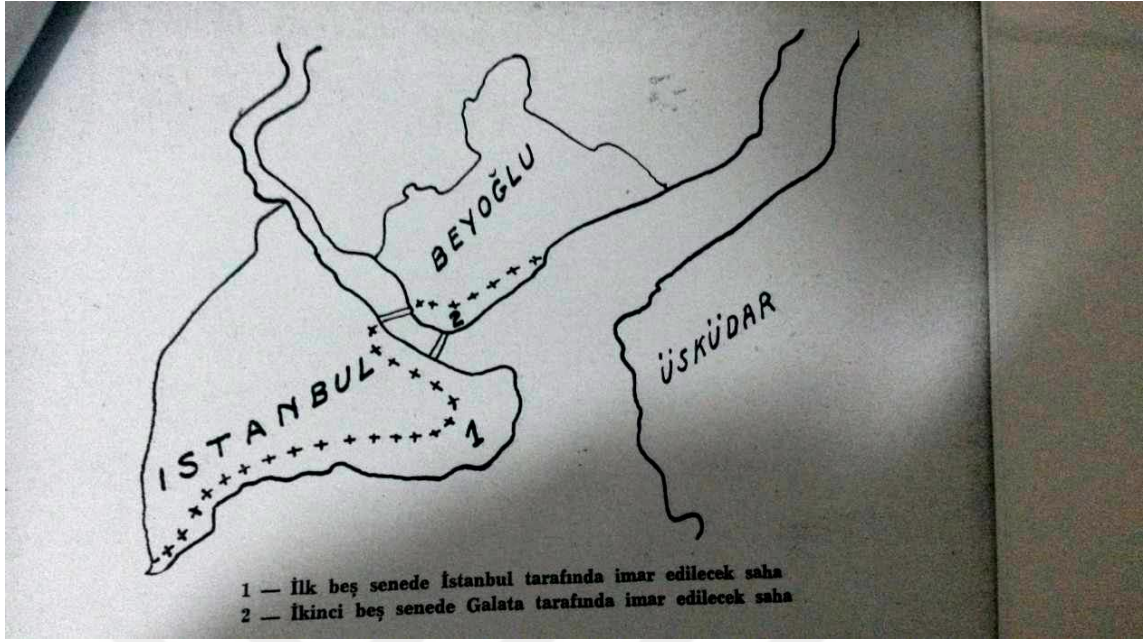
Kaynak: Cemil Topuzlu, *Yarın ki İstanbul*, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikaları, İstanbul 1937.

Ek 16: *Yarın ki İstanbul* Adlı Eserin İçindekiler Kısmı.

İçindekiler:	
Bu kitabı niçin yazdım :	
İstanbulun imarı Halâskâr Atatürkün küçük bir işaretine bağlıdır.	3
İstanbulun yarınki plânı	5
İmar projesi	7
Liman nerede yapılmalı?	8
On senelik program	17
İlk beş senelik program	18
İkinci beş senelik program	27
İmar için parayı nereden bulalım?	29
İmar komisyonu	31
Son Söz : İstanbulun yeniden kurulması da bizzat Büyük Önderimiz Atatürke nasib olacaktır.	38

Kaynak: Cemil Topuzlu, *Yarın ki İstanbul*, Kenan Basımevi ve Kliše Fabrikaları, İstanbul 1937.

Ek 17: Cemil Paşa'nın İstanbul'a Dair İmar Plânı.

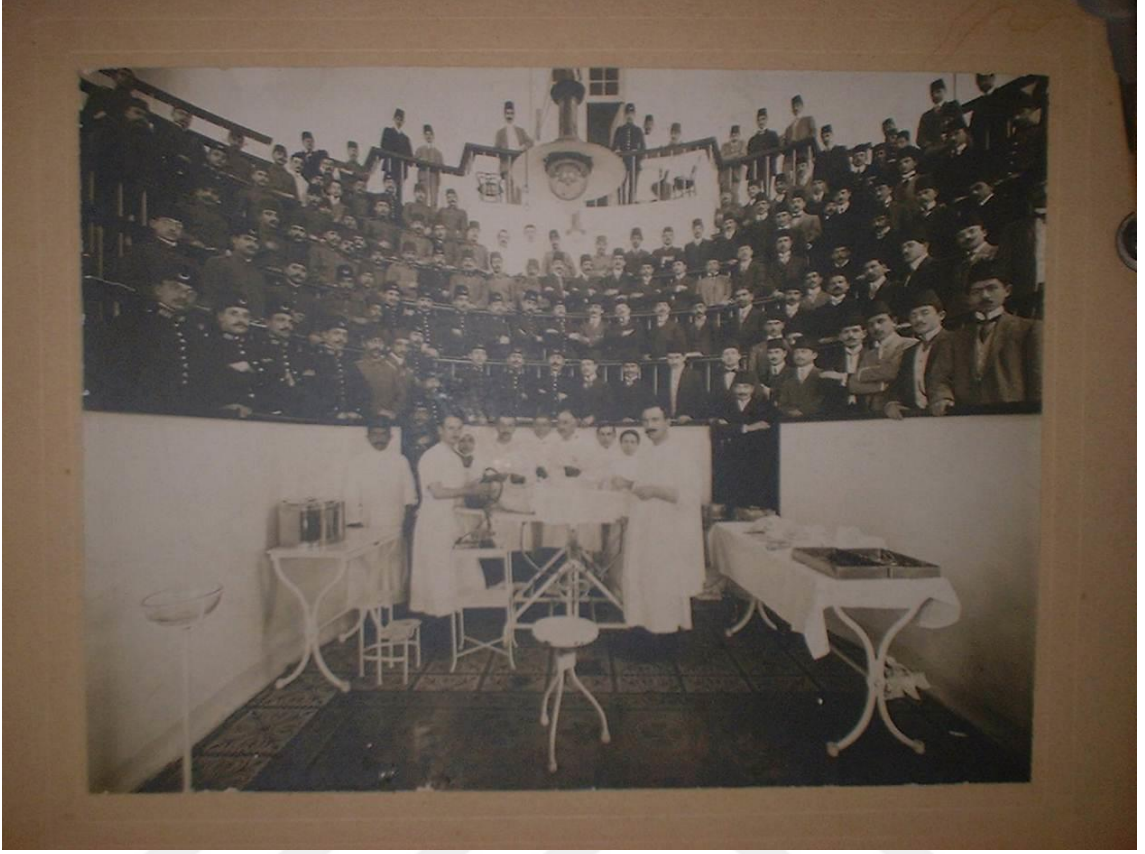
Kaynak: Cemil Topuzlu, Yarın ki İstanbul, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikaları, İstanbul 1937, s.5.

Ek 18: Cemil Paşa Ekibiyle Birlikte Ameliyathanede.

Kaynak: Cemalettin TOPUZLU arşivi.

Ek 19: Haydarpaşa Numune Hastanesi'nde Yaptırdığı Amfili Ameliyathanede.

Kaynak: Cemalettin TOPUZLU arşivi.

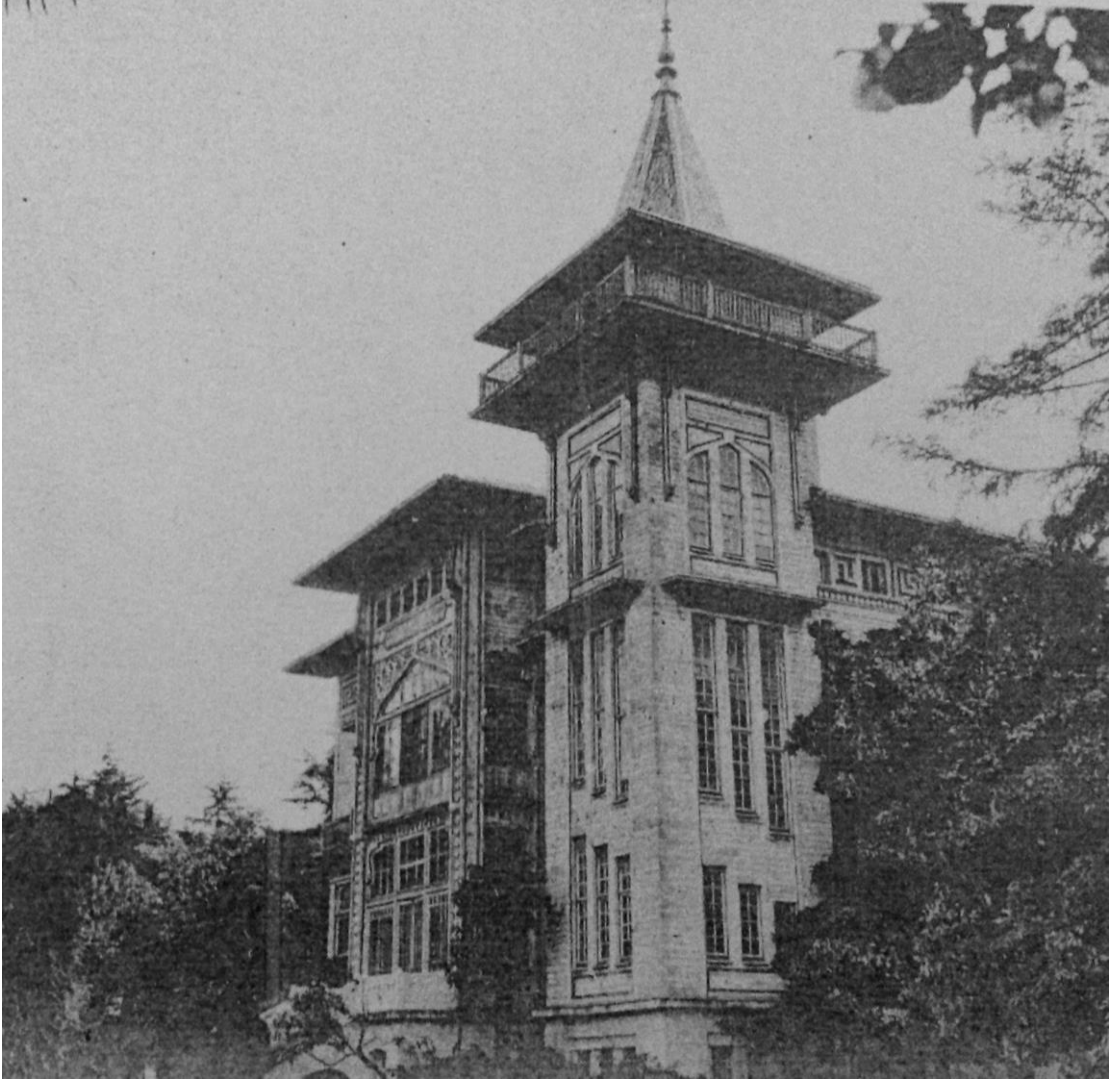
Ek 20: Cemil Paşa ve Hocası Pean'ın Hamidiye Etfal Hastanesi Önünde Çektirdikleri Fotoğraf.

Prof. Péan'ın 1890 da İstanbul'u ziyaretli esnasında Şişli Çocuk Hastanesinde çekilen bir resmi.
(Ön sırada sağdan sola: Cemil Paş'nın muavini ve ilk röntgenimizi Süfyan Bey, Cemil Topuzlu, Prof. Péan ve hastanenin diğer hekimleri)

Kaynak: Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Ord. Prof. Cemil Topuzlu (1868-1958)", *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası (Ayrı Basım)*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1958, S.1, s.189.

Ek 21: Cemil Paşa'nın Çiftehavuzlar'da Bulunan Köşkü.

Kaynak: Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Göztepe*, Turing ve Otomobil Kurumu, Göztepe 1969, s.112.

Ek 22: Cemil Paşa'nın Çocukluk Fotoğrafı (sağ tarafta).

Kaynak: Kâzım İsmail Gürkan, “Cemil Topuzlu”, *Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası*, 1958, S.5 (Ayrı Baskı), s.294.

Ek 23: Cemil Paşa'nın yüzbaşı rütbesiyle hekim olduğu yıllarda çekilmiş bir fotoğraf.

Kaynak: Kazım İsmail Gürkan, "Cemil Topuzlu", *Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası*, 1958, S.5 (Ayrı Baskı), s.294.

Ek 24: Cemil Paşa 1897 yılında düzenlenen Moskova Tıp Kongresi'nde.

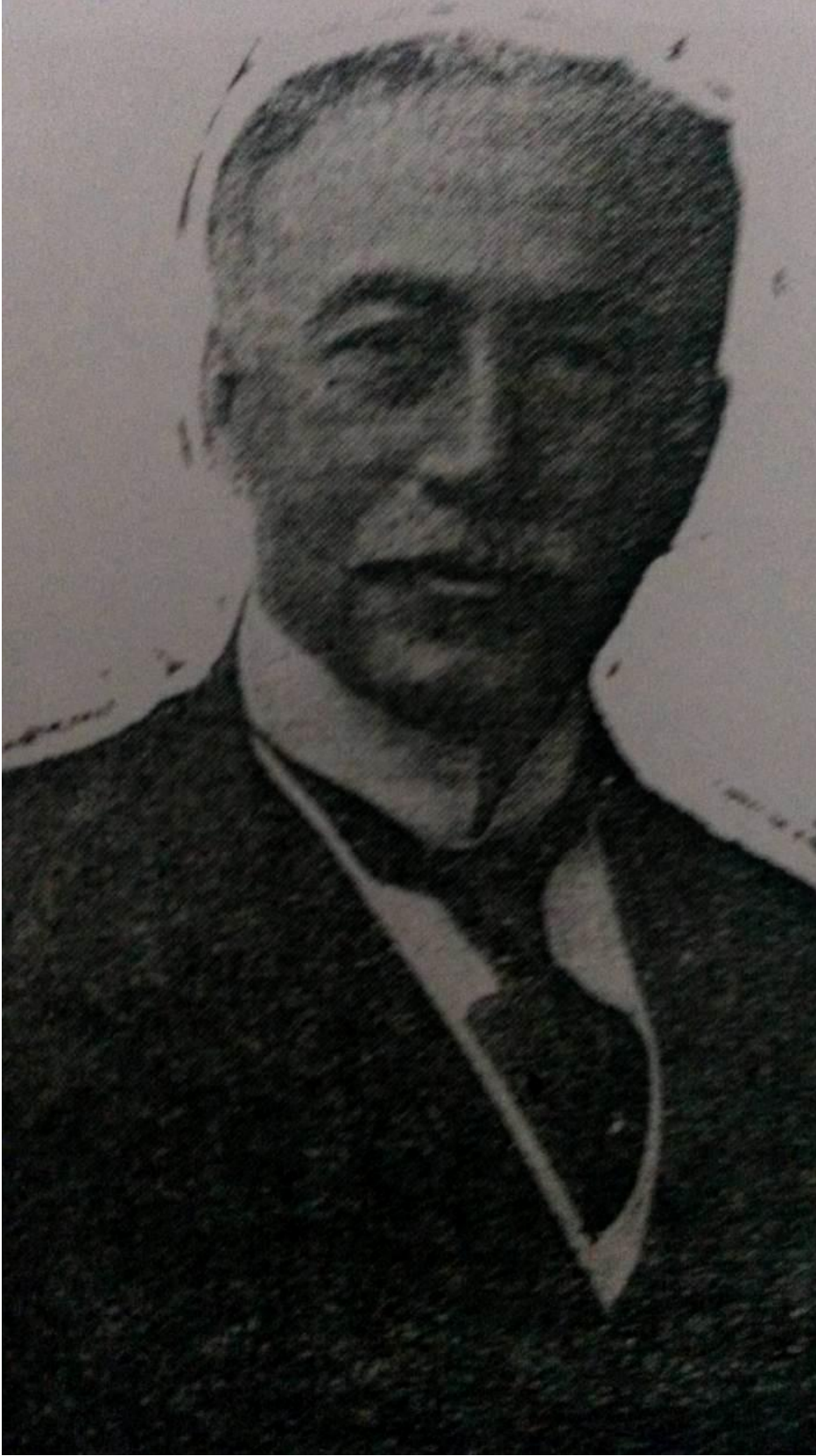
Kaynak: Kazım İsmail Gürkan, “Cemil Topuzlu”, *Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası*, 1958, S.5 (Ayrı Baskı), s.294.

Ek 25: 1905 yılında müşir rütbesiyle Cemil Paşa.

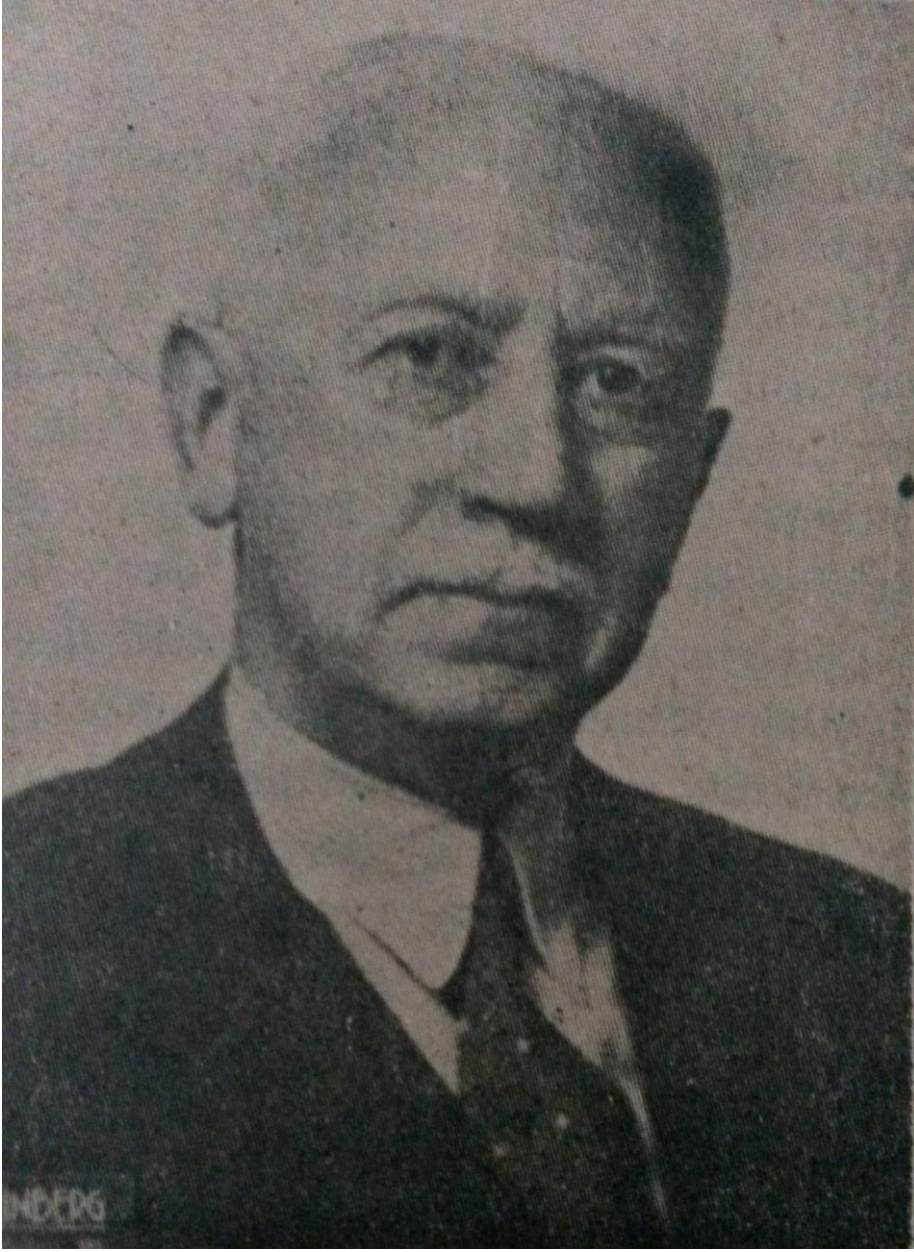
Kaynak: Kazım İsmail Gürkan, “Cemil Topuzlu”, *Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası*, 1958, S.5 (Ayrı Baskı), s.296.

Ek 26: Cemil Paşa'nın ilk şehreminliği dönemi.

Kaynak: Kâzım İsmail Gürkan,“Cemil Topuzlu”, *Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası*, 1958, S.5 (Ayrı Baskı), s.296.

Ek 27: Cemil Paşa'ya ait bir fotoğraf.

Kaynak: Bedi N. Şehsuvaroğlu, “Ord. Prof. Cemil Topuzlu (1868-1958)”, *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası (Ayrı Basım)*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1958, S.1, s.182.

Ek 28: Cemil Paşa'ya 1953 yılında İstanbul Üniversitesi rektörü tarafından Fahri Ord. Profesörlük payesinin takdim edilmesi.

Kaynak: Kâzım İsmail Gürkan, “Cemil Topuzlu”, *Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası*, 1958, S.5 (Ayrı Baskı), s.298.

Ek 29: Ömrünün son yıllarında Cemil Paşa.

Kaynak: Kâzım İsmail Gürkan, “Cemil Topuzlu”, *Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası*, 1958, S.5 (Ayrı Baskı), s. 301.

Ek 30: Cemil Paşa ve eşi Ayşe Aliye Hanım.

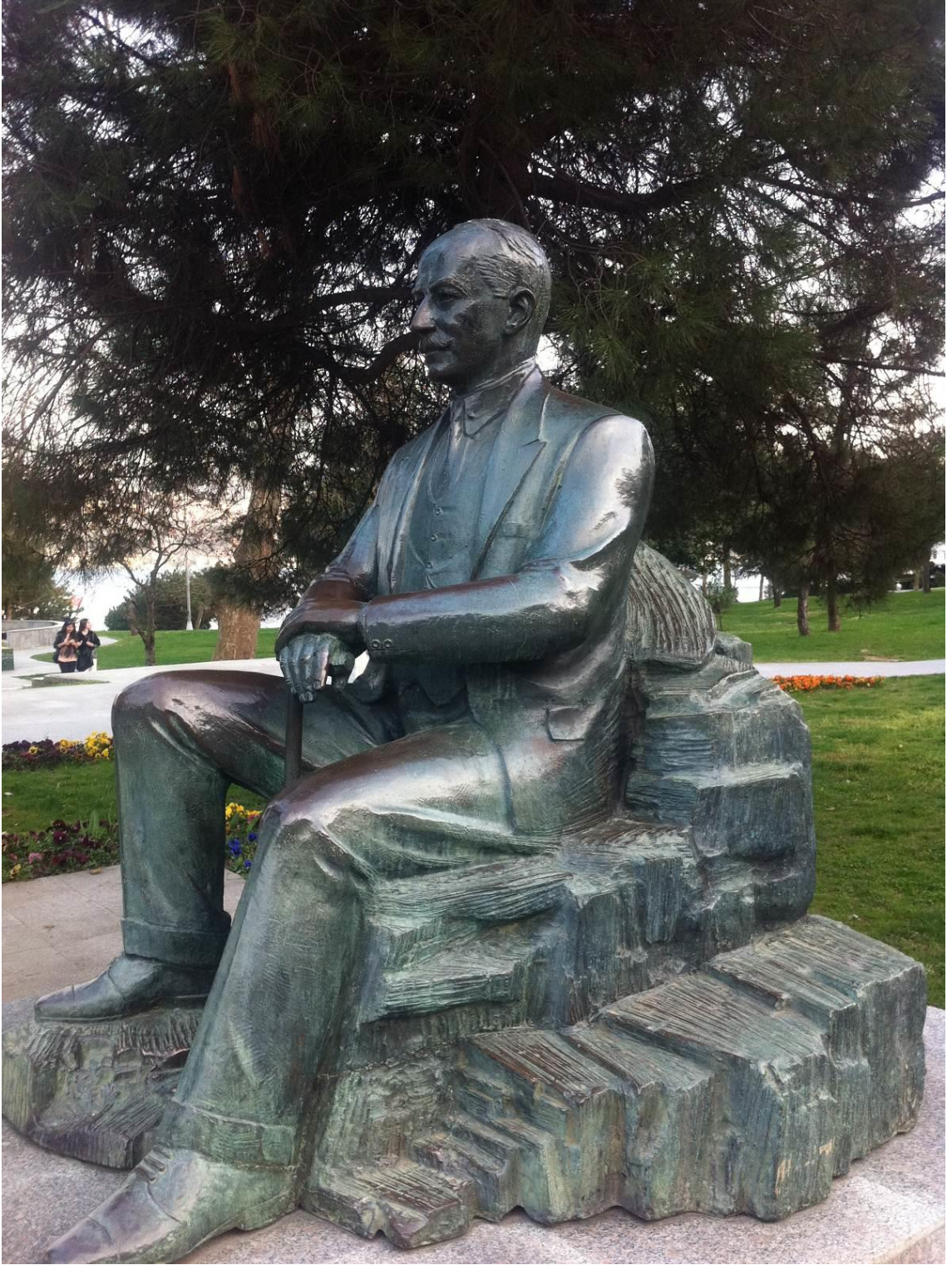
Kaynak: Kâzım İsmail Gürkan, “Cemil Topuzlu”, *Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası*, 1958, S.5 (Ayrı Baskı), s.302.

Ek 31: Cemil Paşa'nın eşi Ayşe Aliye Hanım.

Kaynak: Cemalettin TOPUZLU arşivi.

Ek 32: Cemil Paşa'nın, Cemil Topuzlu Paşa Parkı'nda bulunan heykeli.

Kaynak: Cemalettin TOPUZLU arşivi.